

TAMPEREEN YLIOPISTO

Uni Ojuva

”Kivääri se pojalla on engelsmannin ja kauas sen kuula kantaa”

Muurmannin legioonalaisuus – yhtenäisyys, identiteetti ja kertomus

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2014

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

OJUVA UNI: ”Kivääri se pojalla on engelsmannin ja kauas sen kuula kantaa” Muurmannin legioonalaisuus – yhtenäisyys, identiteetti ja kertomus

Pro gradu -tutkielma, 127 s., 2 liites.

Historia

Huhtikuu 2014

Kesäkuussa 1918 Kuolan niemimaalla perustettiin Iso-Britannian armeijan alaisuudessa toimiva Muurmannin legioona, jonka tehtävänä oli turvata Muurmannin aluetta suomalaisten valkoisten ja saksalaisten hyökkäyksiltä. Legioonan miehistö muodostui Pohjois-Suomen sisällissodan taistelija paenneista ja Muurmannin alueella ennestään työskennelleistä pohjoissuomalaisista työmiehistä. Legioona kotiutettiin Iso-Britannian ja Suomen hallitusten välisellä sopimuksella elokuussa 1919. Valtionrikosoikeuden tutkintojen jälkeen suurin osa 1200 legioonalaisesta pääsi palaamaan kotiseudulleen. Kyseessä oli ainut sisällissodan pakolaisten joukkopaluu.

Tutkielmani kohteena on legioonalaisyhteisön muodostuminen ja yhteisöllisyyden ylläpito sisällissodan jälkeen. Olen hyödyntänyt Victor Turnerin rituaaliteoriaa legioonan yhteisön kuvaamisessa. Legioona on Turnerin kuvaama tiivis pienyhteisö, joka arkiyhteisönsä ja todellisuutensa ulkopuolella kohtaa perustavalla tavalla yksilöä ja yhteisöä muuttavia kokemuksia. Rituaaliteorian vaiheet erottaminen, liminaalisuus ja takaisin liittäminen muodostavat väljän kehikon legioonalaiskuvauksessani. Rituaaliteorian lähtökohtana on tila, joka merkitsee Turnerille kaikkia vakaita ja toistuvia olosuhteita yhteiskunnan sosiaalisessa rakenteessa ja kulttuurisessa todellisuudessa. Tutkielmassani pohjoisen metsäteollisuuden tarjoama työ ja työväestön järjestäytyminen muodostavat legioonalaisten arkitodellisuuden lähtökohdan. Pakenemalla sisällissodan valkoisia joukkoja, aseistautumalla pohjoisen rintaman punakaartiksi ja liittymällä Iso-Britannian armeijaan legioonalaiset irrottautuivat tilasta ja siirtyivät liminaaliseen vaiheeseen. Legioonan liminaalisia piirteitä ovat muun muassa tasa-arvoisuus, yhdenmukaisuus ja heikkojen rituaalinen valta. Kotiuttamisen myötä legioonalaiset tulivat jälleen osaksi yhteiskunnallista rakennetta. Legioonalaisten asema rakenteessa määrittyi uudella tavalla, sillä kotiin palasi työmies, mutta myös Hänen Brittiläisen Majesteettinsa vallan ja vastuun alainen sotilas.

Tutkielmassani olen hyödyntänyt mikrohistoriallista lähestymistapaa ja metodologiaa pyrkien muodostamaan vuoropuhelua mikro- ja makrotasojen välille. Tutkimukseni kohteena olevaa legioonan pienyhteisöä olen lähestynyt ajallisena ja tilallisena prosessina, johon yhtälailla vaikuttavat yhteiskunnalliset, kulttuuriset ja sosiaaliset olosuhteet kuin yksilön identiteetti, muistot, arvot ja asenteet. Tutkielmassani olen hyödyntänyt muistitietotutkimuksen metodologiaa tutkittavien omien kokemusten ja kertomusten tavoittamisessa. Muistitietoaineistot ovat myös tutkimukseni keskeisiä lähteitä. Legioonalaisten muistitietoaineistoja olen käsitellyt aktiivisena merkitysten luomisena ja valintana huomioiden niiden konstruktivisen luonteen. Muistitietolähteiden lisäksi virallisten tahojen kuten valtionrikosoikeuden ja Etsivän keskuspoliisin legioonalaisista tuottama tutkinta-, oikeudenkäynti- ja valvontamateriaali on muodostanut erään tutkimukseni lähdekokonaisuuden. Lähteinäni ovat olleet myös legioonalaisten itsensä tuottamat pöytäkirjat, tilikirjat ja yleiseen toimintaan liittyvä kirjeenvaihto.

Kotiuttamisen jälkeen legioonalaiset tekivät näkyväksi omaa ainutlaatuista identiteettiään ja yhteisöllisyyttään. Valtionrikosoikeuden tutkinnoissa legioonalaiset toimivat tietoisena siitä, että he

yhä olivat Iso-Britannian armeijan sotilaita, joiden oikeudet määriteltiin Suomen ja Iso-Britannian hallitusten välisessä kotiuttamissopimuksessa. Valtaansa, voimaansa ja ainutlaatuista identiteettiään legioonalaiset osoittivat marsseillaan ja yhtenäisellä legioonalaismerkillään. Legioonalaiset myös perustivat rahaston, joka tarjosi vaikeassa asemassa oleville taloudellista suojaa ja mahdollisti omaehtoisen poliittisen toiminnan rahoittamiseen. Palatessaan osaksi rakennetta legioonalaiset omaksuivat erilaisia selviytymisstrategioita. Osa legioonalaisista jatkoi vallankumouksellista, jopa aseellista toimintaa, jotkut vaikenivat menneistä kokemuksistaan.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
2. Työmiehestä Hänen Brittiläisen Majesteettinsa vallan ja vastuun alaiseksi	15
2.1 ”Minutkin kun tiedettiin köyhän asujan pojaksi” - Alkuasetelmana metsä, työ ja järjestäytyminen	15
2.2 Arkitodellisuudesta irrottautuminen – sisällissodan tapahtumat Pohjois-Suomessa ja Muurmannilla	25
2.3 ”Joukkona yrittäen aina jotain saada aikaan” – Muurmannin legioonan tapahtumat	37
3. Legioonalaiset ja valkoisen Suomen valta	55
3.1 ”Olimme sentään voittajavallan univormussa.” – Valtionrikosoikeuden tutkinnat ja liikkuva valta	55
3.2 Sodan basillit ja konflikti	66
3.3 ”Mikä rikollinen se minä olen?” – Valvonta ja kontrolli radikalisoituneen työväen hallinnan keinona.....	79
4. Legioonalaisten yhteisöllisyys ja identiteetti	87
4.1 Leivästä ja aatteesta – rahastolla taloudellista ja yhteiskunnallista painostusta vastaan	87
4.2. Merkki yhteiselle muistolle	99
4.3. ”Mutta suojeluskuntaan, ette minua saa.” – Legioonalaisten selviytyminen ja mielekkään kertomuksen rakentaminen.....	103
5. Legioonalaisyhteisön valta ja ainutlaatuinen identiteetti osaksi rakennetta.....	112
Lähteet ja kirjallisuus.....	116

Kartat

1. Johdanto

Tutkimuskohde ja tutkimustehtävä

Tutkimukseni kohteena oleva Muurmannin legioona syntyi ensimmäisen maailmansodan suurvaltapoliittisen tilanteen ja Suomen sisällissodan yllättävänä seurauksena. Isobritannialainen laivasto-osasto oli rantautunut Kuolan niemimaalla sijaitsevalle Muurmannin rannikolle¹ vuonna 1915. Yhdessä venäläisten kanssa se oli suojellut pohjoista merireittiä saksalaisilta. Jääkäripataljoonan saapuminen Vaasaan, Saksan laivaston maihinnousu ja saksalaisten asetoimitusten lisääntyminen olivat Iso-Britannialle merkkejä siitä, että Saksa pyrki laajentamaan sotaansa myös Jäämerelle. Alueen maapuolustusta pidettiin tärkeänä, mutta Iso-Britannia ei voinut irrottaa joukkojaan länsirintaman ratkaisutaisteluista.² Suomen sisällissodan valkoisten joukkojen ottaessa haltuunsa Pohjois-Suomen³ helmikuussa 1918 Muurmannille oli paennut merkittävä määrä pohjoissuomalaista työväkeä. Yhdessä alueella ennestään työskennelleiden maamiestensä kanssa pakolaiset olivat järjestäytyneet pohjoisen rintaman punakaartiksi. Sisällissodan päättyessä punaiselle osapuolelle tappiollisesti pohjoisen rintaman punakaartilaiset jäivät hädänalaiseen asemaan Muurmannille.⁴ Tässä tilanteessa brittien ja punakaartilaisien tarpeet ja intressit kohtasivat: pohjoisen työmiehestä tuli Hänen Brittiläisen Majesteettinsa armeijan sotilas.

Muurmannin legioona perustettiin kesäkuun viidentenätoista päivänä vuonna 1918 Iso-Britannian armeijan ja suomalaisten punakaartilaisien välisellä sopimuksella. Legioonan tehtävä oli turvata ympärysalloille tärkeää Murmanskin satamaa⁵ ja sinne johtavaa Muurmannin rautatietä saksalaisten ja suomalaisten valkoisten hyökkäyksiltä. Iso-Britannia koulutti, varusti ja takasi täyden ylläpidon yli tuhannelle entiselle punakaartilaiselle ja työmiehelle. Työväenliikkeen toimijoille ja punakaartilaisille tärkeä seikka perustamissopimuksessa oli oikeus pidättäytyä puna-armeijan vastaisista toimista, joihin britit olivat ajautuneet tukieksaan Venäjän sisällissodassa valkoisia kenraaleita. Sopimuksen mukaisesti legioonalaiset toimivat yhtenäisenä joukko-osastona omien

¹ Muurmannin rannaksi kutsuttiin Norjan rajalta lähtevää ja neljän sadan kilometrin päähän Kildiniin ulottuvaa rannikkoaluetta. Kartta 1.

² Aatsinki 2008, 200; Nevakivi 1970, 16–17; Vahtola 1989, 149.

³ Kartta 2.

⁴ Nevakivi 1970, 24–25.

⁵ Erityiseen arvoonsa Murmanskin satama oli noussut Turkin liittyessä keskusvaltoihin ja sulkiessa Mustanmeren salmet. Näin ollen Venäjän ainoaksi käyttökelpoiseksi ympärivuotiseksi satamaksi oli jäänyt Murmansk, jonka Muurmannin rata yhdisti pääkaupunki Pietariin. Nevakivi 1970, 16–17; Vahtola 1989, 149.

päälliköidensä johdolla kaikkien määräysten ja toimintaohjeiden tullessa kuitenkin liittolaisjoukkojen johdolta.⁶

Legioonalaiset kotiutettiin vuoden 1919 elokuussa Iso-Britannian ja Suomen hallitusten välisellä sopimuksella. Kotiuttamissopimuksen mukaisesti Suomen hallituksen tuli taata legioonalaisten laaja armahdus ja henkilökohtainen koskemattomuus. Kaikille kotiutettaville legioonalaisille tuli myös palauttaa täydet kansalaisoikeudet.⁷ Iso-Britannian alaisuudessa toimineiden pohjoissuomalaisten työmiesten ja punakaartilaiden kotiuttaminen oli ainoa Suomen sisällissodan pakolaisten joukkopaluu. Maailmansodan voittanut liittolainen takasi sen, että Saksaan turvautunut valkoinen Suomi saattoi vain hyväksyä viholliseksi luokittelemansa legioonan kotiuttamisen.

Muurmannin legioonaan kuului noin 1200 henkilöä, joista suurin osa oli kausittaisesta metsätyöstä elantonsa saavia pohjoissuomalaisia työmiehiä.⁸ Metsäteollisuuden myötä Pohjois-Suomeen oli syntynyt moderni palkkatyöläinen, joka mursi agraariyhteisöjen traditionaalisen järjestyksen.⁹ Tutkielmassani pohjoinen metsäteollisuus, sen tarjoama työ ja työväestön järjestäytyminen muodostavat legioonalaisuuden yhteiskunnallisen, taloudellisen ja sosiaalisen perustan. Kertomus Muurmannin legioonasta on ennen kaikkea kertomus pohjoisen työväestä, työväenliikkeestä ja sisällissodasta. Pyrin tuomaan tutkielmassani esiin näitä erityispiirteitä, jotka usein ovat jääneet kansallisessa historiankirjoituksessa paitsioon.

Tutkimustehtävänäni perehdyn Muurmannin legioonan yhteisön muodostumiseen ja yhteisöllisyyden ylläpitoon sisällissodan jälkeen. Tarkastelen legioonaa tiiviinä pienyhteisönä, joka arkitodellisuutensa ulkopuolelle kohtaa perustavalla tavalla yksilöä ja yhteisöä muuttavia kokemuksia. Aluksi tulen selvittämään, mikä oli se arkitodellisuus, josta legioonalaiset irrottautuivat. Entä mitkä olivat niitä yhteisiä legioonalaiskokemuksia, jotka yksilöä ja joukkoa muuttivat? Mikä yhteisön takaisin liittämisen hetkellä oli se paikka, jonka valkoinen Suomi legioonalaiselle tarjosi? Entä miten legioonalaistyhteisö tässä toimijan asemassa suojautui, teki asemastaan mielekkään ja rakensi identiteettiään?

⁶ Nevakivi 1970, 68, 73–75; Tokoi 1959, 227–228.

⁷ 'Suomalaisen Muurmannin legioonan kotiinpalauttamisesta Suomen ja Englannin kesken Helsingissä 19. heinäkuuta 1919 tehty sopimus', Nevakivi 1970, liite 8.

⁸ Nevakivi 1970, 132–143.

⁹ Ks. esim. Aatsinki 2008, 345–349.

Teoria, metodit ja käsittely

Hahmottaessani legioonalaisten yhteisöllisyyttä olen käyttänyt tutkimuksellisenä välineenä Victor Turnerin rituaaliteoriaa. Sosiaalianthropologi Turner julkaisi vuonna 1969 teoksen *Rituaali* silloisen Rhodesian ndembukansan parissa suorittamiensa kenttätutkimusten pohjalta. Tutkimuksessaan Turner lanseerasi yhteiskuntarakenteen rituaalisesti murtavan *communitas*-käsitteen sekä tähän liittyvän liminaalisuuden. *Communitas* on pienyhteisö, joka yhteiskunnallisen rakenteen ulkopuolella kohtaa yhteisiä, uutta luovia rituaaleja. Vaikka Turnerin sosiaalianthropologinen teoria kuvaa heimoyhteisöä, on legioona näkemykseni mukaan yhtälailla Turnerin kuvaama arkitodellisuudesta irronnut, muutosten kohteena oleva pienyhteisö. Tämä muodostaa tutkielmani teoreettisen lähtökohdan. Turnerin teorian anti legioonalaisuuden tutkimiseen perustuu tähän pienyhteisön vaiheiden sekä yhteisten kokemusten ja rituaalien kautta syntyvän muutoksen havainnoimiseen.

Turnerin rituaaliteoria pohjaa Arnold van Gennepin siirtymäriittiteoriaan, jonka mukaisesti myös Turnerin rituaaliteoria on jaettu kolmeen vaiheeseen: erottamiseen, välitilaan ja takaisinliittämiseen. Teorian vaiheet tarjoavat legioonalaisuuden kuvaamiseen väljän kehikon, jota olen tutkielmassani hyödyntänyt. Rituaaliteorian lähtökohtana on tila, joka merkitsee Turnerille kaikkia vakaita ja toistuvia olosuhteita yhteiskunnan sosiaalisessa rakenteessa ja kulttuurisessa todellisuudessa. Ensimmäisenä tutkielmassani kuvaan tätä lähtötilaa, josta legioonalaisten arkitodellisuus muodostui. Rituaaliteorian erottamisen vaihe viittaa yksilön tai ryhmän irrottamiseen tilasta. Tulkintani mukaan legioonalaisten pienyhteisölle sisällissodan tapahtumat, pako Muurmannille ja aseistautuminen olivat irrottautumista tilasta ja täten rituaaliteorian ensimmäinen erottamisen vaihe.

Rituaaliteorian toiseen vaiheeseen liittyy Turnerin teorian keskeinen liminaalisuuden käsite. Turnerin tutkimuksen kohteena olevan ndembu-kansan liminaalisuutta edustavat initaatioriittien kokelaat, joiden kulttuurinen ja sosiaalinen siirtyminen ritualisoidaan seremonioihin ja riitteihin. Liminaalisuus ja liminaaliset henkilöt ovat Turnerin mukaan asemien välissä, kulttuurisella alueella, joita määrittävät harvat, jos mitkään menneen tai tulevan tilan ominaispiirteistä. Liminaalisilta henkilöiltä karsitaan henkilökohtaiset statukset, arvoasemat, tunnusmerkit ja roolit. Toinen toistensa kaltaisina heidät on mahdollista muovata uudennlaisiksi. Yhteiskunnallisen rakenteen

poliittisten, oikeudellisten ja taloudellisten asemien hierarkiat eivät määritä liminaalivaiheen yhteisöä vaan yhteisön piirteitä ovat tasavertaisuus, toveruus ja yhdenmukaisuus.¹⁰ Tutkielmassani tarkastelen legioonaa liminaalisena pieniyhteisönä, jossa metsätyömiehestä ja punakaartilaisesta tehdään legioonan sotilas. Kuvaan tutkielmassani legioonan tapahtumia, jotka vertautuvat seremonioihin ja riitteihin yhdistävinä ja uutta luovina kokemuksina.

Rituaaliteorian viimeisessä vaiheessa pieniyhteisö liitetään jälleen osaksi rakennetta. Liminaalisuus saavuttaa päätepisteensä ja yksilö sekä yhteisö päätyvät suhteellisen vakaaseen tilaan, johon kuuluu joukko selkeästi määriteltäviä oikeuksia ja velvollisuuksia.¹¹ Legioonan kotiuttaminen edustaa rituaaliteorian viimeistä vaihetta, jossa legioonalaisten muodostama pieniyhteisö jälleen kohtaa yhteiskunnallisen rakenteen. Ensimmäisessä vaiheessa irrottautuneen tilan yhteiskunnalliset ja kulttuuriset olosuhteet realisoituvat yksilön ja legioonalaisyhteisön määrittäjinä. Toisaalta rakenteeseen liitetty legioonalaisyhteisö oli kokemuksiansa muuttama. Pysin selvittämään millä tavoin legioonalaiset kotiuttamisen jälkeen kohtasivat yhteiskunnallisen rakenteen ja mahdollisesti pitivät yllä omaa yhteisistä kokemuksista muodostuvaa pieniyhteisöään.

Tutkielmassani olen hyödyntänyt mikrohistoriallista lähestymistapaa ja metodologiaa. Mikrohistoriallisen metodin synty liittyy 70-luvulla esiin nousseen uuden sosiaalishistorian¹² tapaan hahmottaa menneisyyttä tutkittavien omasta näkökulmasta ja kulttuurista käsin. Tämän tutkimuksen keskiössä on yksilöllinen kokemus ja toisaalta kollektiivinen muisti.¹³ Mikrohistorian lähitarkastelun tavoitteena on havaita uusia näkökulmia, jotka mahdollisesti ylärakennetta kuvatessa ovat jääneet näkymättömiin. Mikrohistorian klassikoissa yksittäisen tapahtuman outous toimii johtolankana omaan erityiseen ympäristöönsä. Tällaisten tyypillisten poikkeuksien kautta todellisuus hahmottuu muun muassa Carlo Ginzburgin teoksessa *Juusto ja madot*, Giovanni Levin *Aineeton perintö* ja Natalie Zemon Davisin *Martin Guerran paluu*. Teosten käsittelytavan anti historian tutkimukselle ei ole mikroskooppisen pieni hetki itsessään vaan epätavanomaisen tapahtuman ja pitkäaikaisen historiallisen rakenteen yhteentörmäys, joka paljastaa muuten näkymättömissä olleita ilmiöitä,

¹⁰ Turner 2007, 106–109, 116–121.

¹¹ Turner 2007, 120–21.

¹² Uuden sosiaalishistorian nousu on nähty vastareaktiona eliittiä kuvaavalle historiankirjoitukselle, joka unohti kansan ja yksilön. Historiaa haluttiin kirjoittaa ”alhaalta” (history from below), jolloin eri syistä unohdettujen historia, arjen historia ja perusrakenteiden historia tulisivat esiin. Haapala 1989, 17–18.

¹³ Ginzburg 1996, 9–10.

olemassaoloja ja merkityksiä.¹⁴ Uudessa mikrohistoriallisessa tutkimuksessa on vastareaktiona näille runsaasti lähdeaineistoa jättäneille kuohuttaville poikkeustapauksille lähestytty myös tuntemattomia ja suorastaan olemattomia tapauksia.¹⁵

Uusi mikrohistoria on kiinnittänyt erityistä huomiota mikro- ja makrotasojen suhteeseen: miten estää yksilöä katoamasta joukkojen ja rakenteiden alle? Entä miten kuvata yksilöä ja tapahtumia ilman, että ne typistyvät pelkiksi esimerkeiksi tai poikkeuksiksi? Mikrohistorian tarkoituksena ei ole löytää mahdollisimman tyypillistä esimerkkiä vaan hyväksyä tapahtumien ainutkertaisuus ja toistumattomuus. Historioitsija Giovanni Levi on pyrkinyt osoittamaan, että mikro- ja makrotasot eivät ole toisiaan poissulkevia ja vastakkaisia. Levin mukaan yhteys ainutkertaisen yleistettävyydestä löytyy niistä kysymyksistä, joita aineistoille voi esittää.¹⁶ Ilmiön ajallisen ja tilallisen yhteyden hahmottaminen on keskeistä yksilön ja suuren tarinan vastakkainasettelun murtamisessa. Tällöin mikro- ja makrotasot eivät ole toisiaan poissulkevia.¹⁷ Tutkiessani legioonalaisyhteisöä olen pyrkinyt muodostamaan vuoropuhelun makro- ja mikrotasojen välille. Tarkoitukseni on hahmottaa kokonaiskuva, jossa suuret yhteiskunnalliset, taloudelliset ja poliittiset muutokset sekä legioonalaisen kokemus kietoutuvat yhteen. Yksilön kokemuksen tehtävänä ei ole värittää suurta kertomusta vaan se jo itsessään on kokonainen maailma. Pyrin katsomaan tutkimukseni kohteena olevaa legioonan pieniyhteisöä ajallisena ja tilallisena prosessina, johon yhtälailla vaikuttavat yhteiskunnalliset, kulttuuriset ja sosiaaliset olosuhteet kuin yksilön identiteetti, muistot, arvot ja asenteet. Tätä kautta mikro- ja makrotasojen erityisyys häviää ja syntyy yhteenkietoumana ehjä kokonaisuus, joka toivottavasti on enemmän kuin osiensa summa. Tutkielmassani läsnä on makrotason modernin yhteiskunnan kehitys, palkkatyöläisyyden synty ja suurvaltapoliittinen tilanne. Yhtä lailla läsnä on mies, joka pakeni Muurmannille Kemin työväennäyttämöltä nappaamassaan munkinkaavussa. Toinen, joka löysi lumeen heitetyn lentolehtisen ja se yksi, joka piirsi päiväkirjaansa Muurmannin poron.

Tutkielmassani olen hyödyntänyt muistitietotutkimuksen metodologiaa tutkittavien omien kokemusten ja kertomusten tavoittamisessa. Muistitietoaineistot ovat myös toimineet tutkimukseni keskeisinä lähteinä. Merkittävä osa kulttuuriamme perustuu sille, mitä muistamme.

¹⁴ Peltonen 1999, 54–55.

¹⁵ Ks. Corbin 2001.

¹⁶ Levi 2012, 122–132.

¹⁷ Levi, 122–128; Alapuro 2012, 133–134.

Yksilöllinen muisti liittyy aina yhteiseen historialliseen, kulttuuriseen ja sosiaaliseen muistiin. Muistitiedossa on kyse tiedosta, joka on muistinvaraista ja muistettua ja jonka voidaan olettaa sisältävän elämää ja maailmaa kuvaavia tiedonantoja. Muistitiedossa korostuu yksilöllisyys, toisaalta yhteisesti jaettava kokemuksellisuus. Ihmiset tulkitsevat muistellessaan sekä omia elämänvaiheitaan että ympäröivää yhteisöä ja kulttuuria. Muistelulla on paljon vähemmän pelkästään yksilöllisiä piirteitä kuin pinnalta näyttäisi. Muisteltaessa ikään kuin luodaan ja neuvotellaan yhteisesti hyväksyttäviä ja vuorovaikutuksessa toimivia versioita siitä, mitä on koettu tapahtuneen.¹⁸ Muistelu on yhtä lailla suhteessa muisteluhetken tilaan kuin menneisyyden tilaan, sillä yksilön kokemus menneisyyden tapahtumista ei ole staattinen vaan jatkuvasti uusia merkityksiä saava. Muisteleminen on mielekkäiden kertomusten luomista, jossa elämän kaoottisesta kokonaisuudesta pyritään myöhemmin luomaan looginen kertomus. Muisteleminen on täten myös jatkuvaa uudelleentulkintaa.¹⁹ Legioonalaisten muistitietoaineistoja olen käsitellyt aktiivisena merkitysten luomisena ja valintana huomioiden niiden konstruktivisen luonteen.

Muistitietotutkimuksen metodologian kehittäjä Alessandro Portelli painottaa, että muistitiedon subjektiivisuus on ainutlaatuinen ja arvokas tekijä. Muistitietotutkimuksessa ei osoiteta väärää tai oikeaa tietoa vaan kyse on muistelun merkityksistä ja merkitysten tuottamisesta. Kysymys totuudesta ei ole tässä suhteessa relevantti. Portelli on tuonut esille, että se mitä ihmiset uskovat, on historiallinen fakta siinä missä todellinen tapahtumakin on. Muistitietotutkimuksen lähteet eivät ensisijaisesti tuo esille sitä, mitä ihmiset tekivät, vaan sen, mitä he halusivat tehdä, mitä he uskoivat tekevänsä ja mitä he jälkikäteen katsovat tehneensä. Portellin näkökulman mukaan se, mihin historiassa toimineet ihmiset uskovat, on historiakuvan kannalta jopa merkityksellisempää kuin näkyvät faktat.²⁰ Paikkaansa pitävän tiedon sijaan muistitietotutkimuksessa puhutaan pätevästä ja hedelmällisestä tiedosta, jolloin hyväksytään, että lähteet ovat eri tavoin informatiivisia ja kuitenkin käyttökelpoisia todisteita.²¹ Tutkielmani muodostama kuva legioonan pienyhteisöstä on yhtä lailla kertomus siitä keitä legioonalaiset olivat, mutta myös siitä, keitä he halusivat olla. Tätä kautta avautuu ymmärtämiseen pyrkivä ja suhteellinen legioonalaisyhteisön todellisuus.

¹⁸ Fingerroos 2004, 94; Korkiakangas 1996, 17; Peltonen, 'Muistitieto', Perinteentutkimuksen terminologia, Folkloristiikka, Helsingin yliopisto. [<http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia.htm>]. Luettu 19.11.2013.

¹⁹ Portelli 2012, 39–49; Korkiakangas 1996, 22–34; Korkiakangas 2005, 129–133.

²⁰ Portelli 2006, 49–64; Peltonen 2012, 12–13.

²¹ Fingerroos 2004, 87.

Tutkimuksen keskeiset käsitteet

Tutkielmassani olen käyttänyt käsitettä *kertomus* kuvatessa niitä monimuotoisia aineistoja, joita käsiteltävät historialliset tapahtumat ovat jälkeensä jättäneet. Kertomus on se, joka antaa muodon muistelemiselle. Sosiologi Matti Hyvärinen on tutkinut kertomusten moninaista roolia. Hänen mukaansa kertomukset toimivat menneisyyden hallinnan ja ymmärtämisen välineinä. Yhtälailla ihmisten identiteetit rakentuvat kertomuksina ja kertomukset vievät ihmiset kohti tulevaa. Kertomus on ihmisen tärkein väline ajallisuuden ymmärtämisessä. Kertomus myös vastaa kysymykseen, kuka minä olen? Yhtälailla kertomus on vastaus siihen, keitä me olemme, sillä kertomus on vuorovaikutuksen väline, jonka kautta jaetaan, ymmärretään kokemuksia, ylläpidetään ryhmiä ja luodaan luottamusta. Hyvärisen mukaan eläminen ja kertomus lomittuvat toisiinsa tavalla, joka ei ilmennä vain jälkikäteistä subjektiivista merkityksenantoa vaan se on tietämisen tulevaisuuteen suuntautunut muoto. Kertomuksessa olennaista on muutos ja prosessi, kertomus suhteuttaa tapahtumia ja niiden kausaalisia yhteyksiä toisiinsa.²²

Legioonalaisten paikkaa yhteiskunnallisen rakenteen ja yhteisön osana olen hahmottanut käsitteen *toimijan asema* kautta. Toimijan asema tarkoittaa yksinkertaistettuna asemaa, johon yksilö tai ihmisryhmä on asetettu. Tämä asema muodostuu sosiaalisten suhteiden verkossa, jotka voivat olla enemmän ja vähemmän pysyviä tai hetkellisiä, rajoittavia tai sallivia. Yksilöllä voi olla yhtä aikaa hallussaan useita toimijan asemia. Toimijan aseman määritykset eivät koskaan ole täysin neutraaleja, vaan kyseessä on samalla tulkinta, joka muovaa kuvailun kohdetta. Useimmiten yksilöillä tai ryhmillä ei ole mahdollisuutta vaikuttaa siihen, mihin toimijan asemaan heidät sijoitetaan, sillä asemat ovat sosiaalisia instituutioita. Astuessaan tietyn toimijan asemaan yksilöt eivät voi juurikaan vaikuttaa toimintaympäristöönsä eivätkä ole kykeneviä purkamaan niitä julkisia diskursseja, joissa heidän asemaansa kuvataan, oikeutetaan ja reflektoidaan. Toimijan asema kuitenkin pitää sisällään aktiivisen toimijuuden. Yksilö ottaa tilansa toimijan asemassa ja tekee tästä mielekkäimmän mahdollisen.²³

Tutkielmani kannalta keskeinen on myös *identiteetin* käsite. Identiteettiä teoksissaan laajasti käsitellyt Stuart Hall luo identiteetin käsitteen hajottamalla siihen perinteisesti liitettyjä merkityksiä.

²² Hyvärinen, 'Kerronnallinen tutkimus' [http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-Kerronnallinen_tutkimus.pdf]. Luettu 19.9.2013.

²³ Alasuutari 2007, 181–189.

Teoksessaan *Identiteetti* Hall tuo esiin, ettei identiteetti ole mitään jähmeää, valmista ja kyseenalaistamatonta vaan historian, vallan ja kulttuurin vaikutuksen jatkuva kohde. Identiteetti ei ole vain sitä, mitä joku *on*, vaan enemmän sitä, miksi joku haluaa *tulla*.²⁴ Identiteettiin on kokonaisuuteen voi katsoa kuuluvaksi kolme puolta: ruumiillinen olemassaolo, sosiaalinen ja kulttuurinen vuorovaikutus sekä suhde omaan olemiseen.²⁵ Hallin tapaan monet muutkin tutkijat puhuvat mieluummin identifioitumisesta ja identiteetin rakentamisesta kuin pelkästä identiteetistä. Verbiksi muutettuna identiteettiin liittyvä tekeminen ja liike saavat selkeämmän muodon. Yksilön identiteetin rakennelma on monitulkintainen prosessi, jonka seurauksena syntyviä identiteettejä on luonnehdittu ilmapiksi, notkeiksi ja tilannesidonnaisiksi. Yksilö rakentaa identiteettinsä saatavilla olevista aineksista ja diskursseista niissä toimijan asemassa, johon yksilö sosiaalisten suhteiden verkostossa on asetettu.²⁶ Identiteetin rakentamisessa on kyse myös samaistuttavien ja houkuttelevien identiteettien muodostamisesta, joihin toimijan asemat on mahdollista kiinnittää.²⁷ Identiteetin pirstoutuneeseen luonteeseen liittyy yksilön toimijan asemien mahdollinen ristiriitaisuus ja identiteetin rakentuminen tilannesidonnaisesti.²⁸ Tämä ryhmätietoisuuden muotoutuminen on osa identiteetin muodostamista, jossa ihmisten luokituksia ja solidaarisuuden siteitä rakennetaan ja puretaan.²⁹

Sisällissodan jälkeisestä Suomesta olen käyttänyt tutkielmassani nimitystä *valkoinen Suomi*. Miika Siironen on käyttänyt tutkimuksissaan käsitettä henkisenä ja toiminnallisena rakenteena, johon kuuluvat yhtäläillä ideologia, symbolit, rituaaliset toiminnot, kollektiivinen identiteetti, mutta myös sisällissodan jälkeinen valta-asema yhteisössä.³⁰ Siirosta mukaillen olen käyttänyt termiä valkoinen Suomi kuvatessani tätä kokonaisuutta, jonka legioonalaisten kotiuttamisensa jälkeen kotimaassaan kohtasivat.

Legioonalaisten ja valkoisen Suomen suhdetta olen kuvannut *valta*-käsitteen kautta. Valta ymmärretään henkilön ja instituution kyvyksi toteuttaa oma tahtonsa vastustuksesta riippumatta.³¹ Olen pyrkinyt lähestymään käsitettä Michel Foucault'a mukaillen. Foucault'n mukaan valta ei taivu

²⁴ Hall 9-28.

²⁵ Moilanen & Sulkunen 2006, 9.

²⁶ Alasuutari 2007, 174–175.

²⁷ Hall 1999, 6.

²⁸ Törrönen 2000, 244.

²⁹ Alasuutari 2007, 196.

³⁰ Siironen 2004, 8-10.

³¹ Alasuutari 2007, 57.

yhteen teoriaan, vaan sen ilmentymiä ja erilaisia muotoja on läsnä kaikkialla. Kyseessä on vallan verkosto, jossa valtasuhteet tulevat esille useissa eri paikoissa tapahtuvana kamppailuna. Valta on jotakin mitä jatkuvasti *tuotetaan* arkielämän käytännöissä eikä se täten ole lähtökohtaisesti minkään ryhmän täydellisessä omistuksessa ja hallinnassa. Foucault’lle vallan rinnalla kulkee vastarinta.³²

Tutkimuksen aineisto

Tutkielmani lähdeaineisto muodostuu erilaisista legioonalaisten itsensä tuottamista toiminnan jäljistä ja toisaalta aineistoista, joissa legioonalaiset ovat valkoisen Suomen toiminnan kohteina. Lähdeaineistonani on ollut teemakeruisiin liittyviä käsikirjoituksia, haastatteluja, omaelämäkerrallisia muistelmia, kaunokirjallisia teoksia ja päiväkirja. Olen käyttänyt myös Työväen Arkiston kokoelmiin kuuluvia legioonalaisten itsensä tuottamia pöytäkirjoja, tilikirjoja ja yleiseen toimintaan liittyvää kirjeenvaihtoa. Virallisten tahojen kuten valtionrikosoikeuden ja Etsivän keskuspoliisin legioonalaisista tuottama tutkinta-, oikeudenkäynti- ja valvontamateriaali on muodostanut erään tutkimukseni lähdekokonaisuuden.

Tutkielmassani käyttämiäni erilaisia kertomuksia legioonasta pyrin käsittelemään aiemmin esittelemäni muistitietometodologian mukaisesti: ensisijaisesti rakennelmana ja kertomuksena, yksilön kokemuksena, joka on sidoksissa yhteisön muistiin ja yhteisönsä poliittiseen, kulttuuriseen ja sosiaaliseen vuoropuheluun. Lähtökohtanani on, että haastatteluissa, käsikirjoituksissa ja elämäkertoissaan yksilöt refleктоivat ja rakentavat omaa elämäänsä jakaessaan sen muille. Tällaisissa elämänkulun tarinoissa on alku, loppu ja juoni. Kertomusten narratiivinen rakenne muodostuu ajallisuudesta, näyttämöstä sekä tutkijan ja kirjoittajan moniäänisyydestä. Nämä elämäkerralliset aineistot pitävät sisällään kulttuurisesti määräytyviä valintoja, sanontoja ja tulkintoja, joissa oman aikansa normit, oletukset ja diskurssit heijastuvat.³³

Olen käyttänyt lähteinäni Työväen Arkiston muistitietotoimikunnan kokoelmiin kuuluvia pääasiassa vuonna 1968 koottuja legioonalaisten käsikirjoituksia sekä vuoden 1968 legioonalaiskokouksessa tehtyjen nauhoitusten litterointeja. Kansan Arkiston kokoelmista lähteenäni on ollut legioonalaisten Otto Piipon Muurmannin päiväkirja. Tampereen yliopiston Kansanperinteen äänitearkiston

³² Foucault 2005, 34–46; Alasuutari 2007, 58–59.

³³ Syrjä 2001, 203–214.

kokoelmiin kuuluvat kaksi laajaa vuonna 1972 tehtyä legioonalaishaastattelua ja haastatteluista tekemäni litteraatiot ovat toimineet eräänä tutkimukseni keskeisistä muistitietolähteistä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunousarkiston vuoden 1918 kokoelmasta olen hyödyntänyt aineistoja, joissa legioonalaisuus elää muiden kertomuksissa. Tätä kautta olen myös kuvannut yhteisöä, jonka osa legioonalaisuus oli.

Käyttämäni lähdekirjallisuuden osalta olen pyrkinyt huomioimaan muisteluhetken tilallisen ja ajallisen yhteyden suhteessa muisteltavaan tapahtumaan. Lähdekirjallisuutena olen käyttänyt muun muassa vuonna 1927 O. V. Itkosen julkaisemaa omakohtaisiin kokemuksiin perustuvaa teosta *Muurmannin suomalainen legioona*. Sisällissodan jälkeen suomalaisen työväenliikkeen jakautuminen vaikutti siihen, kenellä oli oikeus kertoa Muurmannin legioonasta. Sosiaalidemokraatti Itkonen sai mahdollisuuden julkaista teoksensa kotimaassa toisin kuin vasemmistososialisti Akseli Kauppinen, jonka legioonalaismuistelmat sisältyvät Yhdysvalloissa vuonna 1928 julkaistuun teokseen *Suomen luokkasota*. Itkosen teoksen kertomus legioonasta pohjautuu selkeästi sosiaalidemokraattien tulkintaan sisällissodasta. Yhtälailla Kauppisen kertomuksen legioona syntyy kertojan vallankumouksellisen vakaumuksen, aseman ja identiteetin kautta. Tokoin vuonna 1957 julkaistu teos *Maanpakolaisen muistelmia* käsittää myös laajan osuuden Muurmannin legioonasta. Tokoin muistelmien käsittelyssä olen pyrkinyt huomioimaan, että legioonalaismuistelmissa mahdollisesti heijastuu maanpakoon sisällissodan seurauksena joutuneen Tokoin vapauttaminen vuonna 1944³⁴ sisällissodan aikaisista syyteistä.

Olen käyttänyt lähteenäni myös legioonalaisen Emil Pyttysen vuonna 1922 julkaisemaa kaunokirjallista teosta *Mister Aikio*.³⁵ Tammisaaren vankeudessa kirjoittamassa teoksessaan Pyttynen jäsentää menneitä kokemuksiaan legioonassa ja ottaa kantaa työmiehen ristiriitaiseen asemaan imperialistien armeijassa. Kyseessä ei ole tutkielmani keskeinen lähde, mutta kaunokirjallisen teoksen ongelmallinen asema historiantutkimuksen lähteenä vaatii hieman lähempää esittelyä. Tarkastelen Pyttysen luomaa fiktiivistä teosta kaunokirjallisena kertomuksena tiedostaen, että teos luo oman maailmansa, johon se viittaa. Fiktion merkitystä teoksessa *Fiktion*

³⁴ Kansanvaltuuskuntaan kuulunut Tokoi vapautettiin ns. Lex Tokoin nojalla vuonna 1944 sisällissodan aikaisista syyteistä. Kostiainen 2000, Kansallisbiografia.

³⁵ Raoul Palmgren liittää Pyttysen 20-luvulla esiin nousseiden työväenliikkeen socialististen ja kommunististen vasemmistokirjailijoiden joukkoon. Pyttysen teoksen kustantajana toimi jyrkän vasemmistolaisen linjan kuopiolainen lehtiyhtiö Savon Kansan Kirjapaino. Palmgren 1983, 289; 309.

mieli tutkinut Dorrit Cohn on todennut, että kaunokirjallinen kertomus ei välttämättä viittaa todelliseen maailmaan, mutta se voi viitata siihen.³⁶ Oletuksena on, että teoksessaan kirjailija heijastelee yhteiskunnallista kontekstia ja teoksensa kautta kirjailija voi antaa oman yhteisönsä ideologisille arvostuksille ja toiveille mahdollisuuden elää teoksessaan. Fiktiota ei siis ole syytä ylenkatsoa, kun tutkitaan ihmisen kokemusta ja kulttuurista todellisuutta, sillä se sisältää kulttuurista tietoa kuten ihanteita, arvoja sekä ajattelun ja toiminnan malleja.³⁷ Olennaista tekstien suhteesta totuudellisuuteen onkin ymmärtää, ettei ole olemassa puhtaasti fiktiivistä tai puhtaasti dokumentaarista tekstiä.³⁸ Näistä lähtökohdista kaunokirjallinen kertomus perustelee paikkansa legioonalaisyhteisön kuvaajana ja tutkimukseni lähteenä.

Olen käyttänyt lähteinäni myös virallisten tahojen legioonasta ja legioonalaisista tuottamia aineistoja muun muassa EK-Valpon arkiston ja valtionrikosoikeuden syyttäjistön arkiston aineistoja. Kotiuttamissopimuksen mukaisesti syksyllä 1919 legioonalaiset tutkittiin valtionrikosoikeudessa. Näissä tutkinnoista kirjatut pöytäkirjat ovat olleet eräs tutkielmani keskeisistä lähteistä. Legioonalaisten asema valtionrikosoikeudessa poikkesi vuonna 1918 tutkituista ja tuomituista punakaartilaisista, sillä legioonalaisten tuomioita sääteli Iso-Britannian ja Suomen hallituksen välinen legioonan kotiuttamissopimus. Valtionrikosoikeudentutkinnoissa legioonalaiset yhä olivat Iso-Britannian armeijan alaisuudessa, tutkintoja valvoivat brittien edustajat ja legioonalaisten palkkaama oikeusavustaja. Olen hyödyntänyt myös Etsivän keskuspoliisin Rovaniemen alaosaston poliittisessa valvontatyössä tuottamia aineistoja. Olen pyrkinyt huomioimaan, että näissä virallisissa kontrolli- ja valtakoneiston tuottamissa aineistoissa legioonalaisuus heijastuu suhteessa valkoisen Suomen normeihin, pelkoihin ja toiveisiin.

Aikaisempi tutkimus

Tutkielmani kannalta tärkein legioonan historiaa valottava teos on Jukka Nevakiven vuonna 1970 julkaistu tutkimus *Muurmannin legioona – suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919*. Tutkimuksessaan Nevakivi tuo esille niitä monipuolisia tekijöitä ja tapahtumakulkuja, joiden seurauksena Muurmannin legioona syntyi ja toimi. Tutkimuksessa

³⁶ Cohn 2006, 20–22.

³⁷ Helsti 2005, 152–153; Pihlainen 2002, 345–352.

³⁸ Tornioja-Latola 2011, 62.

hahmottuvat suurvaltapoliittiset yhteydet, mutta myös pohjoissuomalaisen työväen omaehtoinen toimijuus. Ulla Aatsingin väitöskirja *Tukkiliikkeestä kommunismiin: Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918* on antanut kattavan kuvan pohjoissuomalaisen työväenliikkeen perinteestä ja kehityksestä. Aatsingin tutkimus haastaa aikaisempien tutkijoiden näkemyksen siitä, ettei Pohjois-Suomessa ollut yhtenäistä järjestäytymisen edellyttämää työväestöä, joka olisi voinut toimia vallankumouksen toimeenpanemana voimana. Aatsinki purkaa perinteistä näkemystä pohjoissuomalaisesta työväenliikkeestä vaistonvaraisena ja organisoitumattomana korpikommunismina osoittamalla, että alueen työväenliike oli organisoitua, normitettua ja sillä oli oma poliittinen traditionsa.

Metsäteollisuuden kehitystä ja metsätyömiesten elämää tutkineen Hanna Snellman teos *Tukkilaisten tulo ja lähtö – Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä* on auttanut luomaan kuvan pohjoisen työväen toimintaympäristöstä ja elämäntavasta. Reija Satokankaan tutkimus *Talonpoika ja teollisuus vastakkain ja rinnakkain – Kemijokisuun agraariyhteisön murros 1860–1938* on havainnollistanut niitä monitahoisia muutoksia, joita modernin teollisuuden osaksi kiinnittyminen pohjoisen yhteisöille toi.

Tauno Saarelan teokset *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* ja *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930* tarkastelevat SDP:stä vasemmalle suuntautuneen liikkeen syntyä, muotoutumista ja organisoitumista. Saarelan näkökulma on valtakunnallinen, eikä Pohjois-Suomen työväenliike tule esiin erityisesti. Teoksien kautta olen kuitenkin hahmottanut Pohjois-Suomessa vahvasti vaikuttaneen liikkeen järjestäytymistä, ajattelua ja toimintatapoja. Matti Lackmanin teokset *Kommunistien salainen toiminta Torniojokilaaksossa 1918–1939* ja *Jahvetti Moilanen – läskikapinan johtaja* kuvaavat erityisesti poliittisesti radikaalia pohjoissuomalaista työväenliikettä.

Valkoisen Suomen identiteetin rakentamisen ja sisällissodan välistä suhdetta on tutkinut Aapo Roselius teoksessaan *Kiista, eheys ja unohdus – Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Roseliuksen mukaan vapaussodan muistamisesta kehittyi laajalle levinnyt ja näkyvä aikakauden tunnusmerkki, jossa sodan määrittäminen muuttui osaksi demokratisoituvaa kansalaisyhteiskuntaa. Marko Tikan teos *Terrorin aika – Suomen levottomat vuodet 1917–1921* on tarjonnut mahdollisuuden tarkastella sisällissodan ilmiöitä ja sodan seurauksia sotatapahtumien ulkopuolella.

Miika Siiroksen lisensiaatintutkielma *Valkoinen Suomi – Valkoisten kollektiivisuus ja valta-asema iisalmelaisessa paikallisyhteisössä vuosina 1918–1929* on hahmottanut sisällissodan jälkeistä yhteiskunnallista todellisuutta paikallisyhteisön näkökulmasta. Petri Karosen ja Terttu Tarjamon toimittama teos *Kun sota on ohi – Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla* on tarjonnut yleisemmän näkemyksen sotien jälkeisten yhteiskuntien kehityksen haasteista ja mahdollisuuksista. Historiantutkimuksessa Turnerin rituaaliteoriaa on soveltanut Ville Kivimäki teoksessaan *Murtuneet mielet – Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*.

Muistitietoaineiston käyttöön ja muistitietotutkimuksen rakentamiseen olen tutustunut muun muassa Alessandro Portellin *Käsky on täytetty – Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*; Pirjo Korkiakankaan *Muistoista rakentuva lapsuus – Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa* ja Outi Fingerroosin *Haudatut muistot – Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa* avulla.

Tutkimuksen rajaus ja rakenne

Tutkielmani ajallinen rajaus liukuu yli legioonalaisuuden rajojen. Legioonalaisuuden taustan kannalta tärkeitä ovat legioonalaisuutta edeltävät vuodet, jolloin työväenliike vakiintui pohjoisilla alueilla. Tutkielmassani olen aloittanut pohjoisen työväenliikkeen järjestäytymisen kuvaamisen vuodesta 1906, jolloin alueen oma suurlakko, Perä-Pohjolan metsätyöläisten lakko käynnistyi. Yhteisöllisyyden ylläpidon kannalta on tärkeää kuvata kotiuttamisen jälkeistä aikaa. Tiukkaa aikarajasta kotiuttamisen jälkeiselle ajalle en ole tehnyt, sillä muistelijoiden kertomusten ja muisteluhetkien kautta tutkielmassani on luonnollisella tavalla läsnä useita aikatasoja. Legioonalaisuuden ja valkoisen Suomen muodostaman rakenteen kohtaamisen problematiikka näkyy erityisesti 20-luvun aineistoista. Tutkielmaani sisältyy muun muassa vuoden 1922 läskikapina, joka joillekin legioonalaisista oli pohjoisen sisällissodan ja vallankumouksellisen toiminnan jatke.

Työni rakentuu kolmesta käsittelyluvusta. Ensimmäisessä luvussa kuvaan legioonalaisten yhteisiä kokemuksia pohjoissuomalaisina työmiehinä, sisällissodan punaisina ja Muurmannin legioonalaisina. Ensimmäinen alaluku on kuvaus pohjoissuomalaisen työväen arkitodellisuudesta ennen sisällissotaa: metsätyöstä ja työväen järjestäytymisessä. Toisessa alaluvussa keskityn arkitodellisuuden murtumiseen, kuvaan yhteiskunnallisen ja poliittisen tilanteen kärjistymistä ja

pohjoista sisällissotaa. Kolmas alaluku keskittyy Muurmannin legioonan tapahtumiin ja kokemuksiin.

Toinen käsittelyluku kuvaa legioonalaisen paikkaa ja toimintaympäristöä valkoisessa Suomessa keskittymällä niihin vallankäytön muotoihin, joita valkoinen Suomi kotiutettuihin legioonalaisiin kohdisti. Osion ensimmäinen alaluku käsittelee valtionrikosoikeuden tutkintoja ja oikeudenkäyntejä. Toisessa alaluvussa kuvaan paikallisyhteisön konfliktia ja rauhan vaikeutta. Kolmannessa alaluvussa tarkastelen poliittista valvontaa ja kontrollia, jota työväkeen ja legioonalaisiin sisällissodan jälkeen kohdistettiin.

Kolmas käsittelyluku kuvaa keinoja, joilla legioonalaiset suojautuivat sekä rakensivat yhteisöllisyyttään ja identiteettiään valkoisessa Suomessa. Ensimmäisessä alaluvussa keskityn legioonalaisrahastoon ja sen sisältämiin merkityksiin. Toisessa alaluvussa kuvaan yhteisen identiteetin luomista ja ylläpitoa, viimeisessä alaluvussa ajan saatossa muovautuvia erilaisia selviytymisstrategioita, joilla legioonalaiset tekivät asemastaan mielekkään.

2. Työmiehestä Hänen Brittiläisen Majesteettinsa vallan ja vastuun alaiseksi

2.1 ”Minutkin kun tiedettiin köyhän asujan pojaksi” - Alkuasetelmana metsä, työ ja järjestäytyminen

Kuusamossa järjestettiin Muurmannin legioonalaisten kokoontuminen 6.–7. heinäkuuta vuonna 1968. Samanlaisena kesäisenä päivänä viisikymmentä vuotta aiemmin miehistä oli tullut Muurmannin legioonalaisia. Tilaisuus alkoi professori Nevakiven tervetulopuheella. Tämän jälkeen oli muistelijan vuoro. Muistelijan tarina alkaa metsästä ja metsätyömiehestä. Mies josta tuli Muurmannin legioonalainen otti leipänsä puun kyljestä. Muistelija Kalle Karvonen on 70-vuotias. Haastattelijalle hän yhä on lentojätke eikä Karvonen nimitystä vastusta. Muut legioonalaiset antavat Karvosen keskeytyksettä puhua elämästä, jota metsän työ sääтели.³⁹ Kokemus oli ehkä yhteinen ja jaettu. Legioonalaisten alussa oli metsä ja metsätyömies.

Pohjois-Suomen metsäteollisuus sai alkunsa, kun Kemijokisuulle ja muille pohjoisille jokisuille perustettiin 1860-luvulta lähtien sahalaitoksia. Luonnon tarjoamat edellytykset sahalaitosten perustamiselle olivat erinomaiset: lähes valmiit uittoväylät ja takamaiden valtaiset metsät houkuttelivat yrittäjiä koneelliseen sahaustoimintaan. Varsinaiseen kukoistukseensa puutavarateollisuus nousi vuosisadan vaihteessa. Suurimmaksi puutavarayhtiöksi nousi Kemi-yhtiö, jota itseoikeutetusti kutsuttiin Lapin leivän isäksi. Puutavarateollisuuden raaka-aineen hankintaan perustettiin suuria hakkuutyömaita Pohjois-Suomen kuntiin.⁴⁰ Metsäteollisuuden myötä Pohjois-Suomi kiinnittyi osaksi modernisoituvaa yhteiskuntaa ja sen myötä Pohjois-Suomeen syntyi myös modernin yhteiskunnan palkkatyöläinen.⁴¹

Aatsingin mukaan metsäteollisuuden kehittymisen myötä Pohjois-Suomesta tuli kansallisessa työnjaossa raaka-aineen tuottaja ja sen asukkaista käyttövoima kasvavalle metsäteollisuudelle.⁴² Paikallisten asukkaiden työpanos ei riittänyt tyydyttämään metsäteollisuuden työvoiman tarvetta. Työvoimaksi saapui lähialueiden muun muassa Kainuun ja Pohjanmaan pientilallisia, jotka

³⁹ Muurmannin legioonan kokous Kuusamossa 1968, äänitys Erkki Uitto, Muistitietotoimikunta, Sidos 177, keräelmä 2933, TA.

⁴⁰ Vuosina 1910–1911 merkittäviä hakkuutyömaita oli Kemijärvellä, Kittilässä, Kuolajärvellä, Rovaniemellä, Sodankylässä, Tervolassa ja Ylitorniolla. Aatsinki 2008, 41. Kartta 2.

⁴¹ Aatsinki 2008, 40–41; Satokangas 2004, 44; Snellman 1996, 226.

⁴² Aatsinki 2008, 219.

kausittaisen työn päättyessä suuntasivat takaisin kotipaikkakunnilleen.⁴³ Varsinainen pysyvä muuttoliike puunhankinta-alueelle oli huomattavaa aina vuosisadan alusta asti.⁴⁴ Metsätyöväen kokonaismäärästä antaa kuvan se, että vuonna 1910–1911 yksinomaan Kemiyhtiö työllisti 11 000 miestä. Työmaiden mukana kiertelien määrää on vaikea arvioida. Erään arvion mukaan kaksi kolmasosaa savotoiden työväestä oli syntynyt muualla Suomessa.⁴⁵ Puutavarayhtiöt eivät olleet välttämättä edes tietoisia työntekijöidensä lukumäärästä. Hyvinä vuosina työntekijöitä oli jatkuvasti rekrytoitava lisää Etelä-Suomesta. Tähän Lapin leivän isä otti avukseen toisen suuren isän: Kemiyhtiön työmahdollisuuksista kuulutettiin kirkoissa ympäri maan.⁴⁶ Kuvaavaa on, että puutavarayhtiöt laskivat kaadetut tukit, eivät miehiä, joiden harteilla yhtiöiden voitot lepäsivät.

Puutavarayhtiöistä tuli myös metsänomistajia. Isojakoasetukset toteutettiin pohjoisimmassa Suomessa verrattain myöhään. Vielä vuonna 1910 isojako oli käynnissä useilla paikkakunnilla. Isojako vahvisti yksityisomistusta, yhtenäisti verotuskäytäntöä ja helpotti kaupankäyntiä maaomaisuudella samalla kun yhteisomistajuuden korvautuminen yksityisomistuksella heikensi maattomien asemaa.⁴⁷ Omistajalla oli oikeus määrittää eri toimijoiden käyttöoikeudet, mikä korosti puutavarayhtiöiden valtaa suhteessa maattomiin.⁴⁸ Kemiyhtiö osti maata heti isojakoprosessin jälkeen ja yhtiöstä tuli alueen suuri metsänomistaja. Kemiyhtiö otettiin myös huomioon isojaon päätöksissä: esimerkiksi Sodankylään kuuluvalla Sompion alueella isojaon toimitusmies vastusti yhteismetsän muodostamista, sillä se oli vastoin Kemiyhtiön etua.⁴⁹ Alueen suurin maanomistaja oli kuitenkin valtio, sillä isojaon liikamaa päättyi suoraan valtiolle.⁵⁰ Yksityisten puutavarayhtiöiden ja valtion toimilla ei ollut eroa. Molemmat realisoivat omaisuuttaan nopeasti ja näytävästi teollisen tuotannon tarpeisiin. Tämä vaikutti siihen, että valtio ja metsäkapitalistit samaistettiin toisiinsa, mikä vahvisti paikallisten käsitystä valtiosta etuoikeutetun luokan edustajana.⁵¹

⁴³ Aatsinki 2008, 328–329; Snellman 1998, 107–109.

⁴⁴ Muuttoliike puunhankinta-alueelle on näkyvissä myös legioonalaisten keskuudessa. Viidestäkymmenestä kahdeksasta puunhankinta-alueen keskiössä sijainneen Sodankylän kirjoilla olleista legioonalaisesta kolmekymmentäyksi ilmoitti syntyneensä muualla Suomessa. Muurmannin legioonaa koskevia kuulustelupöytäkirjoja, Valtionrikosoikeusien syyttäjistä v.1919, Ab 76–79, KA.

⁴⁵ Aatsinki 2008, 40–41; Snellman 1996, 107–109.

⁴⁶ Snellman 1996, 108, Virtanen 1993, 453–455.

⁴⁷ Aatsinki 2008, 328–329; Kerkelä 1996, 190.

⁴⁸ Kerkelä 1996, 192.

⁴⁹ Aatsinki 2008, 330; Onnela 2006, 315.

⁵⁰ Vuonna 1910 valtio omisti 70 % Pohjois-Suomen metsistä. Onnela 2006, 320.

⁵¹ Aatsinki 2008, 328–335.

Metsätöihin hakeutuneet kuuluivat pientilallisten, palkollisten ja tilattomien ryhmään, joka muodosti talonpoikaisyhteisön taloudellisessa hierarkiassa alimman tason. Alueen ihmisten toimeentulo nojasi kausiluonteisen hakkuu- ja uittotyön lisäksi pienviljelykseen ja karjanhoitoon.⁵² Metsätyömiehen kertomus 1910-luvun Pohjois-Suomesta tuo näkyville mökin pojan paikan yhteisössään:

Minun nuoruudessa oli kastijako tässä maassa aivan mahdoton. Minutkin kun tiedettiin köyhän asujan pojaksi, niin Mustarannan isännät katsoi kohdalla taivaisiin. Piti vähintään olla kahden korsteenin talo, että he vaivautuivat kohti katsomaan ja pokkaamiseen vastaamaan.⁵³

Muurmannin legioonalaisen Seth Heikkisen kertomuksesta on nähtävissä lukuisia yleisiä piirteitä pohjoisen metsätyömiesten elämän lähtökohdista ja reiteistä. Heikkinen syntyi vuonna 1894 Suomussalmella. Lapsia Kainuun vaatimattomalle tilalle syntyi kaikkiaan kolmesta. Pientilan asukkaat saivat pärjätä pitkälti omillansa. Äiti hoiti taloutta ja muutamaa lehmää isän työskennellessä kodin ulkopuolella muun muassa kausittaisissa metsätöissä. Työ oli aloitettava jo lapsena: Heikkisen ensimmäinen työ oli 8-vuotiaana pilkkoa polttopuita tervahaudalle. Hänen lapsuudenkertomuksessaan on nähtävissä ne jäljet, jotka markkinatalouden murros agraariyhteisön jätti. Erityisesti se koetteli niitä, jotka omistivat vähiten. Heikkisen kertomus tuo esille, kuinka tervanpolton seurauksena metsät hakattiin ja tervanpoltto velkaannutti paikkakuntalaiset. Heikkinen muistelee, kuinka useat tilat myytiin puutavarayhtiöille pilkkahintaan. Ihmiset joutuivat vuokralaisiksi ja useat tilat autioituivat kokonaan. Joinain vuosina ei pienviljelys taannut perheelle tarpeeksi syötävää ja lapsuudenkodissa oli usein nälkä. Huonoin tilanne oli silloin, kun nälkämaiden pientilallisten uskollinen kumppani perunakin petti. Kainuun pienviljelykset ja metsät eivät kaikkia mökinlapsia elättäneet. Suuret metsätyömaat olivat pohjoisessa, jonne Heikkinenkin kymmenientuhansien kaltaistensa lailla suuntasi vuonna 1912.⁵⁴ Pientilallisen pojasta oli tullut lentojätkä.

Työ on eräs keskeisimmistä toimijan aseman määrittäjistä.⁵⁵ Metsäteollisuuden tarjoama työ loi tekijöidensä toimijan aseman ja samalla perustan yhteiselle elämäntavalle. Metsä- ja uittotyöt

⁵² Aatsinki 2008, 362–363.

⁵³ *Muut sortaa, saha yksin puoltaa* 1991, 44.

⁵⁴ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3396, Kper.

⁵⁵ Alasuutari 2007, 133.

etenivät vuodesta toiseen samanlaisessa rytmissä. Työoloissa ja työtehtävissä ei juurikaan tapahtunut muutoksia. Karkeasti jaoteltuna metsätyöt jakautuivat siten, että lumen aikana tehtiin tukin kaato- ja ajotyöt, kevättulvan aikana kaadetut tukit uitettiin puutavarayhtiöiden sahoille käytettäväksi.⁵⁶ Vuodenkierto onkin sopiva ilmaisu metsätyömiehen elämälle, jossa säännönmukaisesti toistuivat samat asiat. Elämä oli ympyrä, jonka kehällä vastassa oli aina uusi savotta. Muistelijä piirtää tämän näkyville kertomuksessaan:

Jätkä saatuaan tiedon jostain tukkityömaasta talviaikaan hiihteli sinne ja pestautui hakkuumieheksi jollekin hevosporukalle. Tällainen oli talvisavotan aika. Ne päättyi ne savotat tavallisesti siellä jo maaliskuulla ja huhtikuulla viimeistään. Sitten alkoi se aika lentojätjän käydä niin kuin asutuskeskuksiin, jossa ne näitä talven hankkimia varoja syöden olivat ruokamiehinä kullakin paikkakunnalla olevissa ruokailupaikoissa. Hanget alkoi sulaa ja vesi lirstä, niin nämä jätkä taas sinne uittoväyliin kerääntyi. Oli työt ja valmistelutyöt. Siellähän tehtiin niitä patotöitä ja semmosia. Viimein vesien auettua tulivat ja lähtivät niiden tukkien mukana ja menivät hyvin pitkälle tuonne alajuoksua seuraten. Ja näin ollen sesonkikausi päättyi siellä sitten puolivälissä kesää ja jätkä taas vapautui siitä sesonkikautisesta hankehomma. Ne tämmöisen pitkän korpivaelluksen jälkeen halusivat rentoutua ja laskeutua suurimpiinkin asutuskeskuksiin. Viättivät semmosen rennon elämän riipasun tuon pitkäaikaisen raatamisen johdosta. Siellä ne hummasivat suurelta osalta sen hankkimansa. Ostivat vähän niin kuin parempaa päälleen. Kun rahat oli juotu tai muuten lystiä pidetty, niin vielä ne joutuikin myymään ne rahamiehenä ostetut puvut ja sitten vanhoilla lähdettiin taas avautuville tukkityömaille.⁵⁷

Talvisavotoiden työryhmän muodostivat hevosmies ja tavallisimmin kaksi hakkuria eli kaatomiestä. Yhtiö palkkasi savottaan hevosmiehen, jolle maksettiin varastointipaikkaan eli lanssiin tuotujen tukkien määrän perusteella. Hevosmies palkkasi kaatomiehet, jotka olivat töissä hevosmiehelle viikkomaksulla. Kaatomiesten työnä oli kaataa, karsia, mitata ja katkaista puut. Kaatomies auttoi hevosmiestä kuorman lastaamisessa, jonka jälkeen hevosmies kuljetti kuorman lanssiin. Lanssissa kaadetut puut tarkastettiin ja niihin lyötiin yhtiön merkki. Kemijoen talvisavotat alkoivat joulun mennessä ja päättyivät yleensä ennen pääsiäistä. Uitot alkoivat tavallisimmin toukokuun alussa.

⁵⁶ Peltola 1994, 144; Snellman 1996, 45.

⁵⁷ Kalle Karvosen haastattelu, Kuusamossa 1968, äänitys Erkki Uitto, Muistitietotoimikunta, Sidos 177, keräelmä 2933, TA.

Joen rannalta olevalta lanssilta puutavara vyörytettiin veteen ja uitettiin aina Kemijokisuulle asti. Kaiken kaikkiaan puutavaran uitto kesti kolmisen kuukautta. Tämän lisäksi osaa metsätyömiehistä työllistivät muistelijankin mainitsemat erilaiset savotan ja uiton valmistelutyöt sekä kemiallista metsäteollisuutta palveleva pinotavaratyömailla eli pöllisavotoilla työskentely.⁵⁸

Metsätyö oli fyysisesti raskasta, vaatimattomissa olosuhteissa tehtyä työtä, johon huonot työehdot eivät useinkaan tuoneet helpotusta. Vasta 1920-luvulla määrättiin lakisääteiseksi asuntojen rakentaminen metsätyömaille. Talvisavotoissa 1900-luvun alussa yleistyivät asumuksina ns. metsäsaunat.⁵⁹ Kyseessä oli maapohjainen hirsirakennus, jossa lämmönlähteenä oli avotakka ja vuoteena seinänvieriä kiersi yhtenäinen makuulava.⁶⁰ Metsäsauna toi miehet pois taivasalta, mutta muuta suojaa se ei paljon tarjonnut. Metsäsaunoissakaan ainutta vaatekertaa ei usein ollut mahdollista kuivattaa, vaan märät vaatteet jäätyivät yön aikana. Joskus jäätyi karvalakkikin kiinni makuulavaan.⁶¹ Metsätyömaat sijaitsivat yleensä harvaanasutulla seudulla tai suorastaan erämaan keskellä, jolloin työmiehet olivat poikkeuksellisen riippuvaisia puutavarayhtiöiden paikalle hankkimista elintarvikkeista. Yhtiö myi metsätyömiehille ruokatarvikkeita, joista miehet itse valmistivat ateriansa. Tyypillisin metsätyömiehen ateria oli poronlihasta ja läskistä valmistettu kärety.⁶² Puutavarayhtiöt ottivat maksun majoituksesta ja ruoka-aineista. Usein näitä maksuja pidettiin kohtuuttomina suhteessa olosuhteiden alkeellisuuteen. Palkan määräytyminen kaadettujen tukkien mukaan saattoi huonoina talvina aiheuttaa sen, ettei palkkaa kuukausien työstä ollut juurikaan jäljellä tai hevosmiehet jäivät jopa velkaa yhtiölle. Kesken urakan työmaalta poistuva menetti palkastaan kaksikymmentä prosenttia. Järjestelmä mahdollisti palkkojen maksamisen

⁵⁸ Syystöinään työmiehet raivasivat lanssin, tekivät savotan päätien ja tien omalta hakkuupalstalta lanssille. Ennen lumentuloa oli myös valmisteltava purot ja joet uittoa varten. Valmistelutöihin palkatut rakensivat uittopatoja, raivasivat purojen ja jokien varsia, rakensivat pieniin puroihin kanavia, valmistivat uittokouruja sekä nikkaroivat uiton työvälaineet. Pinotavaratyömailla saatettiin työskennellä vuoden ympäri. Näillä työmailla ei ollut työryhmiä vaan yksittäinen työntekijä hoisi oman palstansa. Pinotavaratyömailla pöllit parkattiin eli kuorittiin. Pöllit pinottiin ristikoihin ja jätettiin kuivumaan ajettavaksi lanssiin vasta seuraavana talvena. Työntekijän palkka määräytyi hyväksytyjen puiden kappalemäärän perusteella. Ristikoista tarkastettiin liian lahot, käyrät ja huonosti kuoritut puut. Yleisenä käytäntönä oli, että merkiksi siitä, ettei ristikko kelvannut tarkastajalle, hän potkaisi ristikon kumoon. Pöllityömaalle saapuva saattoi vain toivoa, ettei löytäisi vaivalla kasattua ristikkoa kumoon työnnettynä. Uittojen ajaksi pöllisavotan työt usein keskeytettiin ja uitoista vapautuessaan metsätyömies saattoi jälleen palata pöllin tekoon. Snellman 1996, 45–53.

⁵⁹ Ennen metsäsaunojen yleistymistä miehet yleensä yöpyivät viistokattoisen, avoseinäisen laavun alla. Pehmusteena oli kuusenhavuja ja jalat suunnattiin kohti rakotulta. Tällaiset laavu- ja kotarakennelmat olivat vielä 1900-luvun alkukymmeniin asti käytössä myös talven savottatöissä. Muisteluksissa käy ilmi, että miehet yöpyivät laavuissaan taivasalla jopa 40 asteen pakkasissa. Uiton asumuksina laavut säilyivät kauemmin. Snellman 1996, 83.

⁶⁰ Snellman 1996, 83–84, 94.

⁶¹ *Muut sortaa, saha yksin puoltaa* 1992, 134.

⁶² Snellman 1996, 153.

vasta, kun työt olivat savotalla loppuneet.⁶³ Uitoissa tietty joen osuus annettiin hoidettavaksi urakkamaksulla, toisinaan käytössä oli myös tuntipalkkaus. Tavallista oli, että seitsemänä päivänä viikossa tehdyn työpäivän pituus uittoaikaan venyi jopa 18 tuntiin. Työnjohtajille annettiin yleensä määräys teettää töitä niin kauan kuin miehet vain jaksoivat.⁶⁴ Yhtiöt kyllä järjestivät työtä, mutta kuten Lackman on todennut, eivät useinkaan muistaneet, että metsissä työskentelevätkin olivat ihmisiä.⁶⁵

Monille metsätyömiehille vaatimaton yhteisasuminen ja työyhteisö olivat ainut arkielämässä läsnä ollut koti ja perhe.⁶⁶ Lapsuudenkoti ja yhteisö olivat kaukana eikä kotiin välttämättä pohjoisen vuosien jälkeen koskaan enää palattu. Tästä kohtalonomaisuudesta kielii myös metsätyömiehistä käytetty nimitys: Pohjolan elinkautinen.⁶⁷ Haave kotiinpaluusta saattoi olla kova, mutta savotat seurasivat toisiaan ja huomaamatta elämäkulusta oli tullut elinkautinen elämäntapa. Jopa perheelliset viettivät suurimman osan vuodesta savotoilla ja uitoissa. Luppoajaksi perheelliset suuntasivat koteihinsa, mutta muut odottivat uusia savottoja kiertäen kortteerista toiseen. Nyrkkisääntönä näyttää olleen, että hevosmiehellä oli hakkuria yleisimmin koti jonne palata. Haave omasta kodista ja siihen liittyvästä talonpidosta oli keskeinen teema metsätyömiesten elämäntarinoissa. Toisinaan lentojätkät asettuivatkin mökkiläisiksi tai pientilallisiksi alueille, joilla he olivat metsätöissä kiertäneet.⁶⁸ Joidenkin osana oli kiertää metsätyömailla ikämiehen päiviin saakka, vaikka vanhoilla miehillä ei välttämättä enää ollutkaan edellytyksiä raskaaseen metsätyöhön. Elinkautisen osa ei ollut helppo: työmaiden mestarin viimeisinä työtehtävinä saattoi olla teiden hiekotus. Toisinaan oli kerjättävä tai hankittava tienestinsä vaikka irvistelyllä kuten vanha metsätyömies Naamaliike-Pätsi teki.⁶⁹

⁶³ Aatsinki 2008, 54–55.

⁶⁴ Snellman 1996, 72.

⁶⁵ Lackman 1993, 45.

⁶⁶ Snellman on löytänyt yhteisiä piirteitä amerikkalaisesta cowboy-kulttuurista ja metsätyömiesten elämäntavasta. Cowboykulttuurissa keskeisenä teemana oleva orpous nousee esille myös metsätyömiehen elämässä. Karjapaimenet olivat kuvainnollisesti orpouttaneet itsensä muuttamalla pois suvunjatkamisen mahdollistamista yhteisöistä, joissa heidän vanhempansa ja perheensä ovat asuneet. Snellman 1996, 19.

⁶⁷ Maatsola 1996, 124.

⁶⁸ Tämä heijastuu muun muassa suurten metsätyömaiden Sodankylän kunnan avioliittokentässä. Vuosina 1894–1896 Sodankylässä solmitusta 81 avioliitosta kuudella morsiamella oli muualla kirjoilla oleva sulhanen, seuraavan neljän vuoden aikana useampi kuin joka kymmenes sulhanen ei ollut kirjoilla Sodankylässä. Snellman 1996, 107–110.

⁶⁹ Snellman 1996, 120–129.

Metsätyömiehen ammattitaito ja liikkuvuus mahdollistivat siirtymisen töihin aina Jäämeren rannalle saakka. Vuonna 1915 Muurmannilla aloitetut ratatyöt sekä ruotsalaisten ja isobritannialaisten puutavaraliikkeiden suuret savotat houkuttelivat alueelle runsaasti suomalaista työvoimaa.⁷⁰ Riippuvuus suuresta Lapin leivän isästä, Kemiyhtiöstä, väheni näiden uusien työllistäjien myötä. Yleensä miehet palasivat kesäksi ja syksyksi Suomen puolelle. Toisaalta kiinteät työtilaisuudet mahdollistivat pysyvänkin asutuksen.⁷¹ Työntekijöitä rekrytoitiin pohjoisen keskuksista, mutta jotkut värväytyivät aina Helsingistä asti.⁷² Aina ei värväytymistä tarvittu. Tiedot Muurmannin työmaista kulkivat suusta suuhun ja innostivat miehiä lähtemään. Legioonalainen Frans Tauriainen kertomuksessa korostuu omaehtoisuus ja liikkumisen vapaus. Tauriainen mukaan töitä olisi ollut kotimaassakin, mutta uteliaisuus ajoi nuoren miehen matkaan. Tauriainen saapuminen Muurmannille oli seikkailu, jossa kertoja neuvokkuudellaan selätti vaaralliset esteet. Matkallaan alle kaksikymmenvuotias Tauriainen muun muassa laski kiikkerällä lautalla seisten läpi hurjan Kuolajoen. Kertomuksessa kertaantuvat lentojätäkään liitetyt myytit vapaudesta ja kyvystä hurjiin suorituksiin. Tauriainen kuvaa kiertämisen vapautta naurahtamalla passivaatimukselle. Työskentelyyn Muurmannilla olisi vaadittu keisarikunnanpassi. Sitä ei Tauriaiselle ollut, mutta kukaan ei passia metsissä tullut vaatimaan.⁷³ Viranomaisten oli mahdotonta kahlita lentojätäkää tämän omassa ympäristössään pohjoisen kairassa, jossa jätkä itse määräsi olonsa ja kulkunsa rajat.

Muurmannilla Tauriainen teki vaihtelevia töitä: metsätöitä, rautatietöitä ja harjoitti kalastusta. Alueella hän kohtasi täysin suomalaisen yhteisön, suomalaiset kylät ja kirkot suomalaisine pappeineen. Tauriaisella oli sukulaisiakin Muurmannin rannan yhteisöissä. Sukulaiset kehottivat jäämään Muurmannille helpomman elämän vuoksi. ”Täällä ei tartte kun kesäaikana vähän ahneemmasti kalastaa”, oli sukulaisen antama neuvo alueella pärjäämisessä. Tauriainen jäi.⁷⁴ Merkittävä osa legioonalaisista oli alueella työskentelemässä jo ennen sisällissotaa.⁷⁵ Muurmannin

⁷⁰ Keski-Lapin väestön vuorovaikutuskenttä oli toki jo vanhastaan aina Norjaan ja Kuolan alueelle. Vuonna 1889 42 % Muurmannin rannikon asukkaista oli suomalaisia. Lähteenmäki 2004, 387, 479.

⁷¹ Nevakivi 1970, 23.

⁷² Antti Mikkonen, sidos 15, 132–165, ”1918”, SKS KRA.

⁷³ Frans Tauriainen haastattelu, Suomussalmi 1972. A-K 2568, Kper.

⁷⁴ *ibid.*

⁷⁵ Nevakivi 1970, 145. Esim. Viidestäkymmenestä kahdeksasta sodankyläläisestä legioonalaisesta ennen vuotta 1918 Suomesta kertoi poistuneensa kaksikymmentäkaksi henkilöä. Muurmannin legioonaa koskevia kuulustelupöytäkirjoja, Valtionrikosoikeuksien syyttäjistä v.1919, Ab 76–79, KA.

alue oli pohjoisen työmiehelle merkityksellinen, sillä se laajensi toimintaympäristöä, tarjosi uusia mahdollisuuksia ja näkökulmia.

Pohjoissuomalaisen työväestön järjestäytyminen oli suorassa yhteydessä metsäteollisuuden kasvuun. Metsäteollisuuden myötä pohjoiseen oli muodostunut yhteiskuntaluokka, joka oli riippuvainen palkkatyöstä. Siirtotyöläisten suuri määrä Lapissa ja palkkatyön yleistyminen muuttivat omistamattoman luokan asemaa ja merkitystä 1900-luvulla. Köyhälle kansanosalle yhteiskunnan modernisaatio, vapaan palkkatyön malli toimi kannustimena irtautumisessa patriarkalisesta talonpoikaisesta kontrollista. Metsätöiden alueelle houkutteleva väki ja palkkatyöläisyys mursivat maaseudun traditionaalisen järjestyksen ja sosiaalisen yhtenäisyyden.⁷⁶ Metsätöiden myötä muodostunut työläisvaltainen yhteisö jakoi yhteisen työläisidentiteetin. Työväestön politisoituminen edellytti tällaista yhteisöä. Aate antoi tälle yhteisölle kyvyn haastaa uusi vastustaja, kapitalistinen tuotantomuoto.⁷⁷ Muistelijan kertomuksessa uusi aika ja sen henki tuovat mahdollisuuden saada oikeutta yksilön kokemaan vääryyteen: ”Uusi aika toi muassaan uuden ajattelutavan ja kehityksen. Kärsityt epäoikeudenmukaisuudet tuntuivat piikkinä lihassa. Vain se, joka on ne itse kokenut tietää miltä ne tuntuvat.”⁷⁸

Muodollinen samanarvoinen kansalaisuus loi yksilöille mahdollisuuden järjestäytyä yhteisöihin sosiaalisesta asemastaan riippumatta. Työväen järjestäytyminen liittyi suureen murrokseen, jossa moderni valtio sekä markkinayhteiskunta syntyivät. Tähän ilmiöön sisältyi uusi ajatus: valtion oli saatava myös yksityisten kansalaistensa hyväksyntä. Kyse oli valtion laillisuuden ja hyväksyttävyyden asettamisesta uudelle pohjalle.⁷⁹ Järjestäytyminen tarjosi metsätyömiehille mahdollisuuden omaehtoisesti rakentaa mielekkäämpää elämää. Pohjoissuomalaisen työväestön järjestäytymisen alku ajoittui vuosiin 1906–1907. Pohjoissuomalaisten tietoisuuteen työtaistelu ja poliittinen voimannäyttö tulivat tammikuussa 1906, kun alueen oman suurlakko, Perä-Pohjolan metsätyöläisten lakko käynnistyi. Suurlakko laukaisi kaikkien järjestäytyneiden ryhmien keskuudessa halun laajentaa poliittisia oikeuksiaan, eivätkä Pohjolan metsätyömiehet olleet poikkeus. Kemi-yhtiö oli vastikään alentanut tuntipalkkoja ja keskeisimmät vaatimukset liittyivätkin palkkaukseen. Lisäksi Kemi-yhtiön johtaja Hugo Richard Sandbergille esitettyihin vaatimuksiin

⁷⁶ Aatsinki 2008, 347, 362–363; Pöysä 1997, 75; Snellman 1996, 107–109.

⁷⁷ Aatsinki 2008, 337–344.

⁷⁸ Antti Mikkonen, sidos 15, 132–165, ”1918”, SKS KRA.

⁷⁹ Alapuro & Stenius 1989, 12–20.

kuuluvat työolojen ja -ehtojen parantaminen tarjoamalla kelvollinen asunto, ruoka ja alkeellinen työterveyshuolto. Lakkoilijat vaativat myös musta kirja -järjestelmän lakkauttamista, työpäivän lyhentämistä 10-tuntiseksi ja työntekijöiden täydellistä kokoontumisvapautta. Ruotsalaiset puutavarayhtiöt suostuivat ehtoihin, mutta Lapin leivän isä ei. Lakon tiimoilta perustettiin Pohjois-Suomen ensimmäinen ammattijärjestö, Pohjolan tukkityöläisten rengas. Kemi-yhtiö ei koko aikana hyväksynyt Pohjolan tukkityöläisten rengasta neuvotteluosapuoleksi.⁸⁰

Lakon alettua Kemi-yhtiö sulki työmaittensa ruokatavarakaupat. Sodankylän Sompion erämaasavotalla olleet työmiehet jäivät täysin ilman elintarvikkeita. Sompion lakkokomitea päätti murtautua ruokamakasiineihin ja kirjata ylös otetut ruokatarvikkeet myöhempää maksua varten. Paikalla käynyt nimismies kertoi lakkolaisten käytökseen olleen rauhallista ja totesi elintarvikkeita otetun nälänhädän pakottamana.⁸¹ Lakon päätyttyä Kemi-yhtiö haastoi ruokatavaroita ottaneet lakkolaiset käräjille vaatien kahdeksan vuoden kuritushuonetuomioita varkaille. Kovimmat hovioikeuden langettamat tuomiot olivat neljä vuotta kuritushuonetta. Kaiken kaikkiaan erilaisia vankeus- ja sakkorangaistuksia jaettiin yli kahdellekymmenelle lakkolaiselle.⁸² Perä-Pohjolan metsätyöläisten lakko jyrkensi asenteita⁸³ sekä työnantaja- että työntekijäpuolella. Lakkolaisten saamat tuomiot vahvistivat kuvaa Kemi-yhtiöstä itsevaltaisena ja jyrkkiin keinoihin turvautuvana toimijana. Lakon tärkeimpänä antina työväestön kannalta pidettiin sitä, että lakkorintama oli säilynyt yhtenäisenä ja se pystyi järjestäytymään ammatilliseksi liikkeeksi lakon aikana. Kokemusta järjestäytymisestä, päätöksenteosta ja yhteistoiminnasta oli saatu ja se rohkaisi tulevaan toimintaan. Työväestön ja työnantajan väliset ristiriidat kärjistyivät Pohjois-Suomessa useiksi sitkeiksi lakoiksi Perä-Pohjolan lakon ja vuoden 1917 välisenä aikana. Pohjois-Suomen työväestöllä oli vastassaan jyrkkä työnantaja, joka pyrki lakkojen myötä lujittamaan valtaansa työpaikoilla. Tämä näyttäytyi henkisenä ja fyysisenä väkivaltana, lakonmurtamisina, häätöinä ja mustina listoina.⁸⁴

Työväestön yhteiskunnallisessa toiminnassa keskeisessä asemassa olivat sosiaaliset kokemukset, joiden vertaaminen ja erittely vaikuttivat työväen kollektiiviseen järjestäytymiseen.

⁸⁰ Aatsinki 2008, 54–63; Onnela 2006, 508–509; Puuronen 1998, 37–62; Virtanen 1993, 458–459.

⁸¹ Onnela 2006, 512; Virtanen 1993, 459.

⁸² Virtanen 1993, 459.

⁸³ Wrightilainen, ylhäältä alaspäin organisoitu työväenliike sovinnaisine arvoineen ei yleensäkään ehtinyt juurtua ja vaikuttaa Lapissa kuten Etelä-Suomessa. Pohjoissuomalaiselle työväenliikkeelle oli alun alkaen ominaista sen vahva omaehtoisuus. Aatsinki 2008, 66

⁸⁴ Aatsinki 2008, 59–67.

Kollektiivisuuden kautta myös solidaarisuus ryhmän kesken rakentui ja vahvistui.⁸⁵ Pitkän aikavälin epäoikeudenmukaisuuden kokemukset rakensivat ylisukupolvisen ulottuvuuden työväenliikkeen toimintaan. Poliittinen perintö siirtyi sukupolvelta toiselle ja lujitti yhteenkuuluvuutta. Syntyminen köyhään kotiin merkitsi koulutusmahdollisuuksien puutetta ja varhaista tarttumista työhön.⁸⁶ Kokemus metsätyömiehen toiseudesta ja työantajien mielivallasta käy ilmi myös muistelijan puheessa. Pojat jakoivat isiensä kohtalon ja kohtelun. Kertoja toteaa tavallaan syntyneensä metsätyömieheksi. Isäkin oli metsätyömies ja nälkä ajoi pojan samalle tielle.

Isä teki töitä ankeissa oloissa. Halkomottiin vaadittiin korkeuteen ja leveyteen kymmenen senttiä ylimittaa. Kun hakkasi 100 metriä halkoja, niin 20 metriä sai tehdä lahjaksi. Lapsuuteni aikoihin herroilla oli valta teettää työmiehellä, mitä halusivat ja sadismiinkin taipuvalle herrat olivat heikompiin kohtaan julmia. Isäkin tuli joskus metsästä kotiin tippa silmässä. Syy masennukseen oli, että viikkojen raadanta oli määrätty tekemään toiseen kertaan. Herrat olivat hajottaneet halkopinot ja määränneet pinoamaan tiiviimmäksi. Kannot piti sahata lyhyemmiksi, pöllit parkata uudelleen ja niiden päät sahata suoriksi. Tällainen töiden uudelleen teettäminen oli julmuutta, sillä työn laatu ei useinkaan ollut määräävä tekijä vaan herrat näyttivät mahtinsa ja korostivat valtaansa.⁸⁷

Sama toimijan asema luo yksilöille yhteenkuuluvaisuuden tunteen ja ryhmätietoisuuden. Erityisesti tämä pätee silloin kun toimijan asema ei ole erityisen kadehdittava. Tällöin liittämällä voimansa yhteen ihmiset voivat puolustaa itseään ja parantaa asemaansa.⁸⁸ Kommunistiseen puolueeseen liittymistä tutkinut Kaihovaara toteaa, että kertojien työläisidentiteetti oli huono-osaisuuden, epätasa-arvon ja elämän epävarmuuden kokemuksen leimaamaa. Työväenliikkeeseen ja järjestötoimintaan kiinnittyminen oli tässä tilanteessa monille yhtä itsestään selvää kuin työläisidentiteetin omaksuminen. Työväenliikkeen aatteellinen perinne välittyneenä vanhempien ja sukulaisten kautta oli olennainen osa kertojien identiteetin luomista.⁸⁹ Tultaessa vuoteen 1917 työväenliike oli jo Pohjois-Suomenkin alueella vakiintunut toimija. Pääasiassa pohjoisen omana suurlakkovuonna 1906 perustettuihin työväenyhdistyksiin liittyi lisää väkeä sitä myötä kun ikää kertyi. Suomussalmen työväenyhdistyksen perustamisen aikaan legioonalainen Heikkinen oli vielä

⁸⁵ Kettunen 1987, 236–241.

⁸⁶ Kaihovaara 1998, 155.

⁸⁷ *Muut sortaa, saha yksin* puoltaa 1992, 58–59.

⁸⁸ Alasuutari 2007, 193.

⁸⁹ Kaihovaara 1998, 158–159.

lapsi, mutta liittyi jäseneksi heti 18 vuotta täytettyään. Kyseessä ei ollut varsinainen päätös vaan jatkumo. Ennen työväentalon valmistumista kokouksia oli pidetty Heikkisen kotona. Työväenpuhujat ja aatteen sana olivat lapsuudesta tuttuja. Eräs merkityksellinen aatteellista identiteettiä Heikkiselle luova henkilö oli hänen setänsä Juho Heikkinen, joka kiersi alueella työväenpuhujana.⁹⁰

Työväenpuhujat olivat näkyvä osa aatteellista toimintaa. Viipurissa syntynyt toimittaja Karl Oskar livonen oli viettänyt kuusi vuotta Amerikassa ja tutustunut siellä työväenliikkeen toimintaan. Maaliskuusta 1917 livonen saapui Oulun läänin pohjoisen vaalipiirin puhujaksi ja pohjoisen metsätyömiehet saivat osansa livosen aatteen sanan lohdusta ja roihusta.⁹¹ Heikkisen kertomuksessa käy selväksi aatteelliseen puheen vetoavuus. Kausittaisesta metsätyöstä elävien mökkiläisten osa ei ollut helppo. Puheet iskivät suoraan tähän kohtaan, aivan kuin puhujat olisivat ymmärtäneet, miten ”porvaristo kansaa nylykee ja viepi työtulokset, eikä jää työntekijälle mitään.”⁹² Ratkaisukin oli puhujalla valmiina: ”kehotti liittymään sosialidemokraattiseen puolueeseen, joka ajjaa työväenliikkeen asiaa.”⁹³ Vastarintaan ei tarvinnut houkutella. Se kaikki oli valmiina.

2.2 Arkitodellisuudesta irrottautuminen – sisällissodan tapahtumat Pohjois-Suomessa ja Muurmannilla

Tieto Venäjän vallankumouksesta ja maaliskuun manifestista vuonna 1917 johdatti pohjoissuomalaisetkin ympäri maakunnan juhlimaan. Pohjois-Suomen työväenlehti *Kansan Tahto* tiedotti Oulun työväenneuvoston päätöksestä järjestää päivän työnseisaus vallankumouksen ja sen suorittajien kunniaksi. Työväentalon juhliin esitettiin lehdessä yleinen kutsu ja juhliin saapuikin 11 000 osallistujaa.⁹⁴ Suomussalmelaisen legioonalaisen kertomuksessa kevään 1917 kansallinen yhtenäisyys näyttäytyy erikoislaatuisena tapahtuma Suomussalmen kirkossa. Kirkkoon marssittiin punaliput liehuen ja osaa yleiseen hurmioon ottivat sekä työväenliikkeen että porvarillisen puolen edustajat. Muistelijan mukaan kirkkoon ahtautui kolmetuhatta ihmistä! Mahtipontisia puheita

⁹⁰ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3396, Kper.

⁹¹ Pöytäkirja Kaarlo Oskari livosen tutkinnosta, 1.12.1919 Kuusamo, Karl livosen oikeudenkäyntiasiakirjoja sekä kirjeenvaihtoa 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁹² Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3396, Kper.

⁹³ *ibid.*

⁹⁴ ’Oulun työväestölle’, *Kansan Tahto*, 19.3.1917; ’Juhlakokouksessa noin 11 000 osallistujaa’, *Kansan Tahto*, 21.3.1917.

kokouksessa pitivät pappi, Hallan-ukko⁹⁵ ja työväenliikkeen aktiivi Janne Myyryläinen⁹⁶. Heikkisen mukaan yhteisenä intressinä porvarillisilla toimijoilla ja työväellä oli itsenäisyys ja tsaarin vallan murtuminen. Kaikki osapuolet olivat tyytyväisiä yhteistoimintaan. Papin puheen mukaan uusi aika oli koittanut: ”Verhot on pois! Nyt saa jo vappaammin ellää!”⁹⁷ Yhtenäisyyden hetki oli kuitenkin jo murenemassa. Suomussalmellakin monet verhot vedettiin yhä tiukemmin kiinni: loppuvuodesta punakaarti harjoitteli seppä Materon johdolla työväentalolla sotilaan liikkeitä. Aseita ei ollut. Uuteen aikaan varustauduttiin puukepein.⁹⁸

Maaliskuun vallankumouksen käynnistämä laaja prosessi oli nähtävissä myös Pohjois-Suomessa. Työväenjärjestöt olivat valmiita toimimaan koko pohjoisen alueella: työväenneuvostoja perustettiin 22 paikkakunnalle. Työväenneuvostojen asialistoilla oli muun muassa eduskunnan koollekutsuminen, santarmilaitoksen alasajo, 8-tuntinen työpäivä ja elintarvikeongelman ratkaiseminen. Puutavarahankinta-alueella asenteet puolin ja toisin olivat usein jyrkkiä. Sodankylässä työväestö suhtautui kielteisesti yhteistyöhön paikkakunnan työnantajien kanssa. Huonontuneessa työllisyystilanteessa työväenneuvostot vaativat kuntia järjestämään hätäaputöitä. Kunnanvaltuustoja kehoitettiin ottamaan yhteyttä Kemiyhtiöön, jotta se avaisi sulkemiansa savottoja. Työtä oli yhä vaikeampi löytää. Oulussa sijainnut pohjoisin työnvälitystoimisto ilmoitti työttömyyden seitsenkertaistuneen joulukuusta 1916 tammikuulle 1918.⁹⁹ Alueella lähetetyt sähkösanomat kielivät epätoivosta. Kemijärven hätäaputyökomitea osoitti viestinsä suoraan Suomen senaatille pyytäen välittömästi kiirehtimään hätäaputöiden toimeenpanoa.¹⁰⁰ *Kansan Tahdon* sivut täyttyivät vaatimuksista puuttua alueen kaameaan työttömyystilanteeseen. Pääongelmana työväestön ahdingolle *Kansan Tahdon* sivuilla nähtiin porvaripuolueiden hallussa oleva kunnallisasioiden hoito, jonka ongelmat erityisesti korostuivat elintarvikelautakuntien

⁹⁵ Heikkinen, Juho Alfred, Maalaisliiton kansanedustaja (Oulun läänin eteläinen vaalipiiri) 1907–1910, 1917 – 1921. Heikkinen, Reijo, Kansallisbiografia, 2007.

⁹⁶ Suomussalmelainen Johan (Janne) Myyryläinen käytti myöhemmin nimiä Juuso Matero ja Jahvetti Moilanen. Hän oli vuoden 1922 läskikapinan johtaja. Ks. Lackman 1993.

⁹⁷ Suomussalmen kirkkoherra puheessaan Suomussalmen kirkossa v.1917 Heikkisen mukaan. Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3396, Kper.

⁹⁸ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3396, Kper.

⁹⁹ Aatsinki 2008, 150–178.

¹⁰⁰ Sähkösanoma Suomen senaatin hätäaputyökomitealle Helsinkiin, Kemijärven hätäaputyökomitea, 22.12.1917, Rovaniemen sähkölennätinkonttorin sanomat joulukuu 1917, 484 Rovaniemi, IX 1: Sähkösanomakonttorien kokoelma Vapaussodanarkisto.

toiminnassa. Työvoimaa oli liikaa kaikkialla ja *Kansan Tahto* säännöllisesti varoitti lukijoitaan saapumasta työmaille, jotka olivat jo valmiiksi täyttyneet työhön halukkaista.¹⁰¹

Elintarviketilanne oli huonontunut dramaattisesti ensimmäisen maailmansodan alettua. Työväenjärjestöt olivat vaatineet kuntakokouksissa ja valtuustoissa elintarvikeasioiden järjestämistä, jotta myös köyhän kansanosan tilanne tulisi turvattua. Elintarviketilanne politisoitui nopeasti ja muodostui paikallistasolla taisteluksi vallasta. Työväenneuvostot vaativat työväestön pääsyä kunnallisiin elintarvikelautakuntiin.¹⁰² Työväestön ja varakkaamman väen todellisuuksien erkaantuminen on nähtävissä Pohjois-Suomen alueella lähetetyistä sähkösanomista. Alueen kauppiaat käyvät vilkasta viestien vaihtoa myyntiartikkeleistaan. 28. marraskuuta rovaniemeläinen kauppias Halmetoja tarjosi myytäväksi venäläisiä karamelleja sodankyläläiselle kollegalleen Mannermaalle.¹⁰³ Samaan aikaan Rovaniemen elintarvikelautakunta pyysi sähkösanomassaan Helsingin elintarvikehallitusta toimittamaan välittömästi 300 säkkiä viljaa, sillä kaikki vilja on Rovaniemen varastoista loppunut.¹⁰⁴ Rovaniemen elintarvikelautakunta totesi karun tilanteensa: ihmisille oli määrättävä syötäväksi jäkälää.¹⁰⁵

Kunnallisen päätöksenteon ongelmat, työttömyys ja elintarviketilanteen kärjistyminen olivat luoneet Pohjois-Suomeen vallankumousta odottavan tilanteen. Kunnallisvaltaa käyttävät tahot olivat torjuneet työväestön pääsyn elintarvikelautakuntiin. Marraskuun suurlakosta toivottiin työväestön piirissä muutosta ahtaaseen tilanteeseen. Pohjoisen lakkolaisista suurimmalla osalla ei ollut työpaikkaa, jolta poistua. Lakko oli kuitenkin ensisijaisesti luonteeltaan poliittinen ja kohdistettu erityisesti työväestön paikallisen päätöksenteon ja toiminnan vahvistamiseen. Tämä ilmeni lakon aikana konkreettisina tekoina: useilla paikkakunnilla perustettiin työväen järjestyskaarteja, ylimääräisiä elintarvikkeita takavarikoitiin, poliiseja riisuttiin aseista ja syrjäytettiin.¹⁰⁶ Toimintahalu oli pohjoisessa suurta ja toisilla paikkakunnilla intoa lievensivät lähinnä

¹⁰¹ 'Työttömyys Perä-Pohjolassa ja Lapissa', *Kansan Tahto*, 18.1.1918.

¹⁰² Aatsinki 2008, 80–83.

¹⁰³ Sähkösanoma Mannermaalle Sodankylään, Halmetoja Rovaniemi, 28.11.1917, Rovaniemen sähkölennätinkonttorin sanomat marraskuu 1917, 484 Rovaniemi, IX 1: Sähkösanomakonttorien kokoelma Vapaussodanarkisto, KA.

¹⁰⁴ Sähkösanoma Elintarvikehallitukselle Helsinkiin, Rovaniemen elintarvikelautakunta, 29.12.1917, Rovaniemen sähkölennätinkonttorin sanomat joulukuu 1917, 484 Rovaniemi, IX 1: Sähkösanomakonttorien kokoelma Vapaussodanarkisto, KA.

¹⁰⁵ Sähkösanoma Tie- ja vesirakennusten hallitukselle Helsinkiin, Rovaniemen elintarvikelautakunta, 26.11.1917, Rovaniemen sähkölennätinkonttorin sanomat marraskuu 1917, 484 Rovaniemi, IX 1: Sähkösanomakonttorien kokoelma Vapaussodanarkisto, KA.

¹⁰⁶ Aatsinki 2008, 150–178.

tiedonkulun ongelmat. Sodankyläläinen työväenneuvoston puheenjohtaja Juho Tolvanen lähestyi vastausta saamatta sähkösanomillaan Oulun, Rovaniemen ja Helsingin vallankumouksellisia työväenneuvostoja epätietoisena siitä, oliko lakko alkanut ja mihin toimenpiteisiin tulisi ryhtyä.¹⁰⁷ 22. marraskuuta Rovaniemen lakkokomitea lähetti Tolvaselle viestin, että lakko oli päättynyt, mutta vallankumous jatkuu!¹⁰⁸

Tunnelma oli kiristynyt ja vastapuolen tekemisiä seurattiin herkeämättä. Jotkut olivat menettäneet uskonsa parlamentaariseen toimintaan: tammikuun alussa Rovaniemen työväen järjestyskaartin päällikkö Kaarlo Kurki¹⁰⁹ tiedusteli Helsingistä hintaa vedenkestävälle tulilangalle ja sytytysnalleille.¹¹⁰ 16. tammikuuta Rovaniemellä oleskellut Kemin suojeluskunnan esikuntapäällikkö Gustaf Finne¹¹¹ pyysi Kemin suojeluskuntalaisia menemään punakaartin päällikön luo ilmoittamaan, että Rovaniemellä oli rauhallista eikä yhteenottoja ollut sattunut. Finne ilmoitti joukkojensa olevan valmiina ”lyömään veljeskättä punakaartille, jonka tunnuslauseena on järjestys.”¹¹² Pian veljeskädet kuitenkin painettiin liipaisimelle. Sisällissota käynnistyi Pohjois-Suomessa 25.1.1918 Mannerheimin annettua käskynsä riisua venäläiset aseista. Pohjois-Suomessa suojeluskuntalaiset keskittivät käskyn toimeenpanon työväenyhdistysten jäseniin, sillä venäläisiä oli vain muutamilla paikkakunnilla. 27. tammikuuta suojeluskuntalaiset vangitsivat Rovaniemen työväenyhdistyksen päämiehet asemamies Leo Pekkalan ja ravintoloitsija Antti Rädyn.¹¹³ Vastaaviin toimiin ryhdyttiin kaikkialla, missä suojeluskunnat olivat toimintakykyisiä. Tiedonvälitys oli usein huhujen varassa. Toisinaan vangitsemismääräykset kiirivät asianomaisten korviin ja aikaa paeta jäi. Suomussalmella nimismiehen vaimo oli kertonut suojeluskunnan esikunnan määräämästä pidätslistasta piialleen.

¹⁰⁷ Esim. Sähkösanoma Työväen vallankumouksen keskuskomitean Yrjö Sirolalle Helsinkiin, Tolvanen Sodankylä, 18.11.1917, Sodankylän sähkölennätinkonttorin maksulliset koti- ja ulkomaiset sähkösanomat marraskuu 1917, 495 Sodankylä, IX 1: Sähkösanomakonttorien kokoelma, Vapaussodanarkisto, KA.

¹⁰⁸ Sähkösanoma Juho Tolvaselle Sodankylään, Rovaniemen lakkokomitea, 22.11.1917, Sodankylän sähkölennätinkonttorin maksulliset koti- ja ulkomaiset sähkösanomat marraskuu 1917, 495 Sodankylä, IX 1: Sähkösanomakonttorien kokoelma, Vapaussodanarkisto, KA.

¹⁰⁹ Kaarlo Kurki (Karl Edvard Limnel) oli Rovaniemen työväenteatterin johtaja elokuusta 1917 asti. Hän oli kotoisin Karjalan Antreasta. Ennen näyttelijän uraansa Kurki oli toiminut tsaarinarmeijan vääpelinä. Rovaniemelle Kurki asettui yhdessä näyttelijäpuolisonsa ja pienen poikansa kanssa. Vuoden 1918 alussa Kurjen perheeseen odotettiin toista lasta. Kuittinen 2012, 16, 20.

¹¹⁰ Sähkösanoma Pietikäiselle Sirkuskatu 3 Helsinki, Kaarlo Kurki, Rovaniemen työväentalo, Rovaniemen sähkölennätinkonttorin sanomat tammikuu 1918, 484 Rovaniemi, IX 1: Sähkösanomakonttorien kokoelma Vapaussodanarkisto, KA.

¹¹¹ Gustaf Adolf Finne oli Kemi-yhtiön Karihaaran tehtaan johtaja ja Kemin suojeluskuntapiirin esikuntapäällikkö. Tikka 2004, 202–203.

¹¹² Kiireellinen sähkösanoma Väinö Arvolalle Kemiin, Finne, 16.1.1918 Rovaniemi, Rovaniemen sähkölennätinkonttorin sanomat tammikuu 1918, 484 Rovaniemi, IX 1: Sähkösanomakonttorien kokoelma Vapaussodanarkisto, KA.

¹¹³ Aatsinki 2008, 181; Kauppinen 1928a, 235.

Maantietyömaalla työskennellyt Seth Heikkinen veljensä ja neljän muun pidätyslistalla olleen kanssa lähti hiihtäen rajan yli.¹¹⁴ Toisinaan vangittavien listalla saattoi odottaa järkytys: kuusamolainen suojeluskuntalainen kertoi vaimolleen, että vangittavien listalla oli hänen vaimonsa veli. Vaimo varoitti veljeään ja tämän naapurissa asuvaa Kalle Karvosta tulevasta pidätyksestä, mikä antoi heille päivän aikaa paeta. Suuntana oli Muurmanni.¹¹⁵ Muistelijan kertomuksessa oma pelastautuminen on sattumanvarainen ja täpärä. Side niihin, jotka eivät olleet yhtä onnekkaita, on läsnä juuri tuossa sattumanvaraisuudessa.

Pohjois-Suomessa sisällissodan näkyvimvät taistelut käytiin Rovaniemellä, Tervolassa ja Oulussa. Kaikki työväenkaartit eivät olleet halukkaita taistelemaan ja Oulussa työväenneuvosto jopa lupasi kaartien luovuttavan aseensa Vaasan senaatille. Mannerheim kuitenkin vaati täydellistä antautumista, mikä rohkaisi Oulun punakaartin radikaalia osaa. Pekkanen ja Rädyn ohella Rovaniemen suojeluskuntalaiset olivat tavoitelleet vangittavaksi myös Kaarlo Kurkea, joka oli kaarteineen asemassa työväentalolla. Tämä johti 28. tammikuuta taisteluihin, jotka jakoivat Rovaniemen kahtia. Suojeluskuntalaiset saivat haltuunsa kaupungin puhelin- ja lennätinlaitoksen. Kemin suojeluskuntaosaston saapuessa Rovaniemelle Kurjen johtama kaarti teki päätöksensä lähteä hankkimaan aseita ja miehiä Oulusta ja Kemistä. Joka puolella Pohjois-Suomea työväenkaarteja vaivasi asepuola ja nämä saapuivatkin Oulun ja Kemin varuskuntakaupunkeihin toiveinaan hankkia aseita venäläisiltä joukoilta.¹¹⁶

Sattuma saattoi yhtälailla pelastaa kuin viedä sotaankin. Aiemmin Muurmannilla työskennellyt Kalle Räihä pyrki ystävänsä Kalle Kukon kanssa Kemistä junalla kohti Rovaniemeä, josta tarkoitus oli jatkaa jalkaisin kohti Jäämerta. Juna joutui kuitenkin ennen Rovaniemeä Kurjen punakaartin pysäyttämäksi.

He olivat aseistautuneet haulikoilla ja kivääreillä. Matkustajat komennettiin ulos. Kertoja ja Kukko jäivät istumaan. Kurki, punaisten johtaja, kysyi: 'No mitä te ootta kun ei sana kuulu?' 'Resuja jätkiä', vastasi Räihä. 'No menkää ulos tai liittykää sakkiin.' Niin oltiin lähdetty mukaan hurjaan leikkiin.¹¹⁷

¹¹⁴ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3396, Kper.

¹¹⁵ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

¹¹⁶ Aatsinki 2008, 181; Kauppinen 1928a, 235.

¹¹⁷ Kalle Räihä, kirjannut Airi Mehtomaa, sidos 15, 97–118, "1918", SKA KRA.

Pienet hetket muuttivat junan suunnan ja samalla elämän suunta muuttui. Myöhemmin Kalle Kukko ja Kalle Räihä olivat punakaartilaisten joukossa, kun juna joutui jääkärien Walleniuksen¹¹⁸ ja Jacobsonin¹¹⁹ väijytykseen, jossa toistakymmentä punakaartilaista kuoli ja kymmenen jäi vangiksi.¹²⁰ Yksi kuolleista oli Räihän ystävä Kalle Kukko.¹²¹ Oulussa ja Kemissä tilanne muuttui kaartilaisten kannalta epätoivoiseksi: aseita ei ollut, kaartit olivat joutumassa etelästä ja idästä saapuvien jääkärien ja suojeluskuntaosastojen saartamaksi. Oulun ja Kemien kaarteissa todettiin, että jokainen saisi oman kykynsä mukaan pyrkiä Muurmannille tai muualle.¹²² Sekava tilanne heitteli ihmisiä sekaviin hetkiin. Räihä ei enää toista kertaa pohjoiseen pyrkinyt ja hänen sotansa jatkui. Hetken punakaartissa taistellut työmies joutui vankeuden jälkeen pakolla värvätyksi valkoisten joukkoihin.¹²³ Legioonalainen Akseli Kauppinen kuvaa omaa taivaltaan:

Kiväärillä ja browningilla aseistettuna, 11 mk 45 p rahaa taskussa, lohen kimpale ja jäkäläleipää laukussa ja työväentalon näyttämön pukuvarastosta sieppaamani ohut munkinkaapu ainoana päällyssuojanani, lähdin Kemin satamasta meren jälle, päämääränä häämöittäen kaukainen Muurmanski pohjoisessa.¹²⁴

Pohjois-Suomi oli sisällissodan ensimmäinen valloitettu alue ja ensimmäinen alue, jossa kaartilaisten ja muiden kapinasta syytettyjen vangitsemiset ja tuomiot toteutettiin. Etelä-Suomessa tämä ajoittui maaliskuusta toukokuulle, mutta pohjoisessa kenttäoikeudet aloittivat toimintansa jo helmikuussa. Toisin kuin eteläisessä Suomessa pohjoisessa punaisia kuoli enemmän teloituksissa kuin vankileireillä, mikä kertoo valkoisten strategiasta sodan alkuvaiheessa. Jaetut kuolemantuomiot eivät kohdistuneet vain punakaartilaisiin, vaan suojeluskunnat pyrkivät eliminoimaan kapinan syyn, joka heidän näkökulmastaan oli työväenliike. Eräs tuomioiden keskeisimmistä motiiveista oli

¹¹⁸ Kurt Martti Wallenius (1893–1984) kuopiolaisen pankinjohtajan poika, filosofian maisteri, jääkäri. Walleniukselta tuli Lapin rintaman komentaja ja koillisrintaman pohjoisen lohkon päällikkö, Sallan rykmentin sekä Lapin rajavartiopataljoonan ja rajavartioston komentaja. Lehtola 2007, Kansallisbiografia.

¹¹⁹ Martin Friedel Jacobson (1893–1918) anjalalainen pastorin poika, ylioppilas, jääkäri ja Peräpohjolan suojeluskuntien päällikkö. Jacobson kuoli muutamia päiviä kuvattua väijytystä myöhemmin taisteluissa venäläisiä joukkoja vastaan Torniossa. Jacobson oli eräs ensimmäisistä kuolleista jääkäreistä ja hänestä muodostui eräs jääkäriiliikkeen sankarihahmoista. Jacobsonin kuolema synnytti koston aallon Torniossa. Yleisöä kutsuttiin meren jälle katsomaan, kuinka venäläisiä sotamiehiä teloitettiin. Pohjois-Suomen valkoisen armeijan uudeksi komentajaksi nousi 24-vuotias Wallenius. Helen 2004, Kansallisbiografia; Kännö 1992, 71; Lehtola 1994, 61; Paasilinna 1980, 168; Suomen Sotasurmat [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>] Luettu 13.9.2013.

¹²⁰ Aatsinki 2008, 186–189; Kännö 1992, 66–67; Paasilinna 1980, 167.

¹²¹ Kalle Räihä, kirjannut Airi Mehtomaa, sidos 15, 97–118, ”1918”, SKS KRA.

¹²² Aatsinki 2008, 186–189; Kännö 1992, 66–67; Paasilinna 1980, 167.

¹²³ Kalle Räihä, kirjannut Airi Mehtomaa, sidos 15, 97–118, ”1918”, SKS KRA.

¹²⁴ Kauppinen 1928a, 239.

työväenliikkeen toimijoiden yritys horjuttaa paikallista valtaa erityisesti vuoden 1917 suurlakon aikana.¹²⁵ Valkoisen armeijan pohjoisen toimijat näyttivät suunnan tuleville rankaisutoimille koko Suomen mittakaavassa.¹²⁶ Pohjoisessa valkoisen armeijan taktiikkana oli kylvää silkkaa kauhua. Kemissä ja Rovaniemellä yleisölle kuulutettiin teloituksista pylväsilmoituksin. Osa näistä teloituksista oli julkisia. Ensimmäisenä 8. helmikuuta Kemissä teloitettiin Rovaniemelle palannut ja vangiksi jäänyt Kaarlo Kurki. Teloitus järjestettiin Kemin torilla ja se oli avoinna yleisölle.¹²⁷ Rovaniemellä lähes kaikki paikkakunnan työväenliikkeen keskeisimmät henkilöt¹²⁸ teloitettiin, harvoja pelastuneita olivat legioonalainen Aleks Tuorila sekä Jussi Sjölund.¹²⁹ Pohjoisessa teloituksista tuli groteskeja näytelmiä, jonne yleisö kutsuttiin todistamaan, mikä oli kapinoitsijan palkka.

Tikka on todennut, että suojeluskuntien kaltaisten kodinturvajoukkojen perustaminen oli maailmansotien jälkeisessä Euroopassa tyypillinen ilmiö. Tutulta myös pohjoisen näkökulmasta kuulostavat luonnehdinnat eurooppalaisista suojelukaarteista: ne syntyivät turvaamaan vallankumouksen uhkaamassa Euroopassa paikallista yksityisomaisuutta ja elintarvikevarastoja. Kapinatilanteessa ne ottivat kovin ottein hallintaansa oman alueensa suojaten liikenne- ja viestiyhteyksiä kapinallisilta. Joukot muodostuivat talonpojista ja pikkuporvaristosta, kun taas vallankumouksellisten työväenkaartien miehistö muodostui lähinnä teollisuustyöväestöstä. Tikka jakaa vastakkainasettelun maaseudun maanomistajiin ja kaupunkien teollisuustyöläisiin.¹³⁰ Pohjois-Suomessa teollisuustyöläisiä edustivat metsäteollisuuden palkkatyöläiset, joista suurin osa asui maaseudulla.

¹²⁵ Aatsinki 2008, 210–216, 232–235.

¹²⁶ Valkoisen armeijan pohjoisten toimijoiden osuus rankaisutoimien määrittelyssä ja organisoinnissa oli koko Suomenkin mittakaavassa huomattava. Kemin suojeluskuntapiirin esikuntapäällikkö, Kemi-yhtiön Karihaaran tehtaanjohtaja Gustaf Adolf Finne nousi myöhemmin Tampereen ja Viipurin komendantiksi. Tikka on todennut, että Finnessä henkilöityvät koko sisällissodan valkoisen armeijan rankaisutoimet. Finnen johdolla kuulusteltiin 25 000 punakaartilaista, joista 600 teloitettiin. Tampereella Finnen johdolla opittuja käytäntöjä sovellettiin mallina valkoiselle armeijalle kaikkialla maassa. Sisällissodan jälkeen Finne palasi työhönsä johtavaksi insinööriksi Kemi-yhtiön Pajusaaren tehtaalle. Tikka 2004, 202–210; Kuittinen 2012, 26.

¹²⁷ Kännö 1992, 71; Lehtola 1994, 60–61; Paasilinna 1980, 167–168.

¹²⁸ Yhteensä 16 henkilöä. Ensimmäiset kuolemantuomiot jaettiin helmikuussa työväenyhdistyksen aktiiveille Leo Pekkalalle ja Antti Rädylle ja viimeinen toukokuussa työväenyhdistyksen perustajalle Heikki Marttalalle. Sotasurmaprojekti.

¹²⁹ Aatsinki 2008, 231.

¹³⁰ Tikka 2008, 189–190.

Valkoisten valloittamien alueiden työväkeä pakeni sankoin joukoin itärajan pitäjiin sekä Sodankylään ja Inariin. Tällä alueella voimasuhteet olivat työväen eduksi eikä suojeluskuntaosastoja välttämättä vielä lainkaan paikkakunnilla ollut. Pakenevat toivat mukanaan pakokauhua lietsovat tiedot sotaoikeuksien tuomioista ja aluetta lähestyvistä valkoisten joukoista. Pohjois-Suomen valkoisen armeijan komentajaksi noussut Wallenius otti tehtäväkseen pohjoisimpien pitäjien valloittamisen ja lähetti alueelle rangaistusretkikuntia. Alueen punakaartit tekivät päätöksen siirtyä rajan yli taisteluitta. Vallankumous oli ohi ennen kuin siihen oli suurimmassa osassa Pohjois-Suomea juurikaan ehditty reagoida. Helmikuun 15. päivänä Pohjois-Suomi oli virallisesti osa Mannerheimin ja Svinhufvudin johtamaa valkoista Suomea. Pakenevien joukkoon liittyi miehiä ja naisia Kittilästä, Sodankylästä, Ranualta, Kuolajärveltä, Kemijärveltä ja Sallasta. Toiset ottivat mukaan perheensä, toiset lähtivät rajan yli yksinään.¹³¹ Romaanissaan *Mister Aikio* Muurmannin legioonalainen Emil Pyttynen kuvaa paon tunnelmia:

Ja useimmat heistä tunsivat ja monet totesivat, miten heitä, aseettomia oli ajettu pitkin tuntureita, kautta laajain asumattomien erämaiden kuin syvälle synkkiin korpiin kotiutuneita erämaiden villieläimiä. Saapuvat totesivat, miten korpien kohluista kiinni saatua toveria valkonauhaiset kuljettaneet olivat ja Rovaniemellä 'ansaitun palkan' antaneet. Sellaista oli aika.[...] Mutta elämän laki on sortumista vastaan. Se käski eteenpäin ja matkaa jatkettiin. Lipakan tieltä yhtyivät pakolaisvirtaan uudet Itä-Sodankylän kautta saapuneet matkueet. Siinä oli kirjavaa joukkoa: hevosmiehiä tukinajovehkeineen, jotka työmailtansa matkaan lähteneet olivat, oli miehiä potkukelkoillakin, mutta valtavan enemmistön muodostivat suksilla kulkijat. Monet olivat vuorokausia ilman ruokaa olleet, mutta kun toisia kohdattiin, joilla jotakin oli, niin tinkimättä tasan jaettiin. Yhteisymmärrys eli. Sama kohtalo kaikki yhdisti.¹³²

Pakenemisen myötä pohjoissuomalainen työväki irrottautui arkitodellisuudestaan. Turnerin rituaaliteorian erottamisen vaihe viittaa yksilön tai ryhmän irrottamiseen vanhasta paikastaan yhteiskunnan sosiaalisessa rakenteessa, tietyistä kulttuurista olosuhteista tai molemmista.¹³³ Legioonalaisten erottamisen vaiheen voi nähdä konkreettisenä pakona kotiseudulta. Paon myötä joukko poistui konkreettisesti mutta myös mentaalisesti tilasta, jolle yhteiskunnalliset asemat ja todellisuus olivat rakentuneet. Tila oli rikkoutunut. Poliittinen, sosiaalinen ja taloudellinen juopa

¹³¹ Aatsinki 2008, 186–189.

¹³² Jarga 1922, 7-8.

¹³³ Turner 2007, 106.

työväen ja valkoisen väen välille oli vedetty jo aiemmin. Väkivalta hajotti yhteisön määräävät rakenteet: fyysinen koskemattomuus, turva ja tasa-arvoisuus olivat lakanneet pitämästä paikkaansa. Tiedot rankaisutoimista ja teloituksista olivat merkki siitä, että tämä yhteiskuntasopimus oli hajonnut. Pakenevat tiesivät, keiden joukkoon kuuluivat. Siksi he pakenivat ja sen takia rangaistusretkikunnat heitä seurasivat. Pakenevat jättivät normaalit toimensa, työnsä, perheensä ja kotinsa, jolloin myös arkielämää määrittävät tekijät lakkasivat olemasta. Työmies ei tehnyt urakkaansa loppuun vaan luopui työmiehen kunniaa: sovittujen urakoiden suorittamisesta. Taloudellisen aseman turvaaminen menetti merkityksensä paon hetkellä. Jotkut työmiehistä tarttuivat aseeseen, jolloin he sanoutuvat irti valkoisen osapuolen oikeudesta käyttää valtaansa heihin. Saman yhteisön jäsenyys oli vaihtunut vihollisuuteen.

Pohjoisen sisällissodan taistelut päättyivät Suomen alueella, mutta jatkuivat Muurmannilta käsin. Suomalaisten pakolaisten kokoamiskeskuksena toimi Kantalahti, jossa joukkoja järjesti 22-vuotias Iivo Ahava.¹³⁴ Pakolaisia ja alueella jo olleita työmiehiä ryhdyttiin heti järjestämään taistelukannalle. Muistelijan mukaan koko radan varsi tyhjeni suomalaisista, jotka suuntasivat Kantalahteen. Tietoa kokoontumisesta Kantalahteen levitettiin junasta heitettyillä lentolehtisillä.¹³⁵ Kantalahteen saapui toistatuhatta miestä, kuka mistäkin. Joukossa oli muun muassa Kemistä munkin kaavussa paennut Akseli Kauppinen, kotipaikkakunniltaan täpärästi pelastuneet Kalle Karvonen ja Seth Heikkinen, Muurmannilla jo vuosia työskennellyt Frans Tauriainen ja Kuolajärvellä puhujamatkalla ollut viipurilainen toimittaja Karl Oskar Iivonen.¹³⁶ Leirillä miehiä pyrittiin harjoittamaan sotilaallisia toimia varten, mutta kiireen vuoksi harjoitus jäi varsin vähäiseksi. Puolustusasemiin rajalle haluttiin ehtiä ennen valkoisten hyökkäystä. Ahava yhdessä liikemies Viljo Vihurin kanssa oli aiemmin matkannut Pietarin kautta Helsinkiin hankkimaan aseita. Enää pohjoisen kaartilaisilla ei ollut pulaa aseista: joukolla oli käytössään viisi konekivääriä, 150 konekiväärivyötä, 7160 kivääriä ja miljoona patruunaa.¹³⁷

¹³⁴ Iivo Ahava oli kuusamolainen kauppiaan poika. Kahdella Yrjönristillä palkittu tsaarinarmeijan aliupseeri oli punakaartin pohjoisen rintaman miltei ainut sotilaskoulutuksen saanut. Nevakivi 1970, 26.

¹³⁵ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

¹³⁶ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA; Frans Tauriaisen haastattelu, Suomussalmi 1972. A-K 2568, Kper; Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3397, Kper; Kauppinen 1928b, 277.

¹³⁷ Itkonen 1927, 30–34; Nevakivi 1970, 27–28.

Pakeneminen ja aseisiin tarttuminen veivät pohjoisen työväen liminaalitilaan, jota Turnerin mukaan määrittävät vain harvat, jos mitkään, edellisen tai tulevan tilan ominaispiirteistä. Turner nimittää liminaalisia henkilöitä kynnyksellä seisoviksi, jotka eivät ole täällä tai tuolla. Liminaalisissa ilmiössä on yhdistelmä alhaisuutta, pyhyyttä, yhdenmukaisuutta ja toveruutta.¹³⁸ Aseeseen tarttuminen oli työmiehiä kohdanneen arkitodellisuudesta irrottautumisen seuraava, järjestyttävä askel. Kuulustelupöytäkirjan koruton lause ”Kantalahdessa sai kiväärin.”¹³⁹ osoittaa hetken, jolloin työmies oli jo muuttunut joksikin muuksi. Kertojat eivät erittele syitä, miksi punakaartin pohjoisin rintama perustettiin tai miksi he itse siihen liittyivät. Kotimaan tilanne oli kärjistynyt sodaksi ja suomalaisten työmiesten kutsuessa maamiehiään kokoontumaan yhteen näin tapahtui. Kokemus tähän joukkoon kuulumisesta vei miehet Muurmannin ja Vienan korpeen ase kädessä. Joukko jakoi saman kohtalon ja tarttuessaan aseeseen hylkäsi samat lait, perinteet ja tavat. Ase kädessä oli valmis ampumaan ihmisen.

Työmiehillä oli aseet, mutta sotilaita he eivät olleet. Muistelijan mukaan useat kiväärit hajosivat kokemattoman käsittelyssä jo harjoitusvaiheessa.¹⁴⁰ 23. maaliskuuta rajalle kuitenkin siirryttiin Ahavan johdolla.¹⁴¹ Heti retken alussa kymmenhenkinen tiedustelupartio joutui valkoisten väijytykseen. Sodan raakuus ei itseään peitellyt. Saunasta yllätetty kaartilaisten joukko komennettiin ulos ja ammuttiin hankeen. Ruumiskasassa hengissä piilotellut toi tapahtumista tiedon pääjoukolle. Tapausta muisteltiin kaartilaisten keskuudessa pitkään ja katkerasti.¹⁴² Tämän jälkeen laadittiin tarkempi suunnitelma joukkojen sijoittamisesta alueelle. Ahava johdolla viisisataa miestä suuntasi kohti Kurttia. Liikemies Viljo Vihurin ja suutari Heikki Pekkalan johtamana kaartilaiset miehittivät Ruvan ja Soukelon kylät. Rovaniemeläisen metsätyömiehen Aleks Tuorilan johdolla neljäsataa miestä jäi Kanaseen varajoukoiksi. Vihurin ja Pekkalan johtamat joukot joutuivat heti taisteluihin Suokelossa ja Ruvassa.¹⁴³ Soukelon taisteluissa mukana ollut Heikkinen kertoi

¹³⁸ Turner 2007, 107–108.

¹³⁹ Andreas Alarieston kuulustelupöytäkirja, Valtionrikosylioikeuden syyttäjistä v.1919, KA.

¹⁴⁰ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁴¹ Nevakivi 1970, 29.

¹⁴² Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁴³ Pohjois-Suomen suojeluskuntien ylipäällikön Walleniuksen suunnitelmissa oli valloittaa Ruva ja Soukelo. Tätä kautta valkoisten oli tarkoitus vallata Knäsö ja katkaista kaartilaisten elintärkeä rautatieyhteys Muurmannilta Pietariin. Jääkäri Oiva Willamon johtamien joukkojen piti tukea hyökkäystä katkaisemalla Soukelo-Kanasen tie. Huhtikuun 5. päivän yönä Soukeloon ja Ruvaan lähetetty punakaartilaisten joukko, joutui taisteluun Willamon johtamia valkoisia vastaan Kivisalmessa. Taistelu käytiin umpimähkään yön pimeydessä. Aamulla kaartilaiset löysivät neljä miehistään kuolleina. Itkonen 1927, 38–39.

heränneensä yöllä ikkunan koputukseen ja saaneensa vahdilta tiedon, että läheisen lahden takana oli 20 miestä joutunut valkoisten piirittämäksi. Heikkisen joukot juoksivat apuun hyökkääjien taakse ja valkoiset pakenivat. Kaksi miestä haavoittui tulitaisteluissa ja kaartilaiset saivat hieman sotasaalista pakenevilta valkoisilta. Myöhemmin valkoiset hyökkäsivät uudestaan ja katkaisivat punakaartilaiden huoltotien. Taistelussa kuoli kolme punakaartilaista. Kaartilaiset oleskelivat alueella vielä muutaman viikon ja poistuivat sitten.¹⁴⁴ Tauriaisen mukaan rajaseudun taisteluissa kuoli kolmisenkymmentä kaartilaista. Kaatuneiden nimiä tai kotipaikkoja hän ei osaa mainita. Tauriainen toteaa, ettei tiennyt, mistä miehet olivat kotoisin ”oikeasti”.¹⁴⁵ Punakaartin pohjoisella rintamalla taistelivat ja kuolivat miehet, jotka työ ja pako olivat tuoneet Muurmannin korpeen kenet mistäkin.

Muurmannin alueelle suuntautuva pakolaisvirta jatkui. Muistelijan kertomuksessa tulee esiin se, että valkoisen armeijan Oulun läänin eteläosaan kohdistamat kutsunnat ja pakko-otot olivat eräs syy Muurmannille pakenemiseen. Liisa Heikkisen kertomuksen mukaan hänen miehensä ja tämän veli eivät kutsuntojen alettua nähneet muuta vaihtoehtoa kuin paeta: valkoiseen armeijaan liittyminen ei ollut työmiehelle vaihtoehto.¹⁴⁶ Muistelijan kertomuksen mukaan Suomussalmen kutsunnoista puuttui huimat 600 miestä, jotka eivät halunneet taistella punakaartilaisia vastaan.¹⁴⁷ Suojeluskuntalaisten vangiksi jäänyt ja pakkotyöhön määrätty Kalle Seppänen oli yksi niistä, jotka pelastautuivat asepalvelukselta pakenemalla Muurmannille.¹⁴⁸ Kaartilaiset olivat tietoisia vastustajiensa olevan lähinnä pakko-otolla hankittuja ja muistelijan mukaan tämä vaikutti siihen, että vankeja pyrittiin kohtelemaan hyvin ja oikeudenmukaisesti.¹⁴⁹ Valkoisten joukkojen johtaja Wallenius ja hänen alaisuudessaan toiminut Oiva Willamo olivat kokeneita jääkäreitä, mutta miehistö monessa suhteessa muistutti enemmän vastustajiaan kuin johtajiaan.

Kaartilaiden ja valkoisten sotilaalliset toimet koillisrajalla loppuivat keväällä 1918 maailmanpoliittiseen muutokseen.¹⁵⁰ Lopullisesti pohjoisen punakaartin toiminnan pysäytti

¹⁴⁴ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3397, Kper.

¹⁴⁵ Frans Tauriaisen haastattelu, Suomussalmi 1972, A-K 2568, Kper.

¹⁴⁶ Liisa Heikkinen, Suomussalmi, sidos 168 keräelmä 2668, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁴⁷ Frans Tauriaisen haastattelu, Suomussalmi 1972, A-K 2570, Kper.

¹⁴⁸ Kalle Seppäsen muistitieto, sidos 168 keräelmä 2668, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁴⁹ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁵⁰ Saksan ja Neuvosto-Venäjän solmiman Brest-Litovskin rauhansopimuksen mukaan Neuvosto-Venäjä sitoutui estämään vieraiden joukkojen operoinnin maaperälläään. Punakaartilaiset saivat neuvostohallitukselta käskyn olla

etelärintaman sortuminen. Vappu 1918 oli muistelijan kertomuksessa lohduton. Aleks Tuorila toi miehistölle tiedon kotimaan tilanteesta. Punalippua ei sinä vappuna ollut. Kansainvälinen sentään yhteislauluna esitettiin, mutta ääni oli vaisu.¹⁵¹ Kaartilaiset siirtyivät Knäsön lähelle, Santamäen leirille. Tällä Vienan merestä nousevalla kannaksella pohjoisen punakaarti oli suuremmassa vaarassa kuin koskaan rintamalla ollessaan. Huollon katkettua kaartin muonavarastot loppuivat. Miehistö nukkui lähes kolme kuukautta paljaan taivaan alla rakotulilla. Kulkutauteihin menehtyi enemmän kaartilaisia kuin valkoista armeijaa vastaan käytyihin taisteluihin.¹⁵² Kärsimykset löivät leimansa kaartilaisiin ja Santamäen leiriä nimitettiin ”spitaalisten laaksoksi.”¹⁵³ Kaartilaiset söivät omat hevosensa ja takavarikoivat myös hevosia alueen asukkailta.¹⁵⁴ Santamäen leirillä metsätyömiehen ylpeys ja kallein aarrekin sai heittää henkensä epäonnistuneen vallankumouksen tähden.

Kotimaasta kantautuneet uutiset työväen kohtelusta, rajan taakse ryhmittyneet valkoisten joukot sekä alueen kaoottinen tilanne muodostivat kaartilaisia ja työväkeä tiivistävän paineen. Jotkut yrittivät palata, mutta suurin osa jäi. Santamäen olosuhteet olivat karmivat. Useat olivat sairaina ja siksikin kykenemättömiä lähtemään. Terveet eivät tienneet, minne lähteä, ja siksi oli turvallisinta jäädä tiiviisti joukon suojaan. Cannetti on kuvannut tällaista lamaantunutta ja odottavaa joukkoa ryytyneeksi joukoksi. Ryytynyt joukko odottaa suuntaa tai sanoja, jotka sille näytetään. Tällainen joukko on laskenut turvanaan olleet aseensa. Joukon voimana on sen tiiviys. Paine, jonka yksilöt voivat ympärillään tuntea, antaa tuntuman joukon voimasta. Tiiviys luo tunteen siitä, että joukko on yksi. Tiiviys varaa itselleen aikaa: pitkään aikaan ei tapahdu mitään ja sitä kauemmin joukko näyttää tiiviytensä. Ennen kuin ihmiset hajaantuvat tahoilleen, he haluavat olla varmoja siitä, että pysyvät yhdessä. Ryytyneen joukon tiiviys luo tunteen yhdestä, mutta joukko ei ole varma ykseydestään ja pysyy siksi aloillaan niin pitkään kuin mahdollista.¹⁵⁵

Turnerin mukaan liminaaliset henkilöt riisutaan statuksista, omaisuudesta, tunnusmerkeistä, sukulaisjärjestelmästä, arvoasemasta tai roolia ilmaisevasta vaatetuksesta. Kun heidät on riisuttu toinen toistensa kaltaisiksi, heidät voidaan jälleen muovata uudennaisiksi. Liminaalisuus

ylittämättä Suomen rajaa. Myös Mannerheim antoi valkoisille joukoille saman käskyn, sillä britit olivat ilmoittaneet olevansa valmiita julistamaan sodan Suomelle, mikäli hyökkäykset alueelle jatkuisivat. Nevakivi 1970, 19.

¹⁵¹ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁵² Nevakivi 1970, 134.

¹⁵³ Itkonen 1927, 131.

¹⁵⁴ Itkonen 1927, 43, 131; Kauppinen 1928b, 277.

¹⁵⁵ Cannetti 1998, 36–37.

rinnastetaan usein kuolemaan ja kesyttämättömään erämaahan.¹⁵⁶ Santamäen leirin kurjuus riisui pohjoisen työväeltä henkilökohtaisen omaisuuden ja statuksen. Kenelläkään ei ollut mahdollisuutta palata entiseen, ei koteihinsa metsätyömieheksi, mutta ei myöskään asetta kantaviksi kaartilaisiksi. He jäivät paikoilleen odottamaan uutta suuntaa.

2.3 ”Joukkona yrittäen aina jotain saada aikaan” – Muurmannin legioonan tapahtumat

Santamäen leirillä viruneet kaartilaiset herättivät yllättävän tahon kiinnostuksen. Liittoutuneet olivat tietoisia siitä, että Saksan sodanjohdon tavoitteisiin kuului myös Iso-Britannian uhan torjuminen Muurmannilla. Isobritannialainen laivasto-osasto oli rantautunut Muurmannin rannikolle jo vuonna 1915. Yhdessä venäläisten kanssa se oli suojellut pohjoista merireittiä¹⁵⁷ saksalaisilta. Iso-Britannian sodanjohdon mukaan Muurmannin alueen maapuolustus oli erityisen tärkeää saksalaisten noustua maihin Suomessa, mutta tarvittavia joukkoja ei kuitenkaan voitu irrottaa länsirintaman ratkaisutaisteluista.¹⁵⁸ Brittien mielestä suomalainen punakaartilaisjoukko oli varteenotettava vaihtoehto alueen puolustusta ajatellen. Joukkojen siirtymisestä Iso-Britannian alaisuuteen oli kuitenkin saatava ensin kansanvaltuuskunnan ja neuvostohallituksen hyväksyntä.¹⁵⁹ Muistelijan kertomuksessa punakaartilaiset eivät olleet briteille mieluisin vaihtoehto, mutta kelpasivat kun muitakaan ei ollut: ”Niin Englanti laski sen, että punakaartilaiset on tapellu porvaria vastaan. Nehän ne tappelee nytkin vielä etteenpäin. Varmasti sen tähden Englannille kelepasi punakaartilaisetki armeijaan.”¹⁶⁰

Legioonalaismuistelijan mukaan kaartilaiset valitsivat keskuudestaan Suomen punakaartin johdon kanssa Pietarissa käytäviin neuvotteluihin lähetystön, johon kuuluivat Iivo Ahava, Lauri Kauppinen, Aleks Tuorila sekä Emil Pyttynen.¹⁶¹ Neuvotteluja kaartilaisten kohtalosta kävivät nekin, joilla oli pääsy suurempiin neuvottelupöytiin. Kansanvaltuuskunnan jäsen, itsekin maanpakoon joutunut

¹⁵⁶ Turner 2007, 108.

¹⁵⁷ Erityiseen arvoonsa Murmanskin satama oli noussut Turkin liittyessä keskusvaltoihin ja sulkiessa Mustanmeren salmet. Näin ollen Venäjän ainoaksi käyttökelpoiseksi ympärivuotiseksi satamaksi oli jäänyt Murmansk, jonka Muurmannin rata yhdisti pääkaupunki Pietariin. Nevakivi 1970, 16–17.

¹⁵⁸ Aatsinki 2008, 200; Nevakivi 1970, 16–17; Vahtola 1989, 149.

¹⁵⁹ Nevakivi 1970, 57.

¹⁶⁰ Frans Tauriaisen haastattelu, Suomussalmi 1972, AK 2570, Kper.

¹⁶¹ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

Oskari Tokoi¹⁶² kertoi suunnanneensa neuvotteluihin suoraan ylimmälle taholle: toukokuussa Tokoi tapasi Leninin. Lenin toi esiin, että Brest-Litovskin rauhansopimus esti häntä antamasta julkista suostumustaan suomalaisten yhteistyölle brittien kanssa. Tokoin mukaan Lenin kuitenkin nyökkäsi ”siristi hiukan vasenta silmäänsä ja sanoi: Jos englantilaiset tahtovat auttaa teitä, niin antakaa heidän auttaa.”¹⁶³ Kaartilaisten oma lähetystö oli osoitus omaehtoisesta ja aktiivisesta toiminnasta asemansa parantamiseksi. Legioonan perustamisen edellytyksenä kuitenkin oli myös suurempien toimijoiden hyväksyntä. Vallankumouksen suurmiehen nyökkäys oli eräs yksityiskohdista, joka pelasti pohjoisen vallankumousmiehet Santamäen leirin ahdingosta.

Neuvostohallituksen ja kansanvaltuuskunnan hyväksyessä yhteistyön kaartilaiset ja britit aloittivat neuvottelut. Britit lupasivat kouluttaa, aseistaa ja ylläpitää kaartilaisia, jotka vartioisivat rajaa ja taistelisivat suomalaisia valkoisia ja saksalaisia vastaan. Kaartilaisille tärkeää oli imperialisminvastaisessa periaatteessa pysyminen: he eivät osallistuisi taisteluihin puna-armeijaa vastaan missään muodossa.¹⁶⁴ Tämä työväenliikkeen toimijoille tärkeä seikka liitettiin osapuolten väliseen sopimukseen. Toive Suomen tilanteen muuttumisesta oli ilmeinen: sopimukseen mukaan uuden sisällissodan puhjetessa suomalaisilla oli oikeus rientää aatetoveriensä tueksi kotimaahan. Sopimukseen kuului, että suomalaiset toimisivat yhtenäisenä joukko-osastona omien päälliköidensä johdolla kaikkien määräysten ja toimintaohjeiden tullessa kuitenkin liittolaisjoukkojen johdolta. Sopimus takasi, ettei joukkoja myöskään siirrettäisi pois Muurmannin alueelta.¹⁶⁵ Kaartilaisten johtajiston mielestä sopimus tarjosi riittävät takeet siitä, ettei kaartilaisia pakotettaisi neuvostovallan vastaiseen toimintaan.¹⁶⁶

Punakaartilaisten johtajat Ahava ja Tuorila alistivat neuvottelujen tuloksena syntyneen sopimuksen miehistön hyväksyttäväksi. Äänestyksessä käy ilmi joukon tasa-arvoisuuden ihanne: yksi ääni, yksi

¹⁶² Oskari Tokoi (1873–1963) sosialidemokraattien kansanedustaja vuodesta 1907, eduskunnan puhemies, v.1913, senaatin talousosaston puheenjohtaja ja kansanvaltuuskunnan jäsen. Neuvosto-Venäjälle paennut Tokoi oli ensimmäinen kansanvaltuuskunnan jäsenistä, joka ryhtyi aktiivisesti ajamaan yhteistyötä brittien kanssa. Kostiainen 2000, Kansallisbiografia; Nevakivi 1970, 13.

¹⁶³ Tokoi 1958, 226.

¹⁶⁴ Legioonan perustamissopimukseen kirjattu kohta pidättäytymisestä bolsevikkeja vastaan käydyistä taisteluista oli olennainen, sillä Neuvosto-Venäjän sisällissodassa britit tukiessaan valkoisia kenraaleja olivat ajautuneet taisteluihin bolsevikkeja vastaan. Kesällä 1918 Muurmanni oli suurilta osin brittien hallussa, mutta tilanne ei ollut vakiintunut. Myöhemmin rintama muodostui etelään Petroskoin lähelle. Nevakivi 1970, 190–192.

¹⁶⁵ Aatsinki 2008, 201; Nevakivi 1970, 68.

¹⁶⁶ Heikki Pekkala, Emil Pyttynen, Aleks Tuorila, Iivo Ahava kallistuivat yhteistyön kannalle. Vaikeimmin taivuteltavissa oli torniolainen Mikko Anttonen. Neuvotteluissa oli läsnä myös K.O. Iivonen sekä Suomen punakaartin edustajana Eino Rahja. Nevakivi 1970, 67.

kaartilainen, johtajisto ei liittymispäätöstä tehnyt. Vaihtoehtoina oli jatkaa palvelusta entisten päälliköitten johdolla brittien univormussa, siirtyä tuntemattomaan puna-armeijaan tai palata Suomeen. Seitsemänsataa tuhannesta kaartilaisesta äänesti legioonaan liittymisen puolesta. Jokaisen oli vielä tehtävä oma valintansa kirjoittamalla nimensä brittien värväyslistaan. Legioona perustettiin 15.6.1918 ja allekirjoituksella kaartilaisesta tuli brittiläisen armeijan sotilas oikeuksineen ja velvollisuuksineen.¹⁶⁷ Jokainen oli vapaa tekemään oman päätöksensä ja lähtijät saivat mukaan aseensa ja ampumatarpeensa.¹⁶⁸ Tärkein legioonalaisuutta määrittävä seikka pohjoissuomalaisille toimijoille oli perustamissopimus, joka ei vienyt heitä vastakkain vallankumouksellisen työväen kanssa. Muistelijat tuovat esille, että kaikille tämä sopimuksen kohta ei silti riittänyt, eikä legioonaan haluttu liittyä. Jotkut pyrkivät hakeutumaan töihin, jotkut yrittivät suunnata puna-armeijan puolelle.¹⁶⁹ Viisikymmentä entistä kaartilaista liittyi Kantalahdessa perustettuun puna-armeijan osastoon, jonka liittoutuneet pian riisuivat aseista. Nämäkin liittyivät myöhemmin legioonaan todetessaan, ettei vaihtoehtoja alueella juuri ollut.¹⁷⁰ Suomeen uskaltautui palaamaan vain kolmekymmentä miestä, jotka joutuivat heti vangituiksi.¹⁷¹ Suurin osa kuitenkin liittyi legioonaan, vaikka imperialistien armeijaan liittyminen ei ollut työväentoimijoille ristiriidan valinta. Ristiriita pyrittiin korjaamaan painottamalla perustamissopimuksessa legioonan taistelevan vain suomalaisia valkoisia ja saksalaisia, ei vallankumouksellista työväkeä vastaan.

Heinäkuun alussa kenraali Maynard tarkasti Knäsöön kerääntyneen suomalaisjoukon, joka vannoi uskollisuudenvallansa ja siirtyi muodollisestikin liittoutuneiden armeijaan. Valatilaisuudella britit testasivat suomalaisten lojaalisuutta, sillä tilanne Muurmannin radalla oli kiristynyt ja yhteenotot bolsevikkien kanssa olivat kiihtyneet. Legioonalaisille tehtiin selväksi, että valan vannottuaan heidät voitiin karkaus- tai kapinatilanteessa tuomita brittiläisessä sotatuomioistuimessa. Knäsön kentällä kolmesataa entistä kaartilaista vannoi uskollisuuttaan uudelle liittolaiselleen.¹⁷² Taistelu oli kaartilaisille yhä sama: Hänen Majesteettinsa alaisuuteen siirtyneet halusivat nimetä joukkonsa

¹⁶⁷ Nevakivi 1970, 73–75; Tokoi 1959, 227–228.

¹⁶⁸ Kauppinen 1928b, 279.

¹⁶⁹ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA; Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3397, Kper.

¹⁷⁰ Nevakivi 1970, 73–75; Tokoi 1959, 227–228.

¹⁷¹ Nevakivi 1970, 73–75.

¹⁷² Legioonan alkuvahvuudesta ei ole tarkkoja tietoja. Ilmeisesti alkuvaiheessa legioonaan kuului 600 miestä, joista kolmannes oli huonokuntoisena Santamäen leirillä tai sairaaloissa ja 140 asepalvelukseen soveltumatonta työkomppaniaalaista. Nevakivi 1970, 136.

Suomen punakaartiksi.¹⁷³ Näille kaartilaisille paikka liittoutuneiden armeijassa oli olosuhteiden pakosta muodostunut mahdollisuus jatkaa taistelua paremmin koulutettuna ja varustettuna. Epäluulot yllättävien liittolaisten kesken olivat molemmin puolin suuria. Kaartilaisten luottamus britteihin oli olematon.¹⁷⁴ Britit myönsivät, että vallankumouksellisen työväen aseistamisessa oli riskinsä. Molempien osapuolten oli kuitenkin luotettava liittolaisensa vilpittömyyteen. Legioonalaisten uskoa liittolaisuuden hyötyihin valoivat brittien nopeat toimet: pahoin kärsineet kaartilaiset pääsivät heti osallisiksi yhteistyösopimuksen annista, kun britit järjestivät ensi töikseen Kantalahteen kaksi sairaalaa sekä toimittivat elintarvikkeita ja lääkkeitä leirille.¹⁷⁵

Legioonaan liittyminen merkitsi legioonalaiseksi tekemistä. Liminaalitalan pienyhteisön uudelleenluominen on selkeimmin nähtävissä siinä konkreettisessa hetkessä, jossa legioonalainen puettiin. Kaartilaisten menneiden kärsimysten merkit poistettiin ja korvattiin uusilla yhtenäisillä merkeillä. Legioonalaiset puettiin yhtenäiseen brittiarmeijan kesäunivormuun. Vihertävässä puvussa oli Englannin vaakunalla koristellut messinkinapit ja olkaimet, joissa komeili legioonan oma tunnus.¹⁷⁶ Univormuun kuului lipalla ja leukahihnalla varustettu koppalakki, leveä kangasvyö, nauhasäärystimet, raudoitettut kengät ja manttelina sadetakki.¹⁷⁷ Sotilaaksi pukeminen oli ensimmäinen vaihe, jota seurasi sotilaan taitojen opetteleminen. Legioonalaisten oli tunnettava aseensa ja legioonalaisia koulutettiin kiväärin käsittelyyn. Muistelijan mukaan koulutus oli niin perusteellista, että jokainen pystyi aseensa silmät kiinni purkamaan ja kasaamaan. Asekoulutusta tehostettiin ajanottokilpailuilla.¹⁷⁸ Ensimmäisestä koulutusryhmästä muodostettiin kaksi komppaniaa, joista valittiin satakunta miestä päällystökurssille. Päällystökurssilaisista britit valitsivat legioonaan suomalaiset upseerit ja aliupseerit.¹⁷⁹ Legioonan toiminnan aikana kaikki suomalaisupseerit kahta lukuun ottamatta olivat taustaltaan pohjoisen punakaartin miehiä.¹⁸⁰

¹⁷³ Nevakivi 1970, 135.

¹⁷⁴ Kauppinen 1928, 279.

¹⁷⁵ Nevakivi 1970, 136.

¹⁷⁶ Kolmionmuotoinen merkki, punaisella pohjalla kättelevät kädet, joista toinen on kahleilla kiinni Suomen kartassa. Kirjaimet S.L. ja kultainen tähti. Muurmannin legioonan merkki, suunnittelija A.Kajander, Kansan Arkiston merkkikokoelma, katsottavissa Arjen historia-portaalilta.

[http://arjenhistoria.fi/actions/objectinfo.php?id=1200645&from=&image_id=1200646&viewimg=1&prms=s_start%3D120%26s_class%3D2%26s_adv%5B0%5D%3Drintaneulat%26s_advfrom%5B0%5D%3D1.] Luettu 29.1.2014.

¹⁷⁷ "1918", Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA; Nevakivi 1970, 152.

¹⁷⁸ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁷⁹ Nevakivi 1970, 148–149.

¹⁸⁰ 1. komppanian päälliköiksi tuli Hannes Sula ja 2. komppanian päälliköksi Herman Laitinen. Muut upseerit ja aliupseerit olivat livo Ahava, Ilmari Tiesmäki, Akseli Kauppinen, Väinö Lehtonen, Aulis Koponen, Emmanuel Marin,

Legioonaan liittyminen oli suojautumiskeino, joka piti yhteisön koossa ja muodosti jatkon yhteisille kokemuksille. Yksilön oli turvallisinta pysyä joukon suojassa. Aikalaismuistelijan kertomuksessa yhtenäisyys suojaa joukkoa ja siitä koostuvia yksilöitä: ”Suureksi tekijäksi emme itseämme arvioineet. Itsekin arvostelimme, että olemme kuin hyttysen kyynel Itämeressä. Mutta sittenkin huomasimme, että joukkona yrittäen aina jotain saadaan aikaan.”¹⁸¹ Yhtenäiseen univormuun pukeutuminen vielä korosti pieniyhteisön yhtenäisyyttä ja tasa-arvoisuutta, joka on olennainen osa liminaalitalan pieniyhteisön piirteitä.¹⁸² Muistelijan kertomuksessa legioonan yhtenäisyydellä oli särönsä, joka paikantui legioonan eteläsuomalaisiin tulokkaisiin. Arkangelin kautta legioonaan saapui perustamisen jälkeen eteläsuomalaisia, jotka koulutettuina ja kielitaitoisina merkitsivät huomattavaa lisää legioonan vahvuuteen.¹⁸³ Pohjoissuomalaiset työmiehet kuitenkin suhtautuivat epäluuloisesti näihin oman joukon ulkopuolelta tulleisiin vallankumousmiehiin. Esimerkiksi Etelä-Suomesta paennut ja legioonalaisten joukkoon saapunut August Wesley sai nurjan vastaanoton pohjoisen työmiesten keskuudessa. Pohjoisen legioonalaisille Wesley'n herroilta näyttävän seurueen joutuminen bolsevikkien pidättämäksi antoi sopivan syyn ilkkumiselle. Wesley'n ilmeinen kriittisyys neuvostovaltaa kohtaan vieraannutti hänet legioonaan pääjoukosta:

Legioonan miehistö kyllä salli tosiperäisen arvostelun, mutta hyvää tarkottavan ja kaikkensa uhranneen työväestön ja sen kumouksellisten johtajien solvaus oli jo liikaa. Siksi me jurot pohjolan miehet katselimmekin toisiamme ja epäily Wesleyä kohtaan kasvoi.¹⁸⁴

Suomalaisen päällikön valinnassa legioonalaisjoukon jakaantuminen ja erilaiset asenteet tulivat erityisesti esiin. Pohjoisen miehet näkivät itseoikeutettuna johtajana punakaartin entisen päällikön Iivo Ahavan. Helsinkiläinen Hannes Sula sai kuitenkin puolelleen eteläsuomalaiset legioonalaiset sekä alueen vahvan vallankäyttäjän K.E. Primus-Nymanin.¹⁸⁵

Matti Kesälahti, Eino Nevalainen, August Seppänen, Viljo Vihuri, Juho Lappalainen, Matti Ojanlatva, Mikko Nykyri, Alvar Johansson, Verner Lehtimäki, Herbert Skog, Heikki Wilberg, Alexander Lehto, August Grönlund, Heikki Kulusjärvi, Emil Elo, Oskari Tokoi ja Emmanuel Rae. *Syren force: Finnish legion, Officers, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA*

¹⁸¹ Kauppinen 1928b, 279.

¹⁸² Turner 1998, 109.

¹⁸³ Nevakivi 1970, 133.

¹⁸⁴ Kauppinen 1928b, 283.

¹⁸⁵ Pietarissa asunut suomalainen sanomalehtimies osallistui Tokoin kanssa huhtikuussa 1918 ensimmäisiin neuvotteluihin brittien ja suomalaisten mahdollisesta yhteistyöstä. Primus-Nyman ei liittynyt koskaan legioonaan, mutta toimi legioonan tulkkina ja yhteyksiensä myötä taustavaikuttajana. Primus-Nyman pyrki vaikuttamaan aktiivisesti

Niinpä legioonaan saapui englanninkielentaitoisia Wesley ja Tiesmäki. Tuota ennen ei ollut valittu suomalaisen miehistön ylipäällikköä ja siitä syntyi kova kilpailu. Ahavalla oli kaikki edut puolellaan. Hänellä oli kantalegionalaisten eittämätön ihailu ja kannatus, mutta hän kieltäytyi tästä kunnista, koska siihen oli kiipeilijöitä tarjolla.¹⁸⁶

Primus-Nymanille Ahava oli liian itsenäinen ja radikaali. Nevakiven mukaan juuri Primus-Nymanin juonittelun johdosta Ahava syrjäytettiin johtajavalinnassa.¹⁸⁷ Ahavaan liitetty määreet kuvaavat yleisesti eteläsuomalaisten legioonalaisten asennetta pohjoisen toimijoihin: näiden omaehtoisuus ja radikaalisuus nähtiin uhkana koko legioonan yhteistyöhankkeelle. Pohjoissuomalaisten omien toimijoiden syrjäyttäminen on osa muistelijoiden jäsentämää kokemusta. Alkuperäisten legioonalaisten ihanteena oli yhtenäinen ja tasa-arvoinen joukko. Päätökset oli pyritty tekemään demokraattisesti. Sisäinen ristiriita kasvoi, sillä valtaan pyrkivät ja pääsivät henkilöt, joilla ei ollut pääjoukon luottamusta. Pohjoisen punakaartilaiset muodostivat pääosan miehistöstä ja upseeristosta, mutta taustavaikuttajina ja vallankäyttäjinä toimivat ne miehet, jotka kielitaitonsa ja sovinnaisempien mielipiteidensä puolesta olivat enemmän liittolaisen mieleen. Paradoksaalista on, että Ahavan syrjäyttämisen myötä legioonaa sai päälliköksi Verner Lehtimäen¹⁸⁸, vaihtoehtoja kaikkein radikaaleimman.¹⁸⁹

Univormujen alla olivat yhä samat metsätyömiehet arvoineen ja asenteineen, mutta joukkoja ei enää johtanut kuusamolainen suutari tai rovaniemeläinen metsätyömies vaan britti-imperiumin sodissa kouliintunut everstiluutnantti Richard Burton.¹⁹⁰ Legioonalaisten komentajaksi määrätylle Burtonille kaikki aikalaismuistelijat tuntuvat antavan erityistä tunnustusta.¹⁹¹ Miehistön välit

legioonan poliittiseen väriin ja toimintaan vaikuttaen voimakkaasti muun muassa legioonan johtopaikkojen henkilövalintoihin. Nevakivi 1970, 63–64; 150.

¹⁸⁶ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁸⁷ Nevakivi 1970, 150–151.

¹⁸⁸ Verner Lehtimäki oli Tampereen taisteluissa kannuksensa hankkinut punakaartin päällikkö. Hän oli kiistanalainen vallankumouksen sankarihahmo, jonka pelastautuminen Tampereen saarrosta oli noussut myyttiseksi kertomukseksi vailla vertaa. Muurmannillekin hänestä saapuivat ensimmäisenä tarinat. Lehtimäessä oli vallankumoussankarin rempseyttä, jota miehistö arvosti. Amerikan vuosinaan Lehtimäki oli oppinut kielen ja cowboy-asenteen. Kielitaito ja sulava käytös tekivät vaikutuksen myös brittiläiseen päällystöön, jonka kanssa Lehtimäki ystävystyiikin läheisesti. Lehtimäki 2005, 119; Nevakivi 1970, 151.

¹⁸⁹ Nevakivi 1970, 150–151.

¹⁹⁰ Burton oli kanadalainen reserviupseeri, siviiliammattiltaan tienrakennusinsinööri. Burton oli tottunut käsittelemään hankalampiakin tapauksia kuin suomalaiset työmiehet: hän oli toiminut Kanadassa työvankileirin johtajana. Nevakivi 1970, 148; Tokoi 1958, 262–263.

¹⁹¹ Tokoi 1958, 262–263; Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA; Seppänen, Kyösti, 'Muurmannin suomalaisessa legioonassa vuosina 1918–1919', *Kansan Tahto*, 30.1.2002, 5.

brittiläiseen komentajaan olivat lämpimämmät kuin etelästä tullesiin maamiehiin. Muistelijan kertomuksessa yhteistyön sujuvuuteen vaikutti voimakkaasti se, ettei Burton asettunut vastakkain legioonalaisten omien ihanteiden ja käyttäytymismallien kanssa. Komentaja Burton antoi legioonalaisten käyttäytyä omalla tavallaan ja välittömällä käytöksellään sulki myös itsensä osaksi legioonalaisyhteisön tasa-arvoisuuden piiriä. Tämän käytöksen legioonalaiset palkitsivat arvonannolla ja luottamuksella, joka säilyi muistelijan mielessä vuosikymmenet.

Kun miehistö oli saanut englantilaiset varusteet ylleen ja alkeiskoulutus oli alkanut, he joutuivat suorittamaan sotilaallisia tehtäviä. Näitä tehtäviä tarkastaessaan englantilainen päällystö sai ensimmäiset kokemuksensa palkkaamiensa sotilaiden jukuripäisyydestä. Nämä eivät suostuneet tekemään kunniaa eivätkä tervehtimään upseeristoa. Kun englantilaiset vaativat selitystä, jätkät selittivät, että he ovat sitoutuneet tekemään sovitulla alueella kaikkia sotilaallisia tehtäviä, tappelemaankin, jos niin tarvitaan, mutta herroja ei aleta kumartamaan eikä pokkuroimaan. Niinpä kyseinen sotilaallinen tehtävä jäikin ohjesäännössä vapaaehtoiseksi. Myöhemmissä vaiheissa englantilaiset tulivat kyllä näkemään, että nämä jätkät olivat rehtejä sotilaita varsinaisissa tehtävissä. Tervehtimisen englantilaiset ottivat käytännössä hyvin huumorintajuisesti. Itse eversti Burton saattoi oma-aloitteisesti tervehtiä: ”Hyvä päivä pojat pärkele!”¹⁹²

Ensimmäisestä koulutuserästä muodostetut kaksi legioonalaiskomppaniaa siirrettiin taistelutehtäviin Suomeen rajalle heinäkuussa 1918. Tämän lisäksi rajalle siirrettiin Ahavan johtama erikoisjoukko, ns. lentävä osasto. Latautunut toiminnan tarve ja halu kuulua ihaillun päällikön joukkoihin keräsivät Ahavan joukkoon enemmän ehdokkaita kuin voitiin hyväksyä.¹⁹³ Ahava valitsi ryhmäänsä kaksikymmentäviisi miestä, joista suurin osa oli kuusamolaisia punakaartilaisia. Joukkoon valittu Kalle Karvonen kertoi, että rajakylissä partiointi aiheutti aluksi hämmentäviä tilanteita. Kyläläiset eivät ymmärtäneet, keitä olivat suomea puhuvat, mutta oudossa univormussa liikkuvat miehet.¹⁹⁴ Ensimmäinen komppania ja Ahavan johtama erikoisjoukko siirtyivät lähemmäs Suomen rajaa Ruvaan ja Soukeloon. Toinen komppania jätettiin miehistöksi Kanasen kylään, johon oli perustettu legioonan kenttätukikohta. 16. heinäkuuta Ahavan joukko ja mukana ollut

¹⁹² Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁹³ Nevakivi 1970, 149.

¹⁹⁴ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

brittiupseeri kävivät ensimmäisen legioonalaisina käydyn taisteluun valkoisia vastaan.¹⁹⁵ Kesän aikana ensimmäinen komppania ja Ahavan joukot kävivät kiivaita taisteluja miehittämistään rajakylistä. Vuoroin perääntyjiksi joutuivat legioonalaiset, vuoroin Walleniuksen johtamat suojeluskuntalaiset.¹⁹⁶

Eräs liminaalitalan yhteisön piirre on heikkojen rituaalinen valta. Liminaalisuus voi tehdä alimmista ylimpiä.¹⁹⁷ Legioonan riveissä punainen työväki taisteli valkoista Suomea vastaan, vaikka kotimaassa työväki oli jo hävinnyt ja voittajat käyttivät rajatonta valtaa suhteessa hävinneisiin. Koillisrajalla valta oli legioonalaisilla. Heikkojen valta näyttäytyy useissa legioonalaiskohtauksissa. Ne jotka olivat sisällissotansa hävinneinä menettäneet kaiken Santamäen leirillä, pukivat yllensä voimakkaan vallan symbolin, sotilaan univormun. Ne joilla ei ollut yhtään puolustajaa, saivat liittolaisekseen britti-imperiumin armeijan. Ne jotka olivat henkensä edestä paenneet, marssivat muodostelmassa takaisin. Koillisrintamalla kaikki kääntyi pääläelleen. Legioonalaiset marssivat vihollista päin uhmakkaan marssinsa tahdissa. Legioonalaismarssi antoi miehistölle vahvistuksen siitä, että oltiin vallankumouksen tiellä. Marssissaan legioonalaiset lauloivat esiin valtansa. Enää ei paettu vaan marssittiin sotaisasti päin. Legioonalaismarssi oli haavekuva hetkestä, jolloin kärsineet maksavat takaisin kokemansa vääryydet.

Saksan Vilellä kippuraviikset

ja Vinhulla niska on väärä.

Hei! Iske sä antura tahdissa,

Sillä Suomeen on matkamme määrä.

Heilani Suomessa huokailee,

että tule, tule luokseni kulta.

¹⁹⁵ Valkoisten tiedustelupartio joutui Ahavan joukon väijytykseen olleessaan nousemassa maihin Ruvajärveltä. Viisi tiedustelupartion jäsentä kuoli ja kaksi vangittiin. Toinen haavoittuneista vangeista kuoli seuraavana päivänä. Hengissä säilyi maisteri Ilmo Lassila, joka oli joukon mukana siviilihenkilönä. Nevakivi 1970, 168.

¹⁹⁶ Itkonen 1927, 59–60; Nevakivi 1970, 166–170.

¹⁹⁷ Turner 2007, 116.

Hei! Ensin mä annan lahtarikoirien

haistella helvetin tulta.

Älä itke äiti ja murehdi muori,

viel' pojassa on pontta ja voimaa.

Hei! Kohta saa tanssia Suomen lahtarit

kuoleman tanssia roimaa.

Kivääri se pojalla on engelsmannin

ja kauas sen kuula kantaa.

Hei! Palttinanvalkosen lahtarinaamat

siitä kun puuterin saan antaa.¹⁹⁸

Marssin riimit olivat myös mahdollisuus etäännyttää taistelujen todellisuus yhteiseen sankaruuteen ja karikatyyrimaiseen viholliskuvaan. Etäisyys marssin sotaisuuden ja muistelijan kertomuksen välillä on ilmeinen. Muistelijan puheessa vihollinen loistaa poissaolollaan. Ahavan johtamaan erikoisjoukkoon kuulunut Karvonen kertoi kohdanneensa vihollisen vain kerran. Ehkä kertoja todella tarkoittaa kohtaamisella hetkeä, jolloin vihollisessa kohtasi ihmisen. Raja-alueen metsän keskeltä legioonalaiset löysivät valkoisten joukoista eksyneen sotilaan. Nuoren pojan, alle kaksikymmenvuotiaan, joka keitteli nuotiolla ruokaa. Poika otettiin vangiksi.¹⁹⁹ Tuskin Ahavan erikoisjoukkoon kuulunut ampumatta legioonalaisuudestaan selvisi, mutta sellainen kohtaaminen ei ole osa kertomusta. Myöskään taistelusta kertovan legioonalaisen puheessa vihollista saati kuolevaa ihmistä ei ole: "Konekivääri oli siinä salmessa justinsa. Pienet tulet oli siinä ja rätinä alko. Meidän piti mennä niihin hautoihin ja siinähän sitä ampua napsuteltiin sitten taas joku tunti."²⁰⁰ Legioonalaisen taistelu oli vain paukkuva ase ilman kohdetta.

¹⁹⁸ Itkonen 1928, 96–97. Itkosen mukaan sanat ovat Emil Elon käsialaa. Legioonalaismuistelijat kertovat laulun syntyneen yhteistyön tuloksena riimi kerrallansa. Legioonalaisten kokous, Kuusamo 1968, sidos 177 keräelmä 2933, Muistitietotoimikunta, TA.

¹⁹⁹ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

²⁰⁰ Asser Ahon haastattelu, Kuusamossa 1968, äänitys Erkki Uitto, Muistitietotoimikunta, Sidos 177, keräelmä 2930, TA.

Loppukesästä rajaseudun varustusta vahvistettiin. Legioonaan liittyi jatkuvasti väkeä ja uudesta koulutusryhmästä muodostettiin viisi uutta komppaniaa, jotka siirrettiin Kanaseen ja Ruvaan. Syksyyn tultaessa yli tuhanteen kohonneen miehistön tunnelmat olivat odottavat ja jännittyneet. Brittien lentokoneet pommittivat kahteen otteeseen Suomen puolella olevaa Kurttia. Suurin osa legioonalaisista oli sivussa taisteluista, sillä Walleniuksen johtamat valkoiset joukot²⁰¹ eivät kyenneet laajamittaiseen hyökkäykseen koillisrintamalla. Ahavan raja-alueella partioinut osasto oli ainoana taistelutehtävissä.²⁰² Lokakuun loppupuolella legioonalainen Piippo kirjoitti päiväkirjaansa legioonalaisten keskuudessa viimein levinneen helpottavan tiedon: ”Nyt alkaa myös meidän tehtävämme eteneminen Suomen rajaa kohti ja kuuden viikon sisällä olemme kaikki jo Suomen puolella.”²⁰³ Legioonalaisten kaavailema suurhyökkäys ei kuitenkaan alkanut. Brittien intresseissä oli Muurmannin alueen hallinta, ei Suomen valloittaminen.

Länsirintamalta saapuvien uutisten myötä saksalaiset luopuivat suunnitelmastaan valloittaa Muurmannin rata. Menetettyään saksalaisten tuen Walleniuksen joukkojen sotilaallinen aloitekyky lamaantui täysin. Sotatilanteen kehittyessä saksalaisille epäedulliseen suuntaan suurvaltapoliittinen tilanne muuttui nopeasti. Suomen valtionjohdollekin alkoi selvitä, kuka tulisi selviytymään sodasta voittajana. Saksalaisten poistuttua Suomesta ja monarkia-illituksen laannuttua brittien edustaja teki selväksi, ettei Iso-Britannialla ollut kiinnostusta ajautua aseelliseen selkkaukseen Suomen kanssa.²⁰⁴ Legioonalaisilla oli raja-alueella sotaan varustetut tukikohtansa, kullakin legioonalaisella oli neljäkymmenen kilon sotavarustuksensa ja suurhyökkäystä odottava mieli, mutta vastustajaa heillä ei enää ollut.

Taistelut, joista suurin osa legioonalaisista oli ollut syrjässä, kestivät kolmisen kuukautta. Legioonalaiset täyttivät tehtävänsä ja koko aikana brittiarmeijan ei tarvinnut asettaa Suomen rajan

²⁰¹ Valkoisella Suomella oli tarjota legioonalaisia vastaan käytyihin taisteluihin vain yksi huonosti varustettu ja koulutettu Walleniuksen johtama osasto, jonka nimi oli kesäkuussa muutettu Lapin rajavartiopataljoonaksi. Osasto oli muodostettu pääasiassa asevelvollisista, jotka poliittisesti olivat lähempänä vastustajiaan kuin johtajiaan. Joukko ei suostunut ylittämään valtakunnan rajaa kuin pakotettuna. Miehistö oli tietoinen, että Suomen hallitus oli tämän Walleniukselta kieltänyt. Virallisesti Walleniuksen komennuskunta ei enää kuulunut Suomen armeijaan. Sodan pitkittyessä Mannerheimin käskystä perustettu osasto unohdettiin ja sen huoltokustannukset rahoitettiin pääasiassa pohjoissuomalaisten valkoisten yksityisin varoin. Syksyyn mennessä osaston puvut ja jalkineet olivat niin repaleisia, että epäiltiin kehtaako niillä enää vieraita maita miehittää. Valtion apu hylätylle heimosoturijoukolleen oli lupa kiskoa pettua valtion metsistä. Lehtola 1994, 77–78; Nevakivi 1970, 164–165.

²⁰² Nevakivi 1970, 164–165.

²⁰³ ”1918”, Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²⁰⁴ Nevakivi 1970, 178–181.

suunnassa taisteluun muita voimia kuin legioona. Koko vuonna 1918 legioonalaiset eivät ylittäneet Suomen rajaa, saati käyttäneet aseitaan kotimaansa rajojen sisällä.²⁰⁵ Taisteluissa kuolleista legioonalaisista kattavia lähteitä ei ole. Päiväkirjan merkinnät muistavat neljä taisteluissa kuollutta legioonalaista, jotka kaikki ovat merkitty kuolleiksi 14.8.1918. Kyseisenä päivänä Vartiolammin taisteluissa kuolivat sodankyläläinen Kalle Hukkanen ja Juho Kasunen. Vangiksi Vartiolammilla jäänyt kuolajärveläinen Topias Nurkkala teloitettiin. Samana päivänä Ruvan kylässä kuoli sodankyläläinen Edvard Ruottala.²⁰⁶

Marraskuun 11. iltana oli selvää, että koko sota oli ohi. Tieto maailmansodan loppumisesta kantautui läpi Muurmannin ja Vienen Karjalan.²⁰⁷ Zazeikkaan vahtipalvelukseen määrätty legioonalainen Otto Piippo kirjoitti päiväkirjaansa samaisena marraskuun iltana:

Parveilemme vakavina omissa pienissä ryhmissä ja keskustelemme tärkeiden maailman tapahtumien ongelmista. Jotka niin läheisesti myös sivuavat meitä. Vaan saimme tiedon myöhään illalla: että suuri toivottu rauha on päätetty solmia! Kantalahdesta alkoi kuulua tykkien pauhua, kauan kaivattu, koko Euroopan rauhan kunniaksi, jota ei ihan osaa uskoa.²⁰⁸

Rauhansopimusta seurasi jokaisessa legioonalaishuoneistossa muutaman viikon juhlinta, jota liittoutuneiden esimerkki innosti.²⁰⁹ Legioonalaisten keskuudessa rauhan tulo kuitenkin koettiin myös hämmäntävänä. Saksan antautuminen vei kaiken pohjan legioonan toiminnalta. Legioonalaisten näkökulmasta sota oli päättynyt liian aikaisin. Liittoutuneet olivat vapaita palaamaan kotiinsa, mutta legioonalaiset tiesivät, että heillä ei ollut paluuta kotimaahan. Rauhansopimuksen jälkeen legioonan tehtävät muuttuivat. Muurmannin radan varrella olevia kompanioita voitiin käyttää ratatöihin ja vartiopalvelukseen, mutta Ruvan, Soukelon ja Kanasen joukoilla ei käytännössä ollut mitään tehtävää. Sotavarustelut rajalla oli lopetettu eikä harjoituksiakaan enää pidetty.²¹⁰

Sotatapahtumien päätyttyä legioonalaisten tehtäväksi jäi lähinnä vartioon ja ruokailuun osallistuminen. Ruoka oli runsasta ja vaihtelevaa: erilaisia vihannes- ja lihasäilykkeitä oli laaja

²⁰⁵ Nevakivi 1970, 176–181.

²⁰⁶ "1918", Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²⁰⁷ Tokoi 1959, 272.

²⁰⁸ "1918", Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²⁰⁹ Nevakivi 1970, 217.

²¹⁰ Itkonen 1927, 92; Nevakivi 1970, 188; Tokoi 1959, 271–272.

valikoima. Päiväkirjan sivuilla herkkaina vilisevät riisipuurot, pikkelssit, ”jami eli hedelmäarmeladi”, hunaja, luumut, rusinat, sekahedelmät, keksit ja kaakao. Vaikkei sotatoimia enää ollut, legioonalaisille jaettiin jatkuvasti lisää varusteita. Talvikengät, useampi pari rukkasia, talvilakki, vilttejä sekä täyspitkä lammasturkki kuuluivat brittien legioonalaisille tarjoamaan varustukseen.²¹¹ Lentojätkät ja erämaakyläpojat ehkä ensimmäistä kertaa elämässään saivat osuutensa tämänkaltaisesta yltäkylläisyydestä. Palkaksi toimetttömyydestä heidän ruokapöytänsä katettiin brittiläisen imperiumin herkuilla. Vasta syksyllä legioonaan liittyneen Seth Heikkisen kertomus antaa hyvän kuvan legioonalaisten täyden ylläpidon vastineena tekemistä miltei nimellisistä tehtävistä: ”Siinä mie pikkusen niinkö vartioitin jotaki jauhomaakasiinia.”²¹²

Legioonalaisilla oli mahdollisuus keskittyä omiin toimiinsa palkan karttuessa jatkuvasti. Komentaja Burton yritti pitää toimetttömiä ja osin turhautuneidenkin legioonalaisten mielialaa yllä päivittäisillä rutiineilla ja toisaalta järjestämällä erikoistapahtumia kuten jalkapalloturnauksia.²¹³ Muitakin urheilurientoja järjestettiin. Useat legioonalaisista mainitsevat potkupalloa, nyrkkeilyä ja voimistelua harrastetun ahkerasti. Vaihtelua arkeen toi myös Knäsössä kootun näytelmäryhmän kiertue.²¹⁴ Liittoutuneiden joukot olivat syksyn kuluessa kunnostautuneet hyvinä juhlien järjestäjinä. Arkea rytmittivät tanssit, joihin kutsuttiin koko miehistö ja usein myös kyläläiset. Meno yltyi toisinaan varsin hurjaksi.²¹⁵ Rajaseudun metsät tarjosivat hyvän mahdollisuuden myös kalastukseen ja metsästykseseen.²¹⁶ Viipurilainen legioonalainen Piippo ihmetteli kaamosta ja poroja.²¹⁷ Pohjoissuomalaisista ei poroja ihmetellä tarvinnut. Pohjoisen pakkaneen oli suurimmalle osalle legioonalaisista tuttu. Tällä kertaa se vain otettiin vastaan brittien tarjoamassa täyspitkässä lampaannahkaturkissa.

Kaikki legioonalaiset eivät toimetttömyyteen tyytyneet. Iivo Ahava siirtyi brittien perustamaan Karjalaiseen legioonaan, jossa hän jatkoi taistelua itsenäisen ja sosialistisen Karjalan puolesta. Karjalaisen legioonan tapahtumat ovat jääneet pitkälti hämärän peittoon, mutta ilmeisesti Ahava riitautui brittien kanssa ja sai luvan poistua uudesta legioonasta bolševikkien puolelle. Pian

²¹¹ ”1918”, Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²¹² Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3397, Kper.

²¹³ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

²¹⁴ Itkonen 1927, 95.

²¹⁵ ”1918”, Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²¹⁶ Muurmannin legioonaa koskevia kuulustelupöytäkirjoja, Valtionrikosoikeuden syyttäjistä v.1919, Ab 76–79, KA.

²¹⁷ ”1918”, Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

legioonalaiset tavoitti pysäyttävä tieto: pohjoisen punakaartin itseoikeutettu johtaja oli kuollut vain 23-vuotiaana jossakin brittien ja bolsevikkien rintamalinjojen välillä.²¹⁸ Legioonaa kantautuneiden huhujen mukaan Ahava olisi jo noussut bolsevikkien puolelle tullessaan kädet ylhäällä vallille, kun takaa tullut sala-ampujan luoti oli hänet surmannut.²¹⁹ Toisten kertomusten mukaan Ahavan ruumista ei koskaan löydetty. Tässä kertomuksessa Ahavan viimeinen leposija oli jossakin sen radan varrella, jota hän legioonalaisten mielissä jäi iäksi vartioimaan.²²⁰

Legioonalaisten saatavilla olevat tiedot Suomen tapahtumista olivat varsin vähäisiä. Rajan yli salaa saapuneet kertoivat kotimaan kurjista olosuhteista. Muutamat legioonalaiset tekivät luvattomia rajanylityksiä ja hankkivat suomalaisia lehtiä. Lähinnä tiedonvälitys perustui kuitenkin huhupuheisiin.²²¹ Tammikuussa 1919 legioonalaisille tarjoutui mahdollisuus kirjoittaa Iso-Britannian kautta Suomeen. Tämä oli useille ensimmäinen kerta, kun he saattoivat ilmoittaa sukulaisilleen olevansa hengissä yllättävän liittolaisen huomassa. Useat lähettivät myös tilanteestaan kertovia ilmoituksia lehtiin.²²² Huhut Muurmannilta olivat kulkeneet myös kotimaahan. Suomesta tulleet pakolaiset kertoivat suurista toiveista, joita legioonalaisten harteille oli kasattu. Muurmannin työväenvallasta kantautuneet huhut olivat kaunis unelma kärsiville:

Tämä jättiläishuhu oli lyhyesti sanottuna seuraava: englantilaisia joukkoja on sijoitettu Muurmannille 300 000 miestä ja toinen yhtä suuri joukko odottaa maihinnousua Norjan rannikolla. Kun läpikulkulupa saadaan järjestykseen Norjan ja Ruotsin kautta niin molemmat joukot hyökkäävät yhtä aikaa ja Suomessa olevat sakemannit lyödään hajalle ja karkoitetaan maasta. Samalla hyökkäyksellä hävitetään koko lahtarikaarti perusteellisesti. Huhu oli selväpiirteinen ja vaikuttava. Olihan siinä huhussa hiukan alkuakin. Jostakin oli kantautunut huhuja kauas maaseudullekin Muurmannin legioonasta. Huhuja oli tietenkin paisuteltu matkalla, joten ne kauas maan sydämeen tullessaan olivat saavuttaneet jo varsin mahtavan luonteen. Mainitut huhut pitivät mielialoja vallassa kauan voitettujen keskuudessa, vaikka ei minkäänlaista todistetta niiden paikkaansa pitävyydestä ollut. Ne huhut olivat meille voitettujen leirissä kamppaileville niin rakkaita, ettei niistä tahdottu millään luopua.²²³

²¹⁸ Itkonen 1928, 128–129.

²¹⁹ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

²²⁰ Itkonen 1928, 129.

²²¹ Nevakivi 1970, 212–214, 222.

²²² ”1918”, Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²²³ J. Saarenoja, Huhuja v.1918 Lopelta ja lähiympäristöstä, sidos 60, 164, ”1918”, SKS KRA.

Legioonan toimetttömyyden alla kuohui. Taistelujen päätyminen ajoi legioonan keskelle konfliktia, joka on useille muistelijaille keskeisempi osa legioonalaistietomusta kuin taistelutapahtumat.²²⁴ Neuvosto-Venäjälle paenneiden suomalaisten keskinäiset välit olivat kärjistyneet niin pahoiksi, että Tokoita ja muita brittien kanssa yhteistoimintaa kannattaneita johtajia vastaan oli julistettu kuolemantuomio suomalaisten toveriin²²⁵ taholta. Uhmakkaassa ja herjaavassakin julistuksessa tuotiin esille, että työläisen paikka ei ollut imperialistien armeijassa.²²⁶ Legioonalaisten runsaaseen ylläpitoon kiinnitettiin huomiota todeten, että legioonalaiset olivat myyneet aatteensa. Julistuksen mukaan Tokoille langetetun kuolemantuomion täytäntöönpano oli ”jokaisen vallankumouksellisen työläisen velvollisuus.”²²⁷ Pohjoisen työmiehet tuskin suhtautuivat kevyesti siihen, että heidän vakaumuksensa ja lahjomattomuutensa kyseenalaistettiin. Legioonalaismiehistön ainut mahdollisuus syytösten keskellä oli tukeutua yhä vankemmin perustamissopimukseen, joka vapautti heidät vallankumouksen petturin leimalta. Syytökset kuitenkin rikkoivat entisestään legioonalaistjoukon yhtenäisyyttä. Radikaalien pohjoissuomalaisten epäluulo eteläsuomalaisia toimijoita kohtaan sai vahvistuksensa vallankumouksellisen työväen julistuksen myötä.

Briteille hyödyttömäksi käyneistä liittolaisista muodostui ongelma. Perustamissopimuksen mukaisesti legioonaa ei voitu käyttää Neuvosto-Venäjän sisällissotaan liittyviin operaatioihin, joihin britit olivat ajautuneet tukiessaan Venäjän valkoisia kenraaleita. Toimettomien legioonalaisten keskuudessa vahvistui käsitys, että ainoa mahdollisuus kotiin pääsemiseksi oli aloittaa uusi sisällissota neuvostohallituksen tuella. Tokoi kannatti yhä yhteistyötä brittien kanssa.²²⁸ Asetelmaa mutkisti entisestään se, että puna-armeijan puolelta saapuneen ja legioonan päälliköksi nousseen Lehtimäen tarkoituksena todella oli nostaa legioona kapinaan liittolaisiaan vastaan ja siirtää joukot puna-armeijan riveihin. Lehtimäen tehtävä oli luonnollisesti salainen.²²⁹ Tunnelmat olivat

²²⁴ Esimerkiksi Asser Ahon haastattelu, Kuusamossa 1968, äänitys Erkki Uitto, Muistitietotoimikunta, Sidos 177, keräelmä 2930, TA; ”1918”, Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA; Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA; Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3397, Kper.

²²⁵ Julistuksen allekirjoittivat O. W. Kuusinen, Kullervo Manner, K. M. Evä, Jukka Rahja ja J. K. Lehtinen. ”Suomalaisille työläisille Muurmannilla ja muualla. Oskari Tokoi, E. Elo ja K. Hämäläinen kavaltaajina”, SKP:n viikkolehti Kumous, 28.9.1918. Muurmannin alue-kansio, amp 736, EK-Valpo 1, KA.

²²⁶ Tokoi tuo muistelmissaan esiin, että kansanvaltuuskuntaan kuuluneet kuolemantuomion julistaneet miehet olivat kuitenkin itse hyväksyneet ja valtuuttaneet suomalaisen legioonan muodostamisen. Tokoi 1958, 290.

²²⁷ ”Suomalaisille työläisille Muurmannilla ja muualla. Oskari Tokoi, E. Elo ja K. Hämäläinen kavaltaajina”, SKP:n viikkolehti Kumous, 28.9.1918. Muurmannin alue-kansio, amp 736, EK-Valpo 1, KA.

²²⁸ Aatsinki 2008, 202; Nevakivi 1970, 190–232.

²²⁹ Lehtimäki 2005, 122, 151–152.

kauttaaltaan kiristyneet. Legioonalaiset kieltäytyivät osallistumasta liittolaistensa sotatoimiin ja vastustivat siirtoa pois komentopaikoiltaan.²³⁰ Kokemus siitä, että britit yrittivät rikkoa perustamissopimuksen, oli miehistön keskuudessa todellinen. Useaan otteeseen legioonalaiset torjuivat vaatimukset joukkojen siirtämisestä pois Muurmannin alueelta.²³¹ Toiset muistelijoiden kertomuksista ovat hyvin täpärä: legioonalaiset oli jo komennettu junaan, kun sattumalta kuultu tieto junan todellisesta päämäärästä sai miehistön poistumaan vaunuista viime hetkellä.²³² Legioonalainen Emil Pyttyinen kuvasi romaaninsa eräässä kohtauksessa tätä liittolaisuuden ja yhteistyön legioonalaisille aiheuttamaa ristiriitaa:

Minä ymmärrän asian siten, että silloin kun me toimimme suomalaisia vastaan, me voimme edes näennäisesti puolustaa tätä kurjaa puuhaa. Mutta niin pian kun suunnittelemme toimintaa Neuvosto-Venäjää vastaan, olemme tehneet moraalisen itsemurhan! Koko meidän olemassaolomme englantilaisessa palveluksessa on huutava rikos vallankumouksen henkeä vastaan. Me olemme astuneet tähän palvelukseemme vapaaehtoisesti rahapalkkaa vastaan ja me voimme ainoastaan sillä tukea menettelyämme, että asiasta vastuussa olevat toverimme olosuhteiden pakosta kehottivat meitä tähän. Mutta nyt sitä kehottaisit minua kavaltamaan noita tovereitani, urkkimaan heidän asemiaan englantilaisten maailmaaryöstävien kapitalistien hyväksi, niin silloin minun vaistoni sanoo: seis! älä riko pyhintäsi vastaan.²³³

Jotkut legioonalaisista näkivät tässä tilanteessa parempana palveluksesta eroamisen tai karkaamisen. Muistelijan mukaan legioonasta eroaminen ei ollut ongelma vaan perustamissopimukseen kirjattu oikeus. Britit eivät kuitenkaan olleet halukkaita luovuttamaan eroavien varusteita. Erottaessa oli myös ilmoitettava tuleva olinpaikka. Legioonalainen Frans Tauriainen ystävineen erosi palveluksesta, mutta joutui ongelmiin ilmoittaessaan väärän oleskelupaikan. Eronneet legioonalaiset muodostivat briteille uhan alueella, sillä heidän oletettiin tukevan bolsevikkeja. Tauriainen ystävineen joutui lopulta pakenemaan Norjan puolelle, sillä britit epäilivät heitä yhteistyöstä bolsevikkien kanssa.²³⁴ Legioonalaisia myös karkasi aseineen suoraan bolsevikkien puolelle. Muistelijan mukaan viikoittain puna-armeijassa taistelleet suomalaiset lähettivät viestejä legioonaan. ”Ne laitto tiedon, että alkää tulko meitä vastaan tappelemaan, jos

²³⁰ Nevakivi 1970, 232–235.

²³¹ ”1918”, Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²³² Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3397, Kper.

²³³ Jarga 1922, 18.

²³⁴ Frans Tauriaisen haastattelu, Suomussalmi 1972, A-K 2572, Kper.

lähdette täältä, että tilanne on nyt semmoseksi muuttunu.”²³⁵ Muistelija Niku Palviainen karkasi yhdessä kahdeksantoista muun legioonalaisten kanssa.²³⁶ Legioonalaisten karkaamisia hillitsi rintamalinjojen välisen alueen sekava ja vaarallinen tilanne, mille Ahavan kuoleman oli antanut vahvistuksensa.

Legioonaa kohdannut kriisi johtui monen tekijän yhteisvaikutuksesta. Legioonan poliittiset toiveet olivat romahtaneet, koti-ikävä, tulevaisuuden pelko ja toimettomuus vaivasivat miehistöä. Legioonalaisten ja brittien välinen luottamus oli selkeästi järkkynyt. Britteille niskuroivasta legioonasta oli tullut taakka, jolle oli taattava ylläpito ja maksettava palkka kaikesta huolimatta. Aseistettu ja turhautunut legioonalaishoukko muodosti britteille vaaratekijän alueella.²³⁷ Ilmeisesti legioonan sisällä todella valmistauduttiin aseelliseen kapinaan. Aseellisen toiminnan keskiössä oli Lehtimäki. Legioonalaiset varastivat ja kätkivät aseita, pitivät öisin vartiota ja pyrkivät ennakoimaan uhaksi muodostuneen liittolaisensa toimia.²³⁸ Legioonalaiset olivat myös jatkuvasti salaisesti yhteydessä bolsevikkien puolelle.²³⁹ Tuntematon legioonalaistaho antoi ilmi Lehtimäen toimet ja maaliskuun alussa tämä määrättiin pidätettäväksi. Pidätysmääräyksen myötä oltiin vain muutaman hetken päässä taisteluista. Britit siirsivät raskasta aseistusta legioonalaistukikohtien lähelle.²⁴⁰ Knäsössä legioonalaishoukut asettuivat hälytystilaan, poteroita ja konekivääriasemia kaivettiin liittolaista vastaan.²⁴¹

Legioonan konfliktin yksityiskohdat ovat jääneet monilta osin hämärän peittoon. Muun muassa Tokoi vaikenä muistelmissaan tapauksen yksityiskohdista.²⁴² Ilmeisesti tilanteen laukaisi Kantalahdessa brittien ja suomalaisen neuvottelukunnan välillä maaliskuun alussa järjestetty kokous. Kokouksessa oli läsnä myös pidätystä Knäsöstä paennut Lehtimäki. Britit totesivat Tokoin johtamalle neuvottelukunnalle, että legioonalaisilla oli mahdollisuus valita bolsevismin tai järjestyksen väliltä. Lehtimäen ainoaksi vaihtoehdoksi annettiin poistuminen legioonasta puna-armeijan puolelle. Britit lupasivat vastata hänen matkansa turvallisuudesta. Britit sitoutuivat

²³⁵ Niku Palviainen, Kuusamossa 1968, äänitys Erkki Uitto, Muistitietotoimikunta, Sidos 177, keräelmä 2932, TA.

²³⁶ Niku Palviainen, Kuusamossa 1968, äänitys Erkki Uitto, Muistitietotoimikunta, Sidos 177, keräelmä 2932, TA.

²³⁷ Lehtimäki 2005, 204–209; Nevakivi 1970, 241–246.

²³⁸ Vettanen, Werner, 'Miten Muurmannin legioona välttyi taistelemasta bolshevikeja vastaan?', *Pohjan Kansa*, 12.4.1920.

²³⁹ Kauppinen 1928b, 282.

²⁴⁰ Lehtimäki 2005, 204–209; Nevakivi 1970, 241–246.

²⁴¹ Nevakivi 1970, 240.

²⁴² Nevakiven lähteinä tapauksen osalta ovat olleet brittiläiset sotapäiväkirjat. Nevakivi 1970, 240.

käyttämään kaikkia olemassa olevia keinoja legioonan kotiuttamiseksi. Neuvottelujen jälkeen Tokoin selitti tilanteen legioonalaismiehistölle. Tokoi korosti, että väkivaltaan ryhtyminen merkitsisi koko legioonalaisryhmän tuhoa. Tokoi pani peliin koko arvovaltansa ja kehotti legioonalaisia valitsemaan lain ja järjestyksen. Puheen miehistölle piti myös Lehtimäki. Hän sanoi viihtyvänsä vain siellä, missä vallankumouskin ja kertoi jättävänsä legioonan.²⁴³ Muistelijan kertomuksessa monet seikat suljettujen ovien takana käydyistä keskusteluista ja näiden yhteydestä tapahtumiin jäivät epäselviksi:

Tokoi palasi kirjallinen vakuutus mukanaan että englantilaisilla ei ole mitään aikomusta rikkoa tehtyä sopimusta. Toinen oli, jota ei niin selvästi annettu julkisuuteen että Lehtimäki erotettiin mutta annettiin hänelle lupa siirtyä kommunistien puolelle. Antoivat hänelle tilaisuuden pitää lähtöpuheenkin Knäsön harjoituskentällä. Eikä Lehtimäkikään sanonut perimmäistä syytä miksi hänet erotetaan. Tämä jäi legioonalaisia askarruttamaan. Tokoikin ehkä antamansa lupauksen perusteella visusti vaikenä, eikä edes muistelmissaan sitä ole selvitetty.²⁴⁴

Muistelijoiden kertomuksissa olennaisin seikka konfliktin ratkaisussa oli miehistön oma peräänantamattomuus ja ykseys, jolla he sopimuksen vastaista toimintaa vastustivat. Legioonalaispäällystölle kiitosta ei kertomuksissa jaeta, vaan heidän toimintansa hiljaisuus näyttäytyi jopa petoksellisena sovintohakuisuutena.²⁴⁵ Legioonan konflikti antoi briteille ylläkkeen pysyvän ratkaisun saavuttamiseksi legioonan suhteen. Lupaus legioonan kotiuttamisesta johti toimiin: huhtikuussa 1919 Suomen hallitus suostui vastaanottamaan kotiuttamista valmistelevan retkikunnan. Tokoita Suomen hallitus ei neuvottelukumppaniksi hyväksynyt, vaikka Lontoosta oli painotettu Tokoin kelpuuttamisen tärkeyttä. Neuvotteluihin Suomen hallitus hyväksyi legioonalaisten itsensä keskuudestaan äänestämät Matti Anttosen ja Mikko Pikkuvirran. Valkoisen Suomen toimijoille tuntemattomat pohjoisen radikaalit vasemmistolaiset astuivat neuvottelupöytään, johon huomattavan sovinnollisempaa Tokoita ei hyväksytty.²⁴⁶ Pikkuvirran ja Anttosen ohella neuvotteluihin lähtivät legioonan komentaja Burton sekä eversti Lewin. Pikkuvirran

²⁴³ Lehtimäki 2005, 204–209; Nevakivi 1970, 241–246.

²⁴⁴ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

²⁴⁵ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA; Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, AK 3397, Kper; Frans Tauriaisen haastattelu, Suomussalmi 1972, AK 2570, Kper; Kauppinen 1928,284.

²⁴⁶ Nevakivi 1970, 257–265.

mukaan hänelle ja Anttoselle tehtiin selväksi jo matkan alkuvaiheessa, että heidän osansa neuvotteluissa oli ainoastaan nimellinen.²⁴⁷

Neuvottelut antoivat legioonalaisille toivoa, että tie kotiin ehkä jälleen oli auki. Miehistön keskuudessa tunnelmat säilyivät epätietoisina viime hetkiin asti:

Tokoikin kävi meillä ja piti meille rivissä ollessamme puheen kosketellen asiaamme ja asemaamme varovasti ja sameasti, josta ei tahtonut päästä pikaiseen johtopäätökseen. Tämä odotus ja jännitys on niin suuri, ettei enää taho mikään muu ketään kiinnostaa.²⁴⁸

Vielä kesällä 1919 legioonasta erosi useita henkilöitä, jotka eivät jaksaneet odottaa. Jotkut löysivät nimensä kotiuttamisen evänneeltä mustalta listalta ja katsoivat paremmaksi kadota omille teilleen. Osa jäi Karl Oskar Iivosen johdolla jatkamaan aseellista toimintaa alueella.²⁴⁹ Legioonalaisten lähtö tuli lopulta yllättäen. Päiväkirjassa aamuteen jälkeen on kirjattu tieto puhelinsanomasta, joka joukot määräsi matkaan kohti Murmanskin satamaa. 27. elokuuta legioonalaiset luovuttivat aseensa, joilla olivat itseään valkoiselta Suomelta ja jopa liittolaisiltaan suojanneet. Kolme päivää myöhemmin valtamerijättiläinen Kursk irrotti ankkurinsa Murmanskin satamasta.²⁵⁰ Kurskilla kotimatkinsa aloitti 1025 miestä ja 150 naista ja lasta.²⁵¹ Kurskin myrskyjen värittämä matka kesti kaksi viikkoa. Matkan varrella polttoaine- ja ruokavarastoja täydennettiin Skotlannin Leithissä. Leithin satamaan kerääntyi tuhansia ihmisiä hurraamaan Jäämeren rannalta saapuneille liittolaisilleen. Legioonalaiset vilkuttivat ja heittivät pieniä paperilappuja, joihin oli kirjoitettu englanniksi opittu tervehdys ja kiitos.²⁵²

²⁴⁷ Mikko Pikkuvirran kuulustelu, Lapin rajavartioston esikunta 28.2.1920, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

²⁴⁸ "1918", Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²⁴⁹ Kaikkiaan Muurmannille jäi noin 150 henkilöä. Nevakivi 1970, 289.

²⁵⁰ "1918", Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²⁵¹ Ulkopuolelle kotiuttamisesta oli jätetty 101 mustalistalaista, joista 70 jäi Tokoin johdolla Murmanskiin odottamaan tietoa omasta kohtalostaan. Nevakivi 1970, 276.

²⁵² "1918", Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

3. Legioonalaiset ja valkoisen Suomen valta

3.1 ”Olimme sentään voittajavallan univormussa.” – Valtionrikosoikeuden tutkinnat ja liikkuva valta

Suomen hallituksen hyväksymä kotiuttamissopimus allekirjoitettiin 19.7.1919. Kotiuttamissopimuksen hyväksyminen aiheutti maassa sisäpoliittisen kriisin. Valtionhoitaja Mannerheim ei ollut läsnä kotiuttamissopimuksen hyväksyneessä valtioneuvoston täysistunnossa. Päätöksestä vastasi pääministeri Kaarlo Castrenin ja ulkoministeri Rudolf Holstin johtama ministeriryhmä. Mannerheim teki oikeuskanslerille kantelun perustuslain vastaisesta sopimuksesta. Mannerheimin tietämättä sopimusta ei kuitenkaan allekirjoitettu. Iso-Britannian painostuksen alaisena Mannerheimin viimeinen keino oli poistua sopimusneuvotteluista keskisuomalaiseen parantolaan. Vapaussodan johtaja ei voinut siunata sosialistien ja punakaartilaisten kotiuttamista allekirjoituksellaan. Raskaan vastuun päätöksestä kantoi ulkoministeri Holsti. Legioonalaisia kutsuttiinkin pilkallisesti Holstin jääkäreiksi.²⁵³

Iso-Britannian hallituksen valmistelemaan kotiuttamissopimukseen kuului legioonalaisten laaja armahdus. Suomen hallituksen tuli taata kaikille kotiutettaville henkilökohtainen koskemattomuus ja saatettava tämä suuren yleisön ja erityisesti suojeluskuntien tietoon. Kaikille legioonalaisille tuli palauttaa täydet kansalaisoikeudet. Legioonalaisia ei voitaisi valtionrikosoikeudessa syyttää teoista, jotka oli suoritettu Suomen rajojen ulkopuolella tai Iso-Britannian armeijan alaisuudessa.²⁵⁴ Suomen hallituksella oli oikeus nimetä ns. musta lista ja ratkaista nimi nimeltä yhdessä Iso-Britannian hallituksen kanssa, keitä kotiutettaviksi ei lainkaan hyväksyttäisi. Peruste kotiin pääsyn epäämiselle oli legioonalaisen merkittävä osallisuus sisällissodan syyllisyydessä ja rikoksissa. Ensimmäiselle mustalle listalle joutui 21 legioonalaista, jotka kuuluivat lähinnä Tokoin johtamaan legioonan päällystöön. Pian laadittiin kuitenkin uusi laajempi lista, johon kuului 101 legioonalaista. Britit totesivat omissa tutkimuksissaan, että kolmasosa mustalistalaisista ei ollut osallistunut sisällissotaan Suomessa. Mustalle listalle ei välttämättä joutunut sisällissodan aikaisten tekojen vaan

²⁵³ Itkonen 1927, 107–108; Nevakivi 1970, 265–273.

²⁵⁴ ’Suomalaisen Murmannin legioonan kotiinpalauttamisesta Suomen ja Englannin kesken Helsingissä 19. heinäkuuta 1919 tehty sopimus’, Nevakivi 1970, Liite 8.

poliittisten mielipiteiden tähden.²⁵⁵ Mustalta listalta nimensä löysi muun muassa kuolajärveläinen Asser Aho, joka oli poistunut Suomen alueelta jo vuonna 1917.²⁵⁶

Legioonalaisten kotiuttamisen aiheuttama sisäpoliittinen kriisi on ymmärrettävä valkoisen Suomen vapaussotatulkinnan valossa. Sisällissodan jälkeen valkoisten oli selitettävä sotansa, valtansa ja voittonsa. Sota oli valkoiselle Suomelle vapaussota, jossa suomalaiset taistelivat itsenäisyydestään ja identiteetistään venäläisiä vastaan. Punaiset olivat maanpettureita ja rikollisia, sillä he olivat liittoutuneet vihollisen kanssa. Vapaussotatulkinalla pyrittiin selittämään valkoisten käyttäytymistä vuonna 1918 ja oikeuttamaan voittajan toimia myös jatkossa luomalla kuva punaisten rikollisuudesta.²⁵⁷ Legioonalaisten armahtaminen oli vahvasti vastoin vapaussotatulkintaa, joka perustui punaisen työväen syyllisyyteen. Legioonalaisten liittoutuminen brittien kanssa ei valkoisen Suomen tulkinnoissa poistanut sitä tahraa, että he olivat punaista työväkeä.

Sisäpoliittinen kriisi, lehdistön kampanjointi ja Pohjois-Suomen sotilasviranomaisten välittämät tiedot kotiin pyrkivistä lietsoivat pelkoja legioonan kotiuttamisen turvallisuuspoliittisista seuraamuksista. Porvarilehdistö kävi suorastaan kampanjaa legioonan kotiuttamista vastaan.²⁵⁸ Kansallisarkiston legioona-aineistoon talletettu lähteetön ja päiväämätön lehtiartikkeli tuo esille, miten brittiunivormu nähtiin vain verhona, jonka takana oli punainen jätkä, murhamies tai huligaani. Artikkelin sävy on ilkuva: suin päin kauhussa paennut joukko anelee kotiin pääsyä. Tokoi kuvataan ”suurisuuden ja resuisen korppilauman johtajana, jotka varastelivat ja majailivat kuukausia Vienen kylissä.”²⁵⁹ Artikkelissa pohjoisen toimijat nimetään ja tuodaan esiin tapahtumien yksityiskohtia osoituksena siitä, että valkoinen Suomi oli tietoinen Muurmannin tapahtumista.²⁶⁰ Korppilauman syntilistalla limittyvät jätkän paheet ja punaisuus.

²⁵⁵ Nevakivi 1970, 274–276.

²⁵⁶ Asser Ahon haastattelu, Työväen muistitietotoimikunta, sidos 168/2930, TA.

²⁵⁷ Saarela 1996, 21–22.

²⁵⁸ Nevakivi 1970, 270.

²⁵⁹ ’Tokoin seurue. Mitä miehiä?’, päiväämätön ja lähteetön artikkeli, Muurmannin legioona-kansio, amp 681, KA.

²⁶⁰ Pohjoisen rintaman päälliköinä mainitaan Pekkala ja Vihuri. Pekkalan todettiin johtaneen joukkoja Kanasen, Ruvan ja Soukelon taisteluissa maaliskuussa. Vihurillakin tiedettiin olleen 500 miestä komennettavanaan. Joukon hillittömyyttä korostetaan kuvaamalla myös keskinäisiä riitoja: vallanhimoiset Pekkala ja Vihuri tappelivat johtajuudesta keskenään. Kemijärveläiset Matti Ojanlatva ja Albert Isometsä komensivat lisäjoukkoja ja suorittivat pakko-ottoja. Sallalaisten ja kuolajärveläisten mainitaan tuntevan hyvin sotatuomari Aapo Valtosen, joka liitetään Ahavan, Nevalaisen, Onkamon, Tapion ja Pohjolan kanssa punakaartin esikunnan jäseneksi. Pyttynen ja Iivonen mainitaan kiihotuspuheiden pitäjinä. Tuorila, Korhos-veljekset, Määttä ja Kiviniemi punakaartiin värvääjinä.

Kotiuttamiseen liittyvissä käytännön järjestelyissäkin on nähtävissä, kuinka tulenarka legioonalaiskysymys valkoiselle Suomelle oli. Viranomaisten oli järjestettävä kotiuttamissopimuksen edellyttämä tutkintapaikka yli tuhannelle legioonalaiselle ja heitä seuraavalle brittiläiselle päälyllystölle. Elokuussa ulkoasiainministeriö antoi tehtävän sisäministeriölle, jota ohjeistettiin etsimään muusta maa-alueesta eristettävissä oleva paikka.²⁶¹ Suomenlahden saaret nähtiin tähän tehtävään parhaiten soveltuvina. Sotaministeriön asumistoimisto ehdotti Suomenlinnan Mustasaarta ja saaren parakit määrättiin siivottaviksi. Uudet käskyt kertovat tilanteesta, joka varmasti oli valkoisen Suomen toimijoillekin uusi: sotaministeriö antoi käskyn sänkyjen ja vuodevaatteiden hankkimisesta legioonalaisia varten.²⁶² Laivaston päälliköt kuitenkin vastustivat alueen antamista legioonalaisten käyttöön:

[...]on aivan mahdoton ajatella että jollekin 'Muurmannin legioonalaisille' annettaisiin paremmat asunnot ja suuremmat mukavuudet kuin sotalaivaston miehistölle ja upseeristolle, joiden maamme puolustukseksi täytyy talvet tehdä työtä ja hoitaa asiansa. Panen siis jyrkän vastalauseen sille, että Muurmannin legioonalaiset ovat etusijalle. Jos ei muuten selvinne, pyydän että valtioneuvoston ratkaisee kysymyksen: 'Laivastolleko tahi Muurmannin legioonalle' on annettava etusija huoneistoja jaettaessa.²⁶³

Rannikopuolustuksen päällikön näkökulma oli selkeä: itsenäisyyden selkärankana toimivan laivaston erikoisjoukon väistyminen legioonalaisten tieltä oli arvonalennus. Legioonalaisten suosijaksi leimautuminen ei valkoisen Suomen toimijoita houkutellut: asumistoimisto luopui Mustasaaren parakeista ja huomio siirrettiin Suomenlinnan linnoitusalueella sijaitsevaan Itä-Villingin saareen.²⁶⁴

Luettelomaiset kuvaukset koskevat jopa ulkonäköä. Eino Nevalainen on saanut artikkelin miltei ainoan mairittelevimman määreen: hän on komea mies ja sotatuomari. Kaartin joukkoja komentanut Akseli Kauppinen on isokokoinen reuhaaja, pahatapainen jätkä. Toisien pahat teot näyttävät viattomalta pelkoja lietsovassa artikkelissakin: Eetu Nikka oli nähty kivääri kädessä istumassa kuormien vartijana kuten Kalle Eskelinenkin, jonka tiedettiin toimineen vartiokompaniassa. 'Tokoin seurue. Mitä miehiä?', päiväämätön ja lähteetön artikkeli, Muurmannin legioona-kansio, amp 681, KA.

²⁶¹ Ulkoasianministeriön kirje sisäministerille, 27.7.1919 Helsinki, Hf: 2.3 Ahvenanmaan separatistinen hanke v. 1918 ja niin kutsuttuun suomalaiseen legioonaan kuuluneiden henkilöiden kuulustelu v.1919, Sisäasianministeriön arkisto, KA.

²⁶² Kirje vankeinhoitohallitukselle, 17.9.1919 Helsinki, Hf: 2.3 Ahvenanmaan separatistinen hanke v. 1918 ja niin kutsuttuun suomalaiseen legioonaan kuuluneiden henkilöiden kuulustelu v.1919, Sisäasianministeriön arkisto, KA.

²⁶³ Kirje asumustoimiston päällikö kapt. Malmströmille rannikopuolustuksen laivaston päälliköltä O. Rönkäselältä, 12.9.1919 Helsinki, Hf: 2.3 Ahvenanmaan separatistinen hanke v. 1918 ja niin kutsuttuun suomalaiseen legioonaan kuuluneiden henkilöiden kuulustelu v.1919, Sisäasianministeriön arkisto, KA.

²⁶⁴ Tutkinnanjohtajan kirje sisäasiainministeriölle, 30.9.1919 Helsingissä, Muurmannin legioona-kansio, amp 681, KA.

Legioonalaisten tutkinnat aloitettiin 29. syyskuuta 1919. Villingille kuljetettiin kerralla sata tutkittavaa muiden odottaessa vuoroaan Tallinnan edustalle ankkuroidulla Kurskilla.²⁶⁵ Kotiuttamissopimuksen mukaisesti jokaisen legioonalaisen oli astuttava valtionrikosoikeuden tutkittavaksi.²⁶⁶ Tutkinta muodosti valkoisen Suomen määrittelemän seulan, joka jokaisen kotiin palaavan oli läpäistävä. Tutkinnat olivat ensimmäinen näkyvä toimi legioonalaisiin kohdistetusta valkoisen Suomen vallankäytöstä. Valkoisella Suomella oli valta määritellä, kenellä legioonalaisista oli oikeus palata kotimaahansa ja keneltä tämä oikeus oli evättävissä. Legioonalaisten tutkinnalla pyrittiin hallitsemaan ja ylläpitämään omaa valta-asetelmaa tilassa, jonka itsenäinen Suomi muodosti. Valtionrikosoikeuden tutkintojen kautta sisällissodan voittajat määrittelivät tilansa rajat: kenellä oli oikeus olla osa valkoista Suomea ja millä ehdoilla. Oikeudellisina toimina legioonalaisiin kohdistettiin valtaa, joka sulki toiset vankilan pakkovalan alaiseksi, poisti joitakin kansalaisluottamuksen tai päästi osan palaamaan koteihinsa tietyin ehdoin.

Ensimmäisenä tutkintapäivänä käsiteltiin kahdenkymmenen legioonalaisen asia. Legioonan mukana maahan pyrki myös palveluksessa olleita naisia sekä legioonalaisten vaimoja lapsineen. Heidän tutkintansa pyrittiin hoitamaan ensimmäisten joukossa. Raporttiinsa tutkinnanjohtaja kirjasi ensimmäisen päivän saldon: yksitoista miestä, yhdeksän naista ja kymmenen lasta pääsivät palaamaan koteihinsa. Pidätetyksi tutkinnanjohtaja kirjasi kaksi miestä. Seuraavana päivänä tutkinta sujui nopeammin. Vapauttavan päätöksen sai 58 legioonalaista, joiden mukana kotiin lähti 20 alaikäistä. Pidätetyksi on merkitty kuusi miestä ja yksi nainen.²⁶⁷ Vaikka tutkinnanjohtaja on merkinnyt henkilöt pidätetyiksi, käytännössä Suomen viranomaisten toimivalta ei mahdollistanut pidätyksiä Villingin saarella. Pidätetyksi merkityt jäivät Villingin saarelle odottamaan tuomioistuimen myöhempää jatkokäsittelyä.

Pidätykset Villingillä eivät olleet mahdollisia, sillä oikeudellisesti legioonalaiset yhä olivat Iso-Britannian armeijan sotilaita. Kotiuttamissopimukseen mukaisesti ankaran rangaistuksen saaneilla oli mahdollisuus siirtyä brittiviranomaisten avustamana maanpakoon.²⁶⁸ Tämän piti mahdollistaa

²⁶⁵ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, AK 3397, Kper.

²⁶⁶ 'Suomalaisen Murmannin-legionan kotiinpalaamisesta Suomen ja Englannin kesken Helsingissä 19. heinäkuuta 1919 tehty sopimus', Nevakivi 1970, Liite 8.

²⁶⁷ Raportti syyskuun 30. päivänä kuulusteluista nk. Muurmannin legioonan kuuluneista henkilöistä, Muurmannin legioona-kansio, amp 681, KA.

²⁶⁸ 'Suomalaisen Murmannin-legionan kotiinpalaamisesta Suomen ja Englannin kesken Helsingissä 19. päivänä heinäkuuta 1919 tehty sopimus', Nevakivi 1970, liite 8.

se, että tuomioistuimen jatkotutkimuksiin määrätyillä oli Villingillä mahdollisuus tietää tuomionsa suuruus ja tehdä tämän perusteella valintansa kotiin paluusta tai maanpaosta. Varsinaisen tuomion täytäntöönpano odotti vasta Suomen mantereella. Kotiuttamissopimus edellytti täyttä armahdusta niille legioonalaisille, jotka eivät olleet syylistyneet erityisen raskauttavasti sisällissotaan. Britit olettivat kaikkien Villingin saarella tutkittavien kuuluvan tähän joukkoon, olihan Suomen hallitus jo nimennyt mustalistalaiset, joita ei Villingin tutkintoihin hyväksytty. Jo ensimmäisinä päivinä määrätty mahdolliseen tuomioon johtavat lisätutkinnat osoittivat, että Suomen viranomaisten seula oli tiukempi kuin britit olivat uskoneet.²⁶⁹ Muistelijoiden kertomuksissa jatkotutkimuksiin määrääminen oli osoitus siitä, etteivät viranomaiset noudattaneet kotiuttamissopimusta.²⁷⁰

Suurimmat ongelmat legioonalaisten tutkinnoissa ajoittuivat ensimmäisiin alkusyksyn kuulusteluihin. Legioonalaiset kohtasivat ensimmäisissä kuulusteluissa painostusta ja uhkailua, mistä selvimpänä esimerkkinä oli koillisrajan taisteluissa kunnostautuneen jääkäri Oiva Willamon esiintyminen Villingillä asein ja sapelein varustettuna. Otto Piippo totesi päiväkirjassaan legioonalaisten käyttäytyneen uhkailun alla tietoisena asemastaan: ”Koska olimme sentään voittajavaltion univormussa emme alistuneet moiseen kohteluun.”²⁷¹ Kotiuttamisesta vastaavat ja Villingillä tutkintoja henkilökohtaisesti valvovat everstit Burton ja Warren puuttuivat asiaan ja Willamon oli poistuttava alueelta.²⁷² Legioonalaisten pienyhteisön valta törmäsi tutkintatilanteessa valkoisen Suomen rakenteeseen, joka ei legioonalaisten valtaa olisi välttämättä halunnut tunnustaa. Yhtenäinen univormu oli keskeinen osa tutkintatilanteen rajalinjojen määrittelyssä. Valtiorikosoikeuden edessä ei seisonut kuka tahansa punakaartilainen vaan joukko yhtenäisiin univormuihin pukeutuneita sotilaita. Asepuvuissaan nämä kantoivat valtansa symboleita. Omanarvontuntoisella käytöksellään legioonalaiset haastoivat tutkintolautakunnan vallan. Erästä legioonalaista pyydettiin riisumaan asepukuun kuulunut koppalakki, mutta hän kieltäytyi todeten: ”Brittiläisen sotilaan ei tarvitse paljastaa päätään muuta kuin Jumalalle ja kuninkaalle.”²⁷³

Legioonalaisia varten valtionrikosoikeus oli luonut oman kuulustelulomakkeensa. Aluksi kuulustelupöytäkirjaan kirjattiin henkilötiedot: nimi, syntymäaika- ja paikka, siviilisääty,

²⁶⁹ Nevakivi 1970, 295–298.

²⁷⁰ Itkonen 1927, 114; Kalle Karvosen haastattelu, Työväen muistitietotoimikunta, sidos 168, keräelmä 2671, TA.

²⁷¹ ”1918”, Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

²⁷² Nevakivi 1970, 297.

²⁷³ Nevakivi 1970, 297.

uskontunnustus, koulutus ja kirjoitustaito. Varallisuusasemaa kysyttäessä jotkut vastasivat olevansa työmiehiä, toiset omalla työllänsä eläviä, kädestä suuhun eläviä tai toimeen tulevia. Jotkut korostivat vastauksissaan omaisuuden puuttumista. Antti Teräs vastasi kysymykseen: ”Itsellä ei mitään.”²⁷⁴ Kuulusteltavien piti myös tuoda esiin oliko heitä rangaistu aikaisemmin. Kuulustelulomakkeessa pyrittiin selvittämään yleisesti yksittäisen legioonalaisen toimintaa työväenjärjestöissä listaamalla jäsenyydet eri yhdistyksissä. Legioonalaisen tuli kertoa toimistaan marraskuun 1917 yleislakon sekä sisällissodan aikana.²⁷⁵ Kysymyksillään valtiorikosoikeus toi selkeästi esiin, että sen tutkinta kohdistui työväen toimijoihin ja tutkinnan tarkoituksena oli löytää sisällissotaan syyllisiä.

Oikeusistunnoissa syytetyn, asianajajien ja tuomarin roolit heijastelevat valtasuhteita. Kullakin osapuolella on oman roolinsa sisällä vaihtoehtoisia toimintatapoja. Syytetyn ja tuomarin valtasuhde syntyy yhteistyönä ja paikallisesti niiden ihmisten kautta, jotka oikeudenkäyntiin omassa roolissaan osallistuvat.²⁷⁶ Legioonalaisten tutkinnoissa olivat läsnä legioonalaisten palkkaama oikeusavustaja Eino Pekkala²⁷⁷ sekä brittien edustajat.²⁷⁸ Legioonalaisilla oli tutkintatilanteessa valtaa, joka suojeli heitä uhkailuilta ja mielivallalta. Varsinkin alun vaikeuksien jälkeen legioonalaiset olivat tarkkoja oikeuksistaan ja pyysivät toistuvasti lukemaan kuulustelupöytäkirjan ääneen. Jo kuulusteluissa käyneet myös välittivät tietoa kuulustelutilanteesta muille. Ennen kotiuttamista legioonalaiset olivat yhteisessä kokouksessaan päättäneet, että tapahtumista tai henkilöistä ei Suomessa puhuta.²⁷⁹ Tämä strategia näyttäytyi mahdollisuuksien mukaan myös kuulustelutilanteissa. Kuulustelevalle oli hyvä korostaa, että oli matkannut Muurmannelle Pohjois-Suomessa vallinneen työttömyyden vuoksi. Turvallisinta oli kertoa kuuluneensa 3. komppaniaan eli työkomppaniaan.²⁸⁰ Toisia legioonalaisia ei kuulusteluissa nimetty, saati kerrottu heidän toimistaan. Heikkinen toteaa, että välttyäkseen nimeämästä muita legioonalaisia työkomppaniaan kuuluvat sanoivat työmaiden olleen

²⁷⁴ Antti Teräksen kuulustelupöytäkirja, Valtiorikosoikeuden syyttäjistä v. 1919, Ab 79, KA.

²⁷⁵ Andreas Alarieston kuulustelupöytäkirja, Valtiorikosoikeuslainsyyttäjistä v. 1919, KA.

²⁷⁶ Alasuutari 2007, 128.

²⁷⁷ Eino Pekkala (1887–1956) oli Tampereen työväenopiston johtaja 1910–1911, Hämeenlinnan suomalaisen yhteiskoulun historian opettaja 1914–1916, asianajaja 1918–1956. Pekkala osallistui vuonna 1920 Suomen Sosialistisen Työväen Puolueen sekä vuonna 1923 Sosialistisen Työväen ja Pienviljelijäin Puolueen perustamiseen. Hän oli kansanedustaja 1927–1930 (STPP) ja 1945–1947 (SKDL), opetusministeri 1945–1946 ja oikeusministeri 1946–1948. Hanski 2006, Kansallisbiografia.

²⁷⁸ Nevakivi 1970, 197.

²⁷⁹ Kalle Karvonen, Työväen muistitietotoimikunta, sidos 168, keräelmä 2671, TA.

²⁸⁰ Muurmännin legioonaa koskevia kuulustelupöytäkirjoja, Valtiorikosoikeuden syyttäjistä v. 1919, Ab 76–79, KA.

niin laajoja, ettei muita legioonalaisia työmailla oikeastaan nähnytkään!²⁸¹ Soukelon taisteluista kuulustelussa kertonut legioonalainen Antti Alariestokin mainitsi retken muista osallistujista vain eversti Burtonin, jonka varmasti tiesi olevan tuomiovallan ulottumattomissa.²⁸² Punakaartilaisuudesta oli parempi vaieta täysin. ”Se olis ollu semmonen rapsu että!” totesi kaartilaisuudestaan vaiennut Heikkinen.

Pelkästään legioonalaisten omien kertomusten varassa tutkintatuomarit eivät päätöksiään tehneet, vaan esimerkiksi Lapin rajavartiosto oli kerännyt legioonalaisiin liittyvää kuulustelumateriaalia Venäjältä tulleilta loikkareilta tai matkaajilta.²⁸³ Valtionrikosoikeuksien syyttäjistöllä oli poikkeuksellisen tarkat tiedot Muurmannin alueen tapahtumista.²⁸⁴ Tutkintotuomarit myös tekivät tiedusteluja legioonalaisten kotipaikkakuntien suojeluskunnilta ja viranomaisilta.²⁸⁵ Useinkaan kotipaikkakunnilla ei ollut antaa tietoja henkilöiden rikoksista vaan poliittisista mielipiteistä. Näissä tiedonannoissa erityisen raskauttavana luonnehdintana Kuolajärven, Rovaniemen, Sodankylän ja Kittilän miehillä näyttää olleen Lehtimäen joukkoon kuuluminen. Legioonalaisluettelon liitteenä olevat luonnehdinnat ovat lyhyitä, mutta niiden iskemä leima on selvä: Akseli Kauppinen oli ”legioonan villeimmän aineksen johtaja”, August Ruotsalainen ”tosi punainen ja pahimpia kiihottajia” ja Jussi Neitola ”Lehtimäen mies ja suuri renttu.”²⁸⁶ Paikalliset viranomaiset pyrkivät aktiivisesti vaikuttamaan valtionrikosoikeuden langettamiin tuomioihin. Lausunnot olivat vallankäyttöä, jonka avulla paikallisyhteisöstä pyrittiin pitämään poissa sille uhan muodostavat yksilöt. Pohjoisten paikkakuntien valkoiset toimijat eivät uskoneet rauhaisaan yhteiseloön, ehkä he jopa pelkäsivätkin. Esimerkiksi Kuusamon nimismies totesi, että suutari Adolf Fredrik Toivola oli uhannut antavansa Suomeen palatessaan ”lahtarille selkään”²⁸⁷. Nevakiven mukaan legioonalaisten

²⁸¹ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, AK 3397, Kper.

²⁸² Andreas Alarieston kuulustelupöytäkirja, Valtionrikosylioikeuksien syyttäjistö v.1919, KA.

²⁸³ Nevakivi 1970, 276.

²⁸⁴ Nevakiven mukaan eräs merkittävimmistä Muurmannin alueen tietolähteistä oli Suomen konsuliksi Muurmannille nimitetty Eero Lampio. Lampio sai legioonan miehistöluettelon myöhemmin legioonasta kirjan kirjoittaneelta O.V. Itkoselta. Syyteaineistoa kerätessään Lampio sai tietoja joiltain entisiltä legioonalaisilta muun muassa Itkosen veljeltä Karl Itkoselta. Nevakivi 1970, 276.

²⁸⁵ Nevakivi 1970, 276–277.

²⁸⁶ Liitteitä legioonalaisluetteloihin, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

²⁸⁷ Jäljennös kirjeestä valtionrikosoikeuden syyttäjistön keskuskansliaan Kuusamon piirin nimismieheltä, 18.10.1919, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

kotipaikkakunnilta saadut tiedot olivat usein vääristelyjä ja virheellisiä.²⁸⁸ Poliittiselta mielipiteiltään väärin henkilöiden ei kotiin haluttu palaavan.

Legioonan hevosmiesten tutkinta suoritettiin Villingin ulkopuolella. Ryhmälle oli annettu lupa laivakuljetuksen sijaan ajaa hevosillaan Kuolajärvelle Suomen puolelle.²⁸⁹ Lokakuun 14. päivänä Wallenius ilmoitti sisäasiainministeriölle, että kolmenkymmenenyhdeksän hengen seurue, johon kuului myös legioonalaisten vaimoja, oli pidätettynä hänen halussaan.²⁹⁰ Sisäasiainministeriön määräsi näiden legioonalaisten tutkinnan suorittamaan Yrjö Aivian. Tunnelmat Kuolajärvellä olivat kiristyneet. Aivia totesi, että legioonalaiset yleisesti käyttäytyivät röyhkeästi. Sotaväkeä legioonalaiset nimittivät lahtareiksi, minkä Aivia kirjoittaa loukanneen ja aiheuttaneen kauhistusta paikallisessa väestössä.²⁹¹ Ennen eversti Burtonin paikalle tuloa hevosmiesten ryhmä oli alttiina paikallisten toimijoiden mielivallalle. Kuolajärven tapahtumissa tutkinnanjohtaja Aivian apuna oli muun muassa kuukautta aiemmin Villingiltä aseineen poistettu jääkäri Willamo. Kuolajärvellä legioonalaisten sotilaspukuja revittiin ja viillettiin sekä heiltä varastettiin omaisuutta. Burtonin saavuttua paikalle komento muuttui. Erään Oulun vankilaan määrätyn vankipassin Burton repi Willamon edessä palasiksi. Burton teki selväksi, että legioonalaiset olivat kotiuttamissopimuksen mukaisesti Englannin hallituksen vallan ja vastuun alaisia eivätkä Suomen viranomaisten määräysvallan alla. Burtonin henkilökohtaisella panoksella oli suuri merkitys siinä, että kaikki hevosmiehet vapautettiin tutkinnan jälkeen. Käytös tosin toi hänet myös valkoisen Suomen toimijoiden silmätikuksi. Burtonista tehtiin kantelu Warrenille, joka kotiutti legioonalaisten kiihkeän ystävän kuukautta etuajassa.²⁹² Kuolajärven tapahtumat olivat jatkoa aikaisemmin esiteltyyn heikkojen rituaaliseen valtaan. Burtonin myötä valta-asemat Kuolajärven tutkinnassa vaihtuivat, samalla tapaa kuin koko koillisrajalla ja Muurmannilla valta-asetelmat olivat vaihtuneet. Burtonin toiminta toi valtaa siitä hetken osattomina olleille, mielivaltaisesti kohdelluille legioonalaisille.

²⁸⁸ Nevakivi 1970, 278.

²⁸⁹ Nevakivi 1970, 321.

²⁹⁰ Jäljennös puhelinsanomasta Sisäasiainministeriöön, rajakommandantti Wallenius, Salla 14.10.1919, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

²⁹¹ Kertomus Yrjö Aivian Sisä-Asiain-Ministerin määräyksestä tekemästä virkamatkasta Kuolajärvelle, Hf 2:3 Ahvenanmaan separatistinen hanke v.1918 ja niin kutsuttuun Muurmannin suomalaiseen legioonaan kuuluneiden henkilöiden kuulustelu 1919, Sisäasiainministeriön arkisto, KA.

²⁹² Nevakivi 1970, 322.

Burtonin käytös varmasti vahvisti legioonalaisten häntä kohtaan tuntemaa ihailua ja yhteenkuuluvuutta.

Legioonalaisten tutkinnot Villingillä päättyivät 25. lokakuuta keitettyään reilun kuukauden. Tutkinnan jälkeen yli tuhat legioonalaista oli päässyt palaamaan koteihinsa ja 158 miestä todettu syyllistyneen tekoihin, joiden vuoksi heidät oli asetettava syytteeseen tuomioistuimessa. Varsinaiset oikeudenkäynnit aloitettiin 18. marraskuuta Helsingin keskusvankilassa, jonne legioonalaiset kuljetettiin viidenkymmenen miehen ryhmissä. Kotiuttamissopimuksen mukaisesti armahduslakeja tuli soveltaa legioonalaisiin eli alle seitsemän vuoden ehdottoman rangaistuksen saaneilla oli mahdollisuus päästä ehdonalaiseen vapauteen ja välittömästi koteihinsa. Britit olettivat sopimuksen perusteella koko joukon kuuluvan tähän ryhmään. Marraskuun loppuun mennessä jo yhdeksän miestä oli tästä huolimatta tuomittu ehdottomiin rangaistuksiin ja britit päättivät keskeyttää käräjöinnin. Tuomiot olivat brittien mukaan romahduttaneet Villingillä vuoroaan odottavien legioonalaisten halun saapua valtionrikosoikeuden tuomiolle. Käräjöinnin pysäyttämisestä tuli pysyvä. Villingissä vuoroaan vielä odottavien 42 legioonalaisen oli käytännössä valittava varman tuomion tai maanpaon väliltä. Vain kolme legioonalaisista uskaltanut jättämään kohtalonsa valkoisen Suomen tuomareiden käsiin. Muut jäivät Villingin tuuliselle saarelle odottamaan lähtöä maanpakoon.²⁹³

Nevakivi tuo esiin, että valtiorikosoikeuden jakamat tuomiot olivat epätasaisia ja mielivaltaisia. Sodankyläläisiä, kemijärveläisiä, kuusamolaisia ja kuolajärveläisiä tuomittuja oli runsas määrä, vaikkei heillä ollut mahdollisuuksia osallistua punakaartin aseelliseen toimintaan kotiseudullaan. Tuomiot jaettiin ylimalkaisin perustein. Esimerkiksi ainoat tiedot seitsemän vuoden tuomion saaneesta kuolajärveläisestä August Aatsingista olivat, että hän oli mennyt pakoon Muurmannille ja toiminut siellä punaisten ajomiehenä. Tutkinnot eivät onnistuneet tavoitteessaan poistaa joukosta vaarallisimmat, sisäisen uhan muodostavat henkilöt: useat taisteluihin kotimaassa osallistuneet pääsivät palaamaan. Tuomitut olivat usein sijaiskärsijöitä.²⁹⁴ Tuomion sai muun muassa legioonan rivimies Antti Alariesto. Kotiuttamissopimuksessa tuomion perusteiksi mainitut seikat erityisesti syyllisyydestä sisällissotaan ja raskaisiin rikoksiin eivät Alarieston kohdalla täyttyneet. Alariesto oli

²⁹³ Nevakivi 1970, 298–299, 308.

²⁹⁴ Nevakivi 1970, 300.

tunnustanut saaneensa Kantalahdessa kiväärin, ei muuta.²⁹⁵ Valtionrikosylioikeus antoi Alariestolle kuuden vuoden kuristushuonetuomion sekä kahdeksan vuotta vailla kansalaisluottamusta. Tuomio muutettiin ehdolliseksi. Valtiorikosoikeuden tutkintamateriaalissa vasta 18-vuotias Alariesto oli ”ahkera työmies ja hiljainen mies.”²⁹⁶

Mustalistalaisten kohtalo muodosti oman lukunsa legioonalaisten tuomioissa. Mustalistalaiset saapuivat Muurmannilta omalla aluksellaan Tallinnaan 25. lokakuuta. Legioonan johtajille tehtiin heti selväksi, että heitä ei tultaisi hyväksymään Suomeen millään ehdoilla.²⁹⁷ Tokoi, Emil Elo, Viljo Vihuri ja Ilmari Tiesmäki ilmoittivatkin tämän tiedon saatuaan lähtevänsä Englantiin.²⁹⁸ Loput mustalistalaisista joutuivat suuren painostuksen kohteeksi.²⁹⁹ Ainoastaan yhdeksän mustalistalaista lupautui lähtemään Suomeen ilman ehtoja. Suomen lähetystön sihteeri kirjasi Helsingin poliisipäällikölle lähtevään kirjeeseen suurimman osan kieltäytyneen lähtemästä. Iso-Britannian konsuli kuitenkin taivutteli lähdöstä kieltäytyneetkin antautumaan Suomen viranomaisille luvaten, että heille tarjottaisiin oikeudenmukainen kohtelu ja brittiviranomaisten suojelus. Ryhmään kuuluivat muun muassa rovaniemeläiset Kauppisen sisarukset ja legioonan perustamissopimuksesta neuvotellut Emil Pyttynen.³⁰⁰ 13. marraskuuta Helsingin satamassa seuruetta ei kuitenkaan odottanut brittiupseeri Warren vaan suomalainen poliisipartio.³⁰¹ Viisikymmentäkuusihenkinen seurue vietiin suoraan Tammisaareen. Joukossa oli myös legioonalaisten naisia ja lapsia: vankilaoloissa miltei kuukauden viettivät myös 4-vuotias Leo Ruusuvuori ja 3-vuotias Pekka Lyytikäinen. Joulukuussa yhdeksän naista, jotka eivät olleet mustalla listalla, vapautettiin. Pojat pääsivät äitiensä mukana kotiin, mutta isät jäivät Tammisaareen.³⁰²

²⁹⁵ Andreas Alarieston kuulustelupöytäkirja, Valtionrikosylioikeudensyyttäjistä v.1919, KA.

²⁹⁶ Villingin saarella tutkitut ja tuomitut, Muurmannin legioona – kansio, amp 681, EK-Valpo 1, KA.

²⁹⁷ Nevakivi 1970, 302.

²⁹⁸ Kirje Helsingin poliisin etsivän osaston päällikölle, Suomen edustaja Erkki Reijonen, 12.11.1919 Tallinna, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

²⁹⁹ Kauppinen 1928b, 287.

³⁰⁰ Kirje Helsingin poliisin etsivän osaston päällikölle, Suomen hallituksen edustajalta Virossa, 12.11.1919 Tallinna, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

³⁰¹ Nevakivi 1970, 305.

³⁰² Luettelo Muurmannilta Inkerinmaan ja Viron kautta tulleista marraskuussa 1919 Suomeen saapuneista henkilöistä, Tammisaaren pakkotyölaitoksessa kuulustelluista ja kuulustelun perusteella vapautetuista henkilöistä, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

Tammisaareen suljetut tunsivat oikeutetusti tulleen huijatuksi. Katkeruus kohdistui Tallinnan Suomen lähetystöön, brittikonsuliin ja yleisesti liittolaiseen, joka ei voinut tehdä mitään Tammisaareen suljettujen hyväksi. Kotiuttamissopimuksen 2. artiklan mukaisesti legioonalaissopimus ei tarjonnut suojaa mustalistalaisille. Katkeruuden kohteena oli myös Tokoin johtama suomalainen päällystö, joka ei painostuksen kohteena olleelle joukolle ollut tarjonnut apuaan. Tokoin toiminta tuomittiin välinpitämättömyytenä muusta kuin omasta kohtalostaan. Kauppisen mukaan Tokoi viimeistään tuolloin sanoi hyvästit taisteleville työläisjoukoille.³⁰³ Tutkimateriaaleissa mustalistalaisia ei kutsuta legioonalaisiksi eikä legioonalaisten kotiuttamisopimusta heihin myöskään sovellettu. Tämä siitä huolimatta, että useat olivat Tammisaarella yhä asepuvuissaan. Kotiuttamisesta vastaava Warren sekä luutnantit Littlehayes ja Wetton vierailivat Tammisaarella osoittamassa moraalista tukeaan legioonalaisille, mutta heidän vallassaan tilanne ei enää ollut. Yhteistyö päättyi näiltä osin karusti: britit maksoivat lopputilin ja liittolaiset jäivät Tammisaareen.³⁰⁴ Luutnantti Wetton teki sotaministeriölleen aloitteen Suomen hallituksen painostamiseksi vapauttamaan loputkin vangituista. Aloite ei edennyt, mutta suurimmalle osalle tuomituista vankeusaika ei muodostunut erityisen pitkäksi heidän päästessä osallisiksi vuonna 1920 säädetyistä armahduslaeista.³⁰⁵ Kesällä 1921 vangittuina oli seitsemän raskaimmin tuomittua legioonalaista.³⁰⁶

Legioonaan kuuluneet brittikomentajat pyrkivät auttamaan mahdollisuuksiensa mukaan myös Tammisaareen suljettuja – olihan näiden kohtalo häpeällinen yksityiskohta muuten varsin onnistuneessa kotiutuksessa. Tammisaarella marraskuussa vierailutta ja sotaministeriölle aloitteen laatinutta luutnantti Wettonia motivoivat myös toisenlaiset liittolaisuuden siteet. Tammisaareen oli suljettuna legioonan sairaanhoitajana toiminut Aini Kauppinen. Aini Kauppinen oli paennut valkoisia joukkoja kotoaan Rovaniemeltä Muurmannille veljiensä perässä.

³⁰³ Kauppinen 1928b, 288.

³⁰⁴ Nevakivi 1970, 306–307; Luettelo Muurmannilta Inkerinmaan ja Viron kautta tulleista marraskuussa 1919 Suomeen saapuneista henkilöistä, Tammisaaren pakkotyölaitoksessa kuulustelluista ja siellä toistaiseksi säilytettävistä henkilöistä, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

³⁰⁵ Nevakivi 1970 323.

³⁰⁶ Raskaimmat tuomiot saivat elinkautiseen joutuneet Akseli Kauppinen ja August Junel. Kahdentoistavuoden tuomio langetettiin Emil Pyttyselle, A. Silsdenille, Heikki Pekkalle, J. Eskeliselle ja Pekka Lyytikäiselle. Joulukuussa 1921 vapauteen pääsi ainakin Emil Pytynen, sosialistinen työväenlehti iloitsi tunnetun työväenliikkeen miehen ja legioonalaisten kotiinpaluusta. Kauppinen 1928b, 286; 'Muurmannin legioonalaisten asia', *Pohjan Kansa*, 15.7.1921; 'Tammisaaren kurjalasta vapautettu', *Pohjan Kansa*, 9.12.1921.

Rovaniemeläisten punakaartilaisveljesten Akselin ja Lauri Kauppinen pikkusisko oli tehnyt suuren vaikutuksen Wettoniin. Aini Kauppinen vapautettiin Tammisaaresta joulukuussa 1919 ja pian tämän jälkeen hänestä tuli Aini Wetton. Portsmouthin kirkosta hääpari asteli ulos maanpakoon joutuneiden legioonalaisten muodostaman kunniakujan läpi.³⁰⁷ Veljet eivät siskonsa häihin ehtineet. Lauri Kauppinen armahdettiin 1920. Akseli Kauppinen oli viimeinen Tammisaaresta armahdetuista legioonalaisista. Armahdusta elinkautiseen tuomittu odotti viisi vuotta. Hillitty brittiarmeijan upseeri sai langokseen ankaraksi aatteen mieheksi kutsutun pohjolan jätkän.³⁰⁸

Suurin osa legioonalaisista sai valtionrikosoikeuden tutkinnassa todistuksen, jonka mukaan Suomen tasavallan hallituksen ja Hänen Brittiläisen Majesteettinsa hallituksen välisen sopimuksen nojalla he olivat oikeutettuja palaamaan kotipaikkakunnalleen.³⁰⁹ Kotipaikkakunnan viranomaisille todistuksella oli mahdollista osoittaa, että valtionrikosoikeuden tutkinta oli heidät tuomioilta vapauttanut.³¹⁰ Legioonalaisilla oli onnea. Sisällissodan pakolaisista he olivat ainoita, joka pääsivät palaamaan koteihinsa.

3.2 Sodan basillit ja konflikti

Kotimaa, jonne legioonalaiset palasivat, oli monella tapaa muuttunut sitten heidän lähtönsä. Sisällissota jätti jälkensä jokaiseen, mutta erityisen raskaana sodan murhetta kantoi hävinnyt punainen osapuoli. Suomeen jääneiden työläisten kohtalot olivat vuonna 1918 muodostuneet hyvin toisenlaisiksi kuin legioonalaisten. Taisteluissa oli kuollut yli 10 000 legioonalaisten maanmiestä, joista karkeasti puolet kuului sodan punaiseen osapuoleen. Valkoiset saavuttivat voiton sotakentillä, mutta varsinainen vallankumouksen tukahduttaminen tapahtui sodan jälkiselvittelyissä. Joka viides valkoisen Suomen kenttäoikeuksissa kuulustelu punainen menetti henkensä. Suomeen jääneitä työläisiä eivät suojanneet Iso-Britannian armeijan upseerit ja oikeusavustajat: kenttäoikeuksissa, pikaoikeuksissa ja valtionrikosoikeudessa tuomittiin kuolemaan yli 7000 ihmistä. Vankileireille suljettiin 80 000 ihmistä, joista 13 000 kuoli nälkään ja sairauksiin. Leireille kuolleista suurin osa ei edes ehtinyt saada asiaansa käsiteltyä valtionrikosoikeudessa: 9000 vankia kuoli leireillä nälkään ja sairauksiin ennen kuin valtionrikosoikeuksia edes oli perustettu. Yli 14 000 orpolasta sota jätti

³⁰⁷ Nevakivi 1970, 224

³⁰⁸ Kauppinen 1928b, 288.

³⁰⁹ Kalle Karvosen todistus vapautuksesta, 325 Muurmannin kansio, TA.

³¹⁰ Legioonalaisten valtionrikosoikeuden kuulustelupöytäkirjan vapauttava merkintä, Valtionrikosoikeuksien syyttäjistö v.1919, Ab 76–79, KA.

suruun ja turvattomuuteen. Legioonalaiset aloittivat matkansa kotiin, toisin kuin yli 37 000 sisällissodan uhria.³¹¹

Kotiin palaavien legioonalaisten oli riisuttava univormunsa. Univormun riisuminen oli konkreettisin legioonalaisten muuttunutta statusta osoittava tekijä. Muistelijoiden puheessa univormun riisumista ei ole kuvattu dramaattisesti, mutta merkityksettömänä sitä ei kuitenkaan puheessa sivuuteta.³¹² Karvonen tuo esiin univormun riisumisen pakon: Villingiltä lähtevään veneeseen ei saanut astua muuta kuin siviiliasussa.³¹³ Legioonalaisten oli riisuttava sotilaan univormunsa, jota pidetään eräänä voimakkaimmin valtaa symboloivana vaatteena. Vaatteet tuottavat valtaa ja vaateen avulla valta on mahdollista anastaa itselle. Tämäkin vallankenttä on jatkuvassa liikkeessä; se konstruoituu ja rekonstruoituu jatkuvasti, näkymätön ja näkyvä kyseenalaistavat, pukevat ja riisuvat vallan.³¹⁴ Kantalahdessa työmies oli pukeutut yllään brittiarmeijan univormun ja muuttunut legioonalaiseksi. Mitä jäi jäljelle, kun univormu oli riisuttava?

Legioonalaismuistelmissa esitetyt marssikohtaukset tuovat näkyviin legioonalaisten ja valkoisen Suomen kohtaamisen vallan ja vastarinnan jatkuvan liikkeen. Keskellä syksyistä Helsinkiä, viranomaisten ympäröiminä, kotiinlähtöä odottava legioonalaisjoukko marssi vielä kerran kuten aikaisemmin Muurmannilla:

Vastassa olevat herrat alkoivat mahtipontisesti meitä komennella: pysykäähän vain kasassa, ette te tästä mihinkään itseksenne lähde. Emme siis olleetkaan vapaita? Herrat kehottivat meidät liikkeelle ja saartoivat ympäriinsä meidät peläten meidän lähtevän karkuun.[...] Silloin minua sytytti! Muistui Kannanlahdessa koulutuskomppanian siirto Knäsöön. Ei herrat, me ei olla mikään porotokka, jota paimenkoirat koossa pitävät. Pojat, kun meitä on näinkin iso porukka, niin marssitaanpa vielä kerran yhtä jalkaa niin, että sivullisetkin näkevät miten

³¹¹ Kenttäoikeuksista ja rangaistustoimista ks. Tikan *Kenttäoikeudet*, Vankileireistä ks. esim. Paavolaisen *Vankileirit Suomessa 1918*; Pekkalaisen ja Rustaniuksen *Punavankileirit 1918 – Suomalainen murhenäytelmä*, punaorvoista ks. Kaarnisen *Punaorvot 1918*. Vuoden 1918 uhreista ks. Suomen sotasurmat 1914–1922.

³¹² Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, AK 3396, Kper; Seppänen, Kyösti, 'Muurmannin suomalaisessa legioonassa vuosina 1918–1919', *Kansan Tahto*, 30.1.2002, 4-5; "1918", Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

³¹³ Kalle Karvosen muistelmat, Työväen muistitietotoimikunta, sidos 168, keräelmä 2671, TA.

³¹⁴ Lönnqvist 2008, 7, 11–13.

Muurmannin jääkärit vasenta lyö! Komensin pojat riviin, asento, käännös marssisuuntaan ja pyysin herroja osoittamaan mitä katuja mennään.³¹⁵

Heti Helsingin satamaan saavuttaessa valkoisen Suomen valta ja kuri realisoituvat muistelijan kertomuksessa. Legioonalaisia vartioidaan ja komennellaan. Huolimatta taskussa olevasta vapaustodistuksesta, vapaita he eivät ole. Marssi on voimannäyttö ja vastarinnan osoitus: legioonalaiset eivät suostu olemaan se porotokka, jona heitä kohdellaan. Marssin myötä he saavat vallan määritellä itse itsensä. Kauppatorin tuulessa, vartioidensa ympäröimänä ei enää seisoskele kuka tahansa komenneltava pohjoisen mies vaan vertaistensa joukossa marssiva Muurmannin jääkäri!

Marsseillaan legioonalaiset esittelivät kurinalaisuuttaan ja ykseyden joukkovoimaa. Legioonalaiset olivat valkoisen Suomen vallan alla eikä heillä ollut oikeutta päättää tilanteestaan: toiset marssivat vankilaan, toiset maanpakoon ja toiset saattajiensa valvomina pohjoiseen vievään junaan. Marssin näyttämönä toimiva Helsinki oli ladattu täyteen sisällissodan voittajan painostavaa valtaa. Ympäristönäkään Helsinki ei välttämättä ollut pohjoisen miehille sen tutumpi kuin Kurskin kannelta katseltu Leith tai Kööpenhamina. Näissä hetkissä legioonalaisilla oli mahdollisuus näyttää joukkovoimaansa. Marssit olivat valkoiselle Suomelle suunnattu näytös ja haaste: tässä me olemme järjestäytyneinä, yhtenäisinä ja voimakkaina, ehkä tässä hetkessä teidän armoillanne, mutta toisaalta valtanne ulottumattomissa.

Foucault on kuvannut juuri sotilaan ruumista esimerkkinä vallan kohteesta. Foucault'n mukaan sotilas kantaa yllään voimansa ja rohkeutensa luonnollisia tunnuksia, mutta myös ylpeytensä tunnusmerkkejä. Kömpelö ruumis on harjoitettu ja taltutettu, jolloin talonpoika on kadonnut ja tehty sotilaan näköiseksi. Kuten Foucault toteaa, sotilaan ruumis on "voiman ja urheuden vaakunakilpi".³¹⁶ Legioonalaiset olivat joutuneet riisumaan sotilaan univormunsa ulkoiset tunnukset, mutta olemuksen ylpeydessä ja harjoitetuissa asennoissa voi nähdä Foucault'n kuvaaman luonnollisen voiman ja rohkeuden merkkejä.

Marssiessa tärkeää on rytmi. Rytmi on alkujaan juuri jalkojen rytmiiä. Rytminen ja tahdistettu joukko vaikuttaa kokoansa suuremmalta. Rytmin rivakkuus on houkuttelevaa ja se vetää lähiympäristöä

³¹⁵ Kalle Karvosen muistelmat, Työväen muistitietotoimikunta, sidos 168, keräelmä 2671, TA.

³¹⁶ Foucault 2005, 185.

puoleensa. Cannetti on kuvannut tanssivia joukkoja, mutta marssin sykkeestä voi löytää saman. Tärkeää on, että kaikki toimivat samalla tavoin, sillä osanottajien samanaikaisuudesta kumpuaa samanvertaisuus. Joukon tiiviys ja samanvertaisuus muuttaa jäsenensä yhdeksi. Lopulta rytmissä on vain yksi ainoa olento.³¹⁷ Marssi oli legioonalaisten osoitus kyvystä tahdistettuun yhteistoimintaan. Tämä vallan ja voiman näyttö myös synnytti suojaavaa ykseyden tunnetta legioonalaisten välille. Samaistuminen yhdeksi muiden marssivien kanssa, kiinnittyminen yhteiseen kohtaloon, saattoi toimia suojana tilanteen turvattomuutta vastaan.

Marssikohtaus toistui Eteläsatamasta Katajanokan keskusvankilaan siirtyvien kohdalla. Ryhti ja järjestys eivät aikalaismuistelijan mukaan herpaannu vankilan pakkovaltaan astelevallakaan.³¹⁸ Tuomiolle marssivien legioonalaisten marssi on yksityiskohta, joka piirtää voimakkaasti esille legioonalaisten erityislaatuisen aseman sisällissodan tarinassa. Legioonalaisia ei kuljetettu suurille vankileireille ryysisinä ja sotansa hävinneinä kuten punakaartilaisia vuonna 1918. Heillä oli uutuuttaan karheat siviilipuvut ja he saattoivat jopa tukeutua ajatukseen, etteivät sotaansa hävinneet. Kuin sisällissodan voittajia ilkkuen ja uhmaten vankilaan suljettu aikalaismuistelija toistelee päiväkirjassaan termiä ”voittajavallan sotilas”.³¹⁹ Vaikeassa tilanteessa samaistuminen maailmansodan voittajiin antaa voimaa samalla kun kääntää koko asetelman pääläelleen. Kuka on vankilassa? Kuka voitti ja kuka hävisikään? Kenellä on voittajan valta?

Legioonalaisten liikkuminen kaupungilla herätti laajaa huomiota. Keskusvankilaan marssivia katsomaan ryhmittyi päivittäin runsaasti yleisöä: joukossa oli helsinkiläisten legioonalaisten sukulaisia ja tuttavien, mutta myös yleisesti vasemmistolaisia, jotka osoittivat suosiotaan tuomiolle marssiville.³²⁰ Legioonalaisten marsseissa voi vallan ja vastarinnan liukuvalla kentällä nähdä olevan kaksi osapuolta: legioonalaiset ja valkoisen Suomen edustajina toimivat vartijat. Olennaisessa osassa oli myös marssia katselemaan kerääntynyt yleisö. Tällaiset voimannäytöt on tehty katseltaviksi ja yleisön katseessa valta ja voima syntyvät. Marssit toimivat legioonan yhtenäisyyden vahvistajina jättämättä ulkopuolelle katselijaakaan. Ei liene sattumaa, että legioonalaiset tituleerasivat itseään jääkäreiksi ja vertasivat siten itseään valkoisen armeijan etujoukkoihin.

³¹⁷ Cannetti 1998, 32–33.

³¹⁸ Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

³¹⁹ Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

³²⁰ Nevakivi 1970, 298.

Marssiessaan legioonalaiset saivat yleisöltä myötätuntoa ja pahoin sisällissodasta kärsinyt työväki sai katsella omia jääkäreitään. Hetki oli mahdollisesti molemmin puolin lohdullinen.

Olipa hyvin turvallisen näköistä, kun oli niin paljon poliisia kiväärein varustettuna meitä saattamassa. Eipähän se ihme kun olimme liittolaisvoittajavaltioiden ankaran sotakoulutuksen saaneita jääkäreitä. Kyllä olikin kansaa meitä myötätunnolla katsomassa. Niin että katu, jota kuljimme, oli molemmin puolin reunustettuna tiiviisti aina vankilaan saakka. Meidän ryhdikkäinä siviilipuvuissa sotilaallisessa järjestyksessä marssiessa.³²¹

Legioonalaisten esiintymisissä oli suurta vetovoimaa ja niistä muodostui mielenosoituksellisia joukkotapahtumia. Suurimmaksi kaikista nousi Villinkiin jääneiden kolmenkymmenenkuuden legioonalaisten siirtyminen maanpakoon brittijoukkojen mukana maaliskuussa 1920. Legioonalaisten ja kotiutettavan Surreyn joukkueen alus lähti Hangosta, jonne ryhmä siirtyi Helsingistä rautateitse. Legioonalaisten oli toiveidensa vastaisesti ja Iso-Britannian viranomaisten ponnisteluista huolimatta lähdeittävä maanpakoon, mutta huomaamatta he eivät kotimaastaan poistuneet! Helsingin rautatieasemalle joukkoa tervehtimään saapui itse Iso-Britannian suurlähettiläs lordi Acton vaimoineen. Virallisen ilmoituksen mukaan lordi saapui hyvästelemään kotimaahan matkalla olevia Iso-Britannian kansalaisia eli legioonalaisten kanssa matkaavaa Surreyn joukkuetta. Kuten Nevakivi toteaa, tilaisuuden sankareita olivat kuitenkin legioonalaiset. Puitteet olivat hyvin juhlalliset: asemalaituria reunusti vartiosotilaiden kunniakuja. Lordi Acton piti puheen, jossa kiitti joukkoja hyvin suoritetusta työstä, jonka jälkeen suomalainen ja brittiläinen vartiosotilaiden kuoro lauloivat yhdessä. Tilaisuuden lopuksi Helsingin työväen soittokunta esitti kuningashymnin. Työväen soittokunnan lyödessä ensitahtinsa, paljasti yleisö päänsä. Yli kymmenentuhatta rautatieaseman ympäristöön kerääntynyttä ihmistä kuunteli paljain päin sosialistien soittamaa kuningashymniä.³²² Legioonalaiset maanpakoon saatteli kohtaus, joka ei olisi voinut olla osuvampi, sillä sehän koko legioona olikin: sosialistien soittama kuningashymni.

Niistä legioonalaisista, jotka pääsivät palaamaan koteihinsa, suurin osa säilytti oikeudellisessa mielessä kansalaisluottamuksensa. Vapaussotatulkintaan olennaisesti liittyvä työväen petturuus ja sodan lopputulos vaikuttivat kuitenkin tulkintoihin siitä, keitä suomalaisiin laskettiin, millaisia

³²¹ Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

³²² Nevakivi 1970, 311.

suomalaiset olivat, ketkä olivat epäilyttäviä ja miten näiden suhteen oli toimittava.³²³ Sisällissodan jälkeen valkoisen osapuolen kokemuksista muodostettiin myytti kansallisesta vapaustaistelusta. Vapaussodan muistamisesta kehittyi koko aikakauden tunnusmerkki, jossa sodan lopputulos oli kansallisen olemassaolon kulmakivi. Vapaussotaan liittyivät sekä menneisyyden että tulevaisuuden määritelmät suomalaisuudesta. Lähtökohdaksi muodostuikin asetelma, jossa suurelle osalle kansaa sodan julkinen muistaminen symboloi sortoa ja epäoikeudenmukaisuutta.³²⁴ Vuosi 1918 oli keskeisin valkoisen Suomen identiteetin rakennusaineista. Identiteettiä vahvistivat jaetut normit, pelot ja toiveet.³²⁵ Tämä heijastui legioonalaisten kohtaamien paikallisyhteisöjen arjessa. Legioonalaisetkin olivat monella tapaa sisällissodan vihollisuuden merkitsemiä. Legioonalaisten Villingillä saama vapaustodistus ei välttämättä tehnyt heistä valkoisen Suomen silmissä syyttömiä.

Tutkintotuomari Aivian mukaan pohjoiseen palanneet legioonalaiset olivat ”bolscheviikkisen hengen elähdyttämiä.”³²⁶ Aivian toteamus kuvaa yleistä päättelyketjua, jonka mukaan sota syttyi bolsevikkien kiihotuksen, ei yhteiskunnallisten ristiriitojen tuloksena. Samalla Aivian suhtautuminen kertoo paljon enemmän. Saarela on todennut, että tämä tulkinta tiivistää koko suomalaisen eliitin maailmankuvan: punaiset olivat ihmisinä toisarvoisia. Työväestö oli massaa, jolla ei ollut omaa harkintakykyä, vaan heidät oli propagandalla mahdollista johtaa mihin tahansa. Vapaussotatulkinnan myötä voittajien ei tarvinnut myöntää, että propagandan juurtumisella saattoi olla syynsä.³²⁷ Näin ollen vapaussotatulkinta riistäessä työväeltä mahdollisuuden omaehtoiseen ajatteluun ja aatteelliseen toimintaan riisti heiltä oikeuden täyteen ihmisyyteen. Aate oli vain toisten puhaltamaa henkeä, ei legioonalaisillakaan omaa.

Paikallistasolla valkoisen Suomen nationalismi, sisällissota-asetelmat ja sodan jälkeinen yhteiskunnallinen kehitys tulivat näkyväksi valtiollisen ja kansalaisyhteiskunnan välillä liikkuneessa suojeluskuntaliikkeessä.³²⁸ Valkoisen Suomen vallankäytön keskeisin väline oli suojeluskuntaliike. Suojeluskunta-asetuksen kautta suojeluskunnat olivat virallinen osa valtion aseellista puolustusjärjestelmää. Suojeluskunnat olivat selkeästi vuosien 1917–1918 vastakkainasettelun

³²³ Saarela 1996, 21–22.

³²⁴ Roselius 2010, 10.

³²⁵ Siironen 2004, 8.

³²⁶ Kertomus Yrjö Aivian Sisä-Asiain-Ministerin määräyksestä tekemästä virkamatkasta Kuolajärvelle, Hf 2:3 Ahvenanmaan separatistinen hanke v.1918 ja niin kutsuttuun Muurmannin suomalaiseen legioonaan kuuluneiden henkilöiden kuulustelu 1919, Sisäasiainministeriön arkisto, KA.

³²⁷ Saarela 1995, 22.

³²⁸ Roselius 2010, 11.

luomus ja niiden ideologian keskeisenä osana olikin ylläpitää yhteisössään sisällissodan lopputulosta.³²⁹ Haapala on kritisoinut ensimmäisen maailmansodan jälkeisen Suomen määrittämistä nationalistiseksi ja yhteiskunnallisesti taantuneeksi, mutta hän myöntää, että kansallisen eheytyksen perustana oli ideologinen yhdenmukaistaminen ja erilaisuuden sietokyvyn väheneminen.³³⁰ Suojeluskunnista tulikin valtakunnallisesti ja paikallisesti pysyvä ilmiö. Ilmiö oli siinä määrin vahvasti näkyvä, että suojeluskuntien toiminnan on sanottu määrittäneen koko sisällissodan jälkeistä elämää Suomessa. Suojeluskunnat olivat selkeästi työväenliikkeen vastainen, valkoisen Suomen tarpeisiin luotu järjestö.³³¹

Suojeluskuntien keskeinen rooli valkoisen Suomen kansallisen identiteetin muodostuksessa oli koko suomalaisen yhteiskunnan lävistänyt ilmiö. Sisällissodan jälkeistä Kemijärveä omaelämäkerrassaan kuvannut kertoja toteaa, miten isänmaallisuus ja suojeluskuntalaisuus limittyivät:

Kansalaissodan jälkeen koitti sellainen aika, jolloin valkoiset, ikään kuin paremmat piirit omivat isänmaan yksin itselleen. Kansalaisten mieliin iskostettiin sellaista käsitystä, että isänmaa kuuluu vain niille jotka julkisesti ja usein vannovat isänmaan nimeen ja harrastuksenaan jopa sunnuntaisin ammuskelevat nikkelinjyviä vaaran laitaan asetettuun maaliin. Jotta ihminen olisi saanut oikeuden isänmaahan, niin välttämätöntä oli kuulua suojeluskuntaan ja pitää kaiken varalta seinällään kivääriä. Ne, jotka eivät liittyneet suojeluskuntaan leimattiin ryssän kätyreiksi. Punikin pentu, ryssän kätyri ja kommunisti olivat ne kiro sanat, joilla ihminen leimattiin.³³²

Sisällissotien ja sisäisten konfliktien jälkeisen rauhaan palaamisen edellytyksenä on nähty taloudellisen, sosiaalisen ja poliittisen epätasa-arvon poistaminen ja marginalisoituneiden ryhmien sisällyttäminen takaisin yhteiskuntaan demokratiaa vahvistamalla. Eräs tärkeimmistä rauhaan palaamisen edellytyksistä on yksilöiden kokemien vääryyksien yhteiskunnallinen käsittely. Yhteiskunnan tulisi tarjota välineet tämän vääryyskokemuksen käsittelyyn, jotta todellinen rauhaan palaaminen voisi onnistua.³³³ Sisällissodan jälkeen näin ei kuitenkaan ollut. Hävinneiden punaisten kokemuksia ei hyväksytty osaksi kansallista kertomusta, ei edes virallisen historiankirjoituksen

³²⁹ Siironen 2004, 8-10.

³³⁰ Haapala 1995, 255.

³³¹ Satokangas 2004, 382; Soikkanen 1998, 63-65; Tikka 2008, 191,

³³² Väyrynen 1979, 42-43.

³³³ Karonen 2006, 12-20.

marginaaliin, vaan ne häivytettiin täysin julkisen muiston kentältä.³³⁴ Punavankiarmahduksen yhteydessä valkoinen Suomi vapautti vastuusta myös ne tahot, jotka olivat järjestyksen palauttamisen nimissä syyllistyneet rangaistaviin tekoihin. Annetuilla asetuksilla ja julkisella vaikenemisella valtio suojeli valkoiseen terroriin syyllistyneitä.³³⁵ Kotiin palaavat legioonalaisetkin olivat pakotettuja jatkamaan elämäänsä ilman, että oikeutta sisällissodan aikaisista rikoksista oli mahdollista saada. Kemijärvelle palannut Yrjö Ollanketo sai legioonalaisuudestaan 4 vuoden ja 6 kuukauden ehdonlaiseksi muutetun tuomion.³³⁶ Ollanketon sukulaismiehen surmannutta kemijärveläistä konstaapeli Juho Hagbergia ei koskaan surmasta rangaistu.³³⁷

Sodan ja rauhan välinen raja on usein hämärä. Rauhan aikaan palaaminen on problemaattinen ilmaus, joka pitää sisällään oletuksen mahdollisuudesta palata sotaa edeltävään tilaan. Rauhantutkimuksessa on nostettu termiksi rauhankriisi, johon sisältyy oletus sotien jälkeisten yhteiskuntien ongelmakohdista. On todettu, että valtiot, sotilaat ja siviilit eivät pysty siirtymään rauhantilaan samassa tahdissa rauhansopimusten kanssa. Usein sotien aiheuttamat ongelmat ovat suurimmillaan taistelujen jo lakattua.³³⁸ Selkeästi rauhantilaan ja legioonalaisten kotiuttamissopimukseen ei ollut vielä ehtinyt asennoitua rajavartioston Kuolajärven pataljoonan komentaja Willamo, joka kovisteli legioonalaisia Villingillä ja Kuolajärvellä. Voidaan sanoa, että sisällissodan taistelut olivat päättyneet legioonalaisten palatessa, mutta monessa suhteessa sota yhä jatkui. Legioonalaisten paikallisyhteisöissä valtaa käyttivät valkoiseen terroriin syyllistyneet. Keskeisessä osassa paikallisyhteisöjen vallankäyttöä oli suojeluskuntaliike, jonka koko olemassaolo perustui puolustautumiselle sitä uhkaa vastaan, jonka osa legioonalaisetkin olivat.

³³⁴ Roselius 2010, 10.

³³⁵ Aatsinki 2008, 140–141; Tikka 2008, 191.

³³⁶ Viite tuomittujen listaan.

³³⁷ Matti Ollanketo oli vangittu helmikuussa 1918. Ollanketo ei kuulunut punakaartiin, eikä hänen vangitsemiselleen nähty muita perusteita kuin se, että työväenneuvoston puheenjohtajana hän oli joutunut vastakkain konstaapeli Hagbergin kanssa vuonna 1917. Kolmen kuukauden vangitsemisen jälkeen Ollanketo teloitettiin yhdessä Heikki Räisäsen, Juho Kansasen, Antti Mikkosen ja Isak Moilasen kanssa. Punakaartiin kuulumattomien ja rauhallisten miesten teloittaminen jätti syvän epäoikeudenmukaisuuden kokemuksen yhteisöön. Matti Ollanketon leski Selma Ollanketo teki tapauksesta kantelun prokuraattorille, joka järjesti teloituksista tutkimuksen. Haluamaansa oikeutta eli miehensä murhaajia tuomiolle Selma Ollanketo ei saanut, mutta hänen toimintansa pakotti Kemijärven suojeluskunnan puolustautumaan ja perustelemaan toimiaan. Selma ja Matti Ollanketon avioliitto kesti tasan kymmenen vuotta. Maalari Ollanketo teloitettiin pariskunnan 10-vuotishääpäivänä. 35-vuotiaalta Ollankedolta jäi neljä tytärtä: Aune, Kyllikki, Orvokki ja Lyylikki. Autti 2005, 53–90.

³³⁸ Karonen 2006, 12–20.

Väkivalta oli monella tapaa läsnä paikallisyhteisöissä sisällissodan jälkeen. Marko Tikan mukaan vuosien 1918–1921 Suomessa tehtiin yli kolmesataa poliittiseksi luonnehdittua väkivallantekoa, joista 226 päättyi entisen punakaartilaisen tai suojeluskuntalaisen kuolemaan. Useimmiten väkivalta sai alkunsa tansseissa tai iltamissa pienestä humalaisen yllykkeestä, mutta taustalla vaikuttivat poliittinen vastakkainasettelu, hävinneiden katkeruus kokemuksistaan sekä yleinen kostonhalu. Suojeluskuntalaiset liikkuvivat usein julkisilla paikoilla aseistettuina.³³⁹ Tällaista julkisessa tilassa tapahtuvaa väkivallan kierrettä voidaan nimittää yhteisölliseksi väkivallaksi, jonka syntymiseen ja kulkuun tapahtumapaikan tai osallisten lähiyhteisö arvoillaan ja käyttäytymisellään vaikuttaa.³⁴⁰ Työmiesten ja valkoisten muodostamat yhteisöt eivät välttämättä tuominneet vastapuoleen käytettyä väkivaltaa sisällissodan jälkeenkään. Rajalinjojen molemmilla puolilla yhteisölliset arvot ja asenteet pitivät yllä väkivaltaista käytöstä. Työmiehiä ja punaisia motivoi hävinneen katkeruus ja tapa, jolla valkoinen Suomi kohteli vasemmistolaista työväkeä sisällissodan jälkeen. Valkoisen Suomen toimijoille väkivalta oli tapa puolustautua ja puolustaa olemassa olevaa yhteiskuntajärjestystä uuden sisällissodan varalta.

Huolimatta osapuolten välisestä muistojen katkeruudesta ja rauhantilaan siirtymisen vaikeudesta legioonalaisten ja paikallisten valkoisten toimijoiden oli arjessaan kohdattava toisensa. Legioonalaisten käytös kotiuttamisen jälkeen ei viitannut tulevan yhteiselon helppouteen, sillä legioonalaiset eivät käyttäytyneet tavalla, joka olisi ollut sisällissodan hävinneelle osapuolelle suotavaa. Legioonalaiset olivat uhkailleet julkisesti kostolla niitä, joiden epäilivät antaneen tietoja valtionrikosoikeudelle.³⁴¹ Kotiuttaminen loi pohjoisen yhteisöihin valkoisen Suomen toimijoiden näkökulmasta tilanteen, jossa vapaana kulki henkilöitä, jotka oli muualla maassa saatu tuomiolle. Konflikti oli väistämätön, sillä pohjoisen työväenliikkeen toimijat palasivat ja heissä oli palatessaan voittajan röyhkeyttä. Sodankylässä asuneen metsähoitajan G. W. Forsströmin muistelmista käy hyvin ilmi paikallisyhteisöjen jännittynyt tunnelma. Forsström ilmaisussa *sodan basilli* tiivistyy rauhan vaikeus. Pienenä ja näkymättömänä taudinaiheuttaja sota oli läsnä ja viheliäisesti ilmoitti itsestään. Kuvatessaan vuotta 1920 Forsström kirjoitti:

³³⁹ Tikka 2008, 198; Selén 2001, 85–86.

³⁴⁰ Rajala 2004, 179–180.

³⁴¹ Kertomus Yrjö Aivian Sisä-Asiain-Ministerin määräyksestä tekemästä virkamatkasta Kuolajärvelle, Hf 2:3 Ahvenanmaan separatistinen hanke v.1918 ja niin kutsuttuun Muurmannin suomalaiseen legioonaan kuuluneiden henkilöiden kuulustelu 1919, Sisäasiainministeriön arkisto, KA.

Yhtä kaikki elimme minun mielestäni yhä edelleen merkillistä aikaa, ja ilmassa oli ikään kuin sodan basilleja. Minä liikuin aina ladattu brovninki mukani, aina valmiina ampumaan jokaisen huligaanin, joka vain olisi yrittänytkin tulla liian lähelle minua. Olinpa vielä niin sotaisalla tuulella, että toivoin sotaa Ruotsin kanssa Ahvenanmaan riidan vuoksi. Samoin oli asia Laitisen³⁴² kohdalla.³⁴³

Sodan basilleista huumaantuneiden ei tarvinnut haaveilla hypoteettisesta sodasta Ruotsia vastaan vaan sotaa oli mahdollista jatkaa Walleniuksen vuosina 1919 ja 1920 järjestämällä Petsamon retkillä.³⁴⁴ Välttämättä konfliktia jatkaakseen kotoa ei tarvinnut kuitenkaan poistua, sillä legioonalaisten kotiinpaluu toi vastustajan lähelle. Forsströmille se saapui niinkin lähelle kuin viereiseen mökkiin, jossa syksyllä 1919 legioonasta palannut Juho Ojuva perheineen asui. Forsström kuvaa muistelmissaan, kuinka vappupäivän yönä 1920 saattaessaan kunnanlääkäri Laitista kotiin, päätti Laitinen pistäytyä Ojuvan luona. Juho Ojuva ei ollut kotona vaan Laitinen ja Forsström kohtasivat Ojuvan vaimon, lapset sekä joukon pirtissä majoittuvia uittomiehiä. Forsström oli tilanteessa läsnä, mutta - ilmeisesti solidaarisuudesta hyvää ystäväänsä Laitista kohtaan - ei vuonna 1926 kirjoitetuissa muistelmissaan kerro tapauksen yksityiskohtia. Forsström kuitenkin totesi, että Laitinen joutui käräjille syytettynä Maria Ojuvan pahoinpitelystä ja hänet tästä tuomittiinkin 800 markan sakkoihin. Ojuvan legioonalaisuus oli öisen kohtaamisen motiivi.

Laitinen joutui kuitenkin vastakkain Ojuvan eukon kanssa[...]Koska en selvästi nähnyt, enkä myöskään muista koko tapausta, en ryhdy sitä kuvaamaan tarkemmin[...] Ojuva oli ollut tavallaan Laitisen vastustaja Petsamon retkellä.³⁴⁵

Legioonalaisen ja valkoisen Suomen toimijan väkivaltaisesta kohtaamisesta uutisoi vuoden 1921 heinäkuussa Pohjois-Suomen sosialistinen työväenlehti *Köyhällistön Työ*.³⁴⁶ Uutinen koski

³⁴² Sodankylän kunnanlääkäri Onni Laitinen, joka vuonna 1918 järjesti yhdessä Renvallin kanssa sotaretken Petsamon alueelle.

³⁴³ Forsström 1985, 143–144.

³⁴⁴ Legioonan kotiuttamisen jälkeen britit olivat poistuneet Muurmannilta lokakuussa 1919, mikä aiheutti alueelle valtatyhjiön. Venäjän valkoisen hallituksen joukot kävivät taisteluita etelästä nousevia bolševikkeja vastaan. Rajakommandantti Wallenius halusi puuttua alueen punaisten muodostamaan uhkaan. Syystalvella 1919 Wallenius järjesti ns. kolttaretken ja tammikuussa 1920 Petsamon miehityksen. Walleniuksen retkillä yhdistyivät poliittiset, sotilaalliset ja yksityiset intressit. Retket olivat kuitenkin osa puhdistustyötä, jota Wallenius pohjoisilla alueilla suoritti. Kännö 1992, 111–119, Lehtola 1994, 83–84.

³⁴⁵ Forsström 1985, 144.

³⁴⁶ Painokiellossa ollutta *Pohjan Kansaa* julkaistiin 25.5.1921–31.8.1921 nimellä *Köyhällistön Työ*.

legioonalaisen Juho Nurmelan³⁴⁷ epäselvää kuolemantapausta. Uutisen mukaan työmiesjoukko ja sotilasjoukko kohtasivat kevättalvella Sodankylän kirkonkylällä. Kaikki osapuolet olivat humalassa. Nurmela ja paikkakunnalla oleskeleva uutisessa nimeämätön jääkärivääpeliksi tituleerattu henkilö ajautuivat riitaan. Jääkärivääpeli otti esille aseensa, jolloin Nurmela pakeni joen rantaa kohti. Silminnäkijöitä ei rannan tapahtumilla ollut, mutta Nurmelan katoaminen enteili pahinta. Paikkakunnalla tosin myös huhuttiin Juho Nurmelan poistuneen Neuvosto-Venäjälle. Tapauksessa osallisena ollut jääkärivääpeli lähti paikkakunnalta pian tapahtuman jälkeen. Huhut Nurmelan kuolemasta saivat vahvistuksen, kun toukokuussa 1921 Kemiyhtiön työmaalle Askan kylän Porttikoskelle ajautui miehen ruumis. Ruumis tunnistettiin Nurmelaksi ja asiasta ilmoitettiin nimismiehelle.³⁴⁸

Uutisessa kritisoidaan voimakkaasti viranomaisten haluttomuutta selvittää Nurmelan katoamista ja kuolemaan johtaneita tapahtumia. Uutisen mukaan nimismies saapui paikalle useita päiviä ruumiin löytymisen jälkeen, eikä tällöinkään suorittanut asiallista tutkimusta mahdollisen väkivallan osuudesta kuolemaan. Uutisessa korostetaan tapauksessa voivan olla kyse rikoksesta, vaikka tutkimusten puuttuessa tämä jäi toteen näyttämättä. Uutisen lopuksi esitetäänkin toteamus, että viranomaisten haluttomuuden syynä mitä ilmeisimmin oli, että väkivallan tekijä kuului valkoisen Suomen jääkäreihin.³⁴⁹ Nurmelan hukkumistapaus toimii *Köyhällistön Työn* esimerkkinä valkoisen Suomen kyvyttömyydestä tarjota oikeutta kaikille kansalaisilleen. Uutinen kiinnittää huomionsa siihen, ettei valkoisen Suomen laki ollut kaikille sama. Viranomaisten perimmäinen tarkoitus ei ollut suojata jokaista kansalaista, vaan suojata valtiota tietyiltä kansalaisilta. Juho Nurmela oli kuollessaan 33-vuotias. Hiukan yli vuosi aikaisemmin hän oli saanut Villingin saarella todistuksen

³⁴⁷ Muurmannin legioonaa kuului kaksi Juho Nurmela. Juho Elis (Jukka) Nurmela sekä Juho Sylvester Nurmela. Kyseinen uutinen käsittelee rovaniemeläisen Juho Elis Nurmelan kuolemaa. Valtionrikosoikeuden kuulustelupöytäkirjan mukaan vuonna 1919 Juho Elis Nurmela oli naimisissa ja kahden lapsen isä. Varallisuusasemakseen Nurmela ilmoitti ”*Ei ole säästänyt mitään*”. Maantietyömailla Nurmela oli työskennellyt hevosmiehenä. Juho Elis Nurmela ei tuomittu valtionrikosoikeudessa. Kaima Juho Sylvester Nurmela tuomittiin valtionrikosoikeudessa 6 vuoden kuritushuonerangaistukseen sekä 10 vuodeksi menettämään kansalaisluottamuksensa. Juho Sylvesterin tuomio muutettiin ehdonalaiseksi. Varsin pian legioonan kotiuttamisen jälkeen vuonna 1920, Juho Sylvester Nurmela lähti Neuvosto-Venäjälle. Juho Nurmeloitten kohtalot kertovat siitä suuresta tragediasta, joka suomalaista työväkeä 20–30-luvuilla kohtasi: Juho Nurmeloille ei tarjonnut suojaa työväen paratiisiin. Juho Sylvester Nurmela teloitettiin Vienan Kemissä 1.10.1938. Juho Elis Nurmelan kuulustelu pöytäkirja, Valtionrikosoikeusien syytäjistä v.1919, Ab 77, KA; Itä-Villingin saarella tutkitut ja tuomitut, Muurmannin legioonakansio, amp 681, KA; Lahti-Argutina 2001, 370.

³⁴⁸ ‘Omituinen hukkumistapaus Sodankylässä’, *Köyhällistön Työ*, 26.7.1921, nro 48.

³⁴⁹ ‘Omituinen hukkumistapaus Sodankylässä’, *Köyhällistön Työ*, 26.7.1921, nro 48.

syyttömyydestään. Todistus mahdollisti paluun kotiin, mutta suojaa tai oikeutta se ei hänelle tarjonnut.

Suojeluskunnat eivät pystyneet – eivätkä välttämättä halunneetkaan – kontrolloida suojeluskuntatyön ulkopuolista aseiden käyttöä. Suojeluskunnilla oli oma kurinpitotuomioistuimensa, mutta Tikan mukaan tapausten vähäinen määrä osoittaa, ettei tappelunnujakoihin puututtu. Pahimmillaan kyse oli paikallisesta anarkiasta, kun nuoret miehet tappelivat suojeluskunnan nimissä. Vasta kun tuli ruumiita, asioiden kulkuun puututtiin.³⁵⁰ Sosialistisille työväenlehdille suojeluskuntalaisten mielivallan kuvaaminen oli tarkoituksenmukaista. ”Suojelijat räyhäsivät ja ammuskelivat”³⁵¹ oli tyypillinen otsikko, jossa ironisella suojelija-nimityksellä pyrittiin näyttämään järjestön nimen ja toiminnan välinen ristiriita. Uutisissa käytetään nimityksiä punainen ja valkoinen suoraan sisällissodan rintamalinjojen mukaan. Sosialistiset työväenlehdet toivat mielellään esille myös suojeluskuntalaisten keskinäiset kurinpidolliset ongelmat.³⁵² Keskinäisten väkivallanteekojen kuvaaminen loi ja uusinsi kuvaa suojeluskuntalaisista mielivaltaiseen väkivaltaan taipuvaisina. *Pohjan Kansan* ja *Köyhällistön Työn* kuvaamat suojeluskuntalaiset olivat sotatilaansa jääneitä, joiden herkässä liipaisinsormessa riitti uutisoitavaa.

Ryhmien välisissä yhteenotoissa ratkaisevana tekijänä on nähty väkivallan yllykkeenä toimiva jalostettu, ainutlaatuinen identiteetti. Kaikissa sosiaalisissa yhteyksissä on lukuisia mahdollisia identiteettejä, joita yksilö arvioi hyväksyttävyyden ja suhteellisen tärkeyden mukaan. Konfliktin hetkellä tietty identiteetti asettuu arvojärjestyksessä korkeimmalle. Voimakas tunne tiettyyn joukkoon kuulumisesta luo tunteen välimatkasta ja eroavaisuudesta suhteessa muihin ryhmiin.³⁵³ Edellä kuvatuissa legioonalaisten ja valkoisen Suomen toimijoiden väkivaltaisissa kohtaamisissa³⁵⁴

³⁵⁰ Tikka 2008, 202–203.

³⁵¹ ’Suojelijat räyhäsivät ja ammuskelivat’, *Köyhällistön Työ*, 15.7.1921, nro 38.

³⁵² Esimerkiksi *Pohjan Kansan* uutisoinnin kohteena oli tapaus, jossa valkoisen suojeluskuntalainen ja armeijaan kuuluva rajavartija selvittivät keskinäisiä välejäan väkivalloin. Joulupäivänä 1921, niin ikään Sodankylässä rajavartioston miehistöön kuulunut alikersantti Onni Pajunen ajautui humalassa riitaan suojeluskuntalaisen Hannes Kiurun kanssa ja Kiuru ampui Pajusta kuolettavasti. Uutisessa tuodaan esille, että paikkakunnan valkoinen väki olisi mieluusti nähnyt ampujana työläisen, mutta harmillisesti ampuja oli suojeluskuntalainen. ’Sodankylässä tapahtunut miesmurha – Murhaaja ollut suojeluskuntalainen’ *Pohjan Kansa*, 4.1.1922, nro 2.

³⁵³ Sen 2009, 11, 24, 53.

³⁵⁴ Yhteinen nimittäjä kaikille edellä kuvatuille sodankyläläisille väkivallanteoille on myös se, että ne tapahtuivat humalassa. Sodankylä ei välttämättä ollut poikkeustapaus alkoholin saatavuuden suhteen, mutta aikalaismuistelija Forsström mukaan lääkäri Laitisen ja apteekkarin ansiosta sodankyläläisillä oli viinaa riittävästi. Alkoholi oli lääke influenssaa ns. espanjantautia vastaan. Forsström toteaa, että Sodankylässä kuljettiin viinapullo mukana ja tarjottiin ryyppyä kylän raitilla kieltolaista huolimatta. Lääkinnällisiin tarkoituksiin tarkoitettua alkoholin käyttöä oli ilmeisesti niin laajaa, että lopulta apteekkarin ja lääkärin toimet joutuivat kritiikin kohteeksi. Vuonna 1921 Forsströmin kuvaileman

yksilöiden identiteetti määrittyy suoraan sisällissodan rintamalinjojen mukaan. Valkoista isänmaata puolustava identiteetti määrittää vastapuolelle huligaanit, menneiden taisteluiden vastustajat ja jopa heidän läheisensä. Maria Ojuvakin määrittyy vastustajaksi ja väkivallan kohteeksi miehensä kautta: hänestä käytetään nimitystä ”Ojuvan eukko”³⁵⁵.

Kyky käyttää väkivaltaa kuuluu tietyllä tapaa miesten kulttuurisiin odotuksiin. Puolensa on kyettävä pitämään, mutta tarvittaessa on osoitettava myös hyökkäävää aggressiivisuutta. Kilpailijoiden keskuudessa tämä tarkoittaa herkeämätöntä varuillaan oloa, loukkausten ja haasteiden tunnistamista. Häviämisen lisäksi häpeällistä on myös luovuttaminen tai väistäminen. Kunnian saavuttaminen tällä tavoin merkitsee sen väistämätöntä riistämistä vastapuolelta. Tällaisissa kohtaamisissa yhteisöllä on keskeinen roolinsa, sillä voitolla ei ole arvoa, ellei vertaisryhmä sitä todista.³⁵⁶ Väkivallantekijöiden kovan ja tunteettomalta näyttävän asennemaailman on sanottu perustuvan siihen, että he kokevat uhrin uhkaavan omakuvaansa ja identiteettiään.³⁵⁷ Uutisessa Nurmelan kuolemasta korostetaan, että kyseessä oli työmiesjoukon ja sotilasjoukon kohtaaminen. Kaksi vastakkaista identiteettiä törmäsivät vertaisten läsnäolon ollessa omiaan kärjistämään tilannetta molemmin puolin. Yksilön perääntyminen tilanteessa olisi voinut merkitä häpeää sekä oman yhteisön että vastustajan silmissä. Kunnian saavuttaminen oli mahdollista vain tasaveroisessa kohtaamisessa, joten epäoikeudenmukaisiksi koetut tappelukeinot ovat herättäneet yleisesti halveksuntaa.³⁵⁸ Edellä mainituista tapauksista käy ilmi suojeluskuntalaisten ja muiden valkoisen Suomen toimijoiden olleen usein aseistautuneita, mutta ehdonalaista kärsiville maan- ja valtionpetosvangeille tai muille viranomaisten silmissä epäilyttäville henkilöille ei aseenositolupia myönnetty.³⁵⁹ Aseistautuminen vei pois tasaveroisen kohtaamisen mahdollisuuden. Väkivaltaiset kohtaamiset vahvistivat työväen kuvaa valkoisen Suomen toimijoista: oman identiteetin vastapuolena olivat kunniattomat lahtarit.

”raittiusliigan” hyökkäyksen kohteeksi joutuneelle apteekkarille langetettiin sakko kihlakunnan oikeudessa kieltolain rikkomisessa ja samasta syystä lääkärin virkamääräys purettiin. Forsström 1985, 141, 149, 151.

³⁵⁵ Forsström 1985, 143.

³⁵⁶ Rajala 2004, 181–182.

³⁵⁷ Koskela 2005, 100.

³⁵⁸ Rajala 2004, 182.

³⁵⁹ Tikka 2008, 193.

3.3 ”Mikä rikollinen se minä olen?” – Valvonta ja kontrolli radikalisoituneen työväen hallinnan keinona

Sisällissodan jälkeen valkoisen Suomen oli kohdattava se tosi asia, että sodan hävinnyt osapuoli yhä oli yhteiskunnassa läsnä. Valvonta ja kontrolli toimivat keinoina ehkäistä uhkaa, jonka hävinneen osapuolen läsnäolo muodosti. Hävinneet ja heidän kantamansa muistot menneistä vääryyksistä sisälsivät vallanpitäjiin kohdistuvan uhan siemenen. Voitettujen tekemisiä oli tarkkailtava, jotta voittaja pystyi nukkumaan yönsä rauhassa.

Poliittisen valvonnan tärkeydestä sisällissodan jälkeen kertoo erityisesti tähän tehtävään keskittyneen Etsivän keskuspoliisin eli ohranan³⁶⁰ perustaminen vuonna 1919. Etsivän keskuspoliisin tehtävänä oli itsenäisyyttä vastaan tähdätyn ja yleistä yhteiskuntajärjestystä järkyttävien toimien ja yritysten silmälläpito ja ehkäiseminen.³⁶¹ Tämä varsin väljä määritelmä loi koko maan kattavan Etsivän keskuspoliisin alaosastojen verkoston, jonka pohjoisimmat osastot sijaitsivat Oulussa ja Rovaniemellä.³⁶² Rovaniemestä tuli myös Lapin rajavartioston esikunnan ja varusmieskomppanian sijoituspaikka.³⁶³ Pohjoisen metsätyömiehille tärkeästä kauppalasta tuli voimakas valkoisen Suomen vallan keskittymä. Pohjoisen työväelle se merkitsi tarkan katseen alla elämistä. Etsivä keskuspoliisi tarkkaili Rovaniemen asemalle saapuvia junia, saapuvien työmiesten määrää, varustusta, mielialaa sekä heidän siirtymistään yhä edemmäs pohjoisen metsätyömaille.³⁶⁴

Etsivä keskuspoliisi toimi yhteistyössä paikallisten suojeluskuntien, rajavartioston ja poliisin kanssa ja myös yksityisten henkilöiden antamilla vihjeillä oli merkittävä osuutensa. Etsivän keskuspoliisin pohjoisen aluepäälliköksi tuli vuonna 1919 jääkäri Esko Rieki.³⁶⁵ Pohjois-Suomen poliittiseen valvontaan osallistuneita toimijoita yhdistivät usein henkilökohtaiset suhteet ja heillä oli yhteisiä kokemuksia vuoden 1918 tapahtumista. Etsivän keskuspoliisin päällikkö Rieki oli osallistunut Walleniuksen ja Willamon rinnalla koillisrajan taisteluihin punakaartilaisia ja myöhemmin

³⁶⁰ Keisarikunnan aikana toiminut poliisi oli nimeltään охрaнное отделение (suom. suojeluosasto), jonka mukaan Etsivä keskuspoliisikin sai työväenpiirissä käytetyn ohrana nimityksensä.

³⁶¹ Lackman 1994, 22; Lackman & Sirvio 1997, 21.

³⁶² ’EK-Valpon paikallisosastot’, Arkistojen Portti, [http://wiki.narc.fi/portti/index.php/EK-Valpon_paikallisosastot]. Luettu 1.11.2013.

³⁶³ Lehtola 1994, 114.

³⁶⁴ Esim. Viikkoilmoitus Rovaniemen alaosasto 28.12–3.1.1924, Rovaniemen osaston toimintakertomuksia v.24–29, EK-Valpo 1, KA.

³⁶⁵ Lackman 2007, 104–111.

legioonalaisia vastaan.³⁶⁶ Sotatoiminta ja valvonta muodostivat näin henkilötasollakin selkeän jatkumon. Vastustajakin oli sama. Maattiinpa kiväärit kädessä rajaseudun korpimetsissä tai tarkkailtiin Rovaniemelle saapuvia, oli katseen kohteena pohjoisen työmies Iso-Britannian univormussa tai ilman.

Etsivä keskuspoliisi tukeutui valvontatyössään voimakkaasti suojeluskuntaorganisaatioon. Erityisesti maaseudulla poliisivoimat olivat sisällissodan jälkeen vähälukuisia, mikä korosti suojeluskuntien roolia paikallisen järjestyksen ylläpitäjänä.³⁶⁷ Suojeluskuntien poliittinen valvontatyö oli luotu jo talven 1918 aikana, kun paikallinen väestö oli jaettu kapinallisiin ja heitä vastustaviin. Paikalliset suojeluskunnat olivat toimittaneet ja keränneet ahkerasti tietoja valtionrikosoikeuksia varten, kuten legioonalaistenkin tapauksessa oli nähtävissä. Näitä aineistoja hyödynnettiin sisällissodan jälkeenkin tutkittaessa epäilyttäviä henkilöitä. Suojeluskuntien tiedustelun tarkoituksena oli seurata epäilyttävien eli sisällissodassa tuomittujen henkilöiden liikkumista ja raportoida näiden toimista Etsivälle keskuspoliisille kuin myös armeijalle.³⁶⁸ Suojeluskuntien ulkoista vihollista vastaan tähdätty maanpuolustustehtävä näin ollen sulautui sisällissodan jälkipuolella syntyneeseen sisäiseen valvontaan. Sodan seurauksena suojeluskunnille määrätty tutkinta- ja valvontatehtävät johtivat suojeluskuntien toimintaa vahvasti poliittisen valvonnan suuntaan. Tämän johdosta työväenliikkeen toimijoiden liikkumatila kapeni huomattavasti.³⁶⁹ Kuten Tikka on todennut, sisällissodan jälkeinen Suomi jakautui valvojiin ja valvottaviin. Rikollisuus ja punaisuus usein suojeluskuntalaisten silmissä limittyivät yhdeksi ja samaksi asiaksi.³⁷⁰

Pohjois-Suomen viranomaiset totesivat sisällissodan jälkeen pohjoissuomalaisen työväen radikalisoituneen. Riekin mielestä pohjoisesta oli tullut kokonaan kommunistinen ja rajavartioston komentaja Walleniuksen mukaan uuden sisällissodan puhjetessa Pohjois-Suomessa oli 10 000 työmiestä, jotka olivat valmiita taistelemaan laillista hallitusta vastaan.³⁷¹ Usein työväen toimintakyky ja mahdollisuudet vallankumoukselliseen toimintaan olivat valkoisten toimijoiden

³⁶⁶ Koillisrintamalle suuntautuneen valkoisen retkikunnan päällikkönä toimi vuonna 1918 Wallenius. Rieki ja Willamo osallistuivat retkelle hänen alaisuudessaan. Riekin kauppaneuvos-isä oli retken merkittävin rahoittaja. Lackman 2007, 104–111.

³⁶⁷ Selén 2001, 85; Tikka 2008, 194.

³⁶⁸ Tikka 2008, 194–195.

³⁶⁹ Satokangas 2004, 382; Soikkanen 1998, 63–65; Tikka 2008, 191.

³⁷⁰ Tikka 2008, 195–196.

³⁷¹ Lackman 2007, 135; Lehtola 1994, 111.

peloissa todellisuutta suurempia, mutta täysin vailla pohjaa valkoisen Suomen toimijoiden pelot eivät olleet. Sisällissodan jälkeen pohjoissuomalainen työväenliike radikalisoitui, minkä Muurmannin legioonalainen Seth Heikkinenkin kertomuksessaan toteaa: ”Ei täällä ollu sosiaalidemokraatteja. Ne teki muutoksen niin. Se oli kun perustettiin tämä Sosialistinen Työväenpuolue. Sosiaalidemokraattinen liike se siinä kansalaissotahommassa hävisi kokonaan, että ne meni vasemmalle enempi.”³⁷²

Sisällissodan jälkeen suomalainen työväenliike joutui ottamaan kantaa sisällissotaan, sen oikeutukseen ja väkivaltaan, mikä johti sosialidemokraattisen puolueen sisäiseen kriisiin.³⁷³ SDP:n maltillinen osa sitoutui parlamentaariseen yhteistyöhön liberaalin porvariston kanssa ja puolueen tunnetut toimijat tuomitsivat julkisesti vallankumousyrityksen sosiaalidemokraattiselle ideologialle vieraana. SDP:n linjaan pettyneet perustivat keväällä 1920 Suomen sosialistisen työväenpuoleen (SSTP).³⁷⁴ Pohjois-Suomen aktiivit olivat voimakkaasti mukana uuden puolueen perustamisessa, kuten myös legioonalaisia valtiorikosoikeuden tutkinnoissa puolustanut asianajaja Eino Pekkala.³⁷⁵ Pohjois-Suomen SDP:n piirijärjestö miltei kokonaisuudessaan siirtyi Sosialistisen työväenpuolueen alaisuuteen. Vain yksi jäsenyhdistyksistä jäi sosiaalidemokraattiseksi.³⁷⁶ Työväenliikkeen jakautuessa pohjoissuomalaiset valitsivat radikaalin tien.³⁷⁷ Sisällissodan jälkeisessä Suomessa radikaali tie merkitsi usein tietä Tammissaareen. Sosialistisen työväenpuolueen perustajat vietiin oikeuteen valtionpetoksen valmistelusta. Legioonalaisia vankeudelta suojellut Eino Pekkala sai 1 vuoden ja 6 kuukauden tuomion.³⁷⁸ Tuomion sai myös legioonalaisen Seth Heikkisen perustamiskokoukseen osallistunut veli Otto Heikkinen.³⁷⁹

³⁷² Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, AK 3397, Kper.

³⁷³ Joulukuussa 1918 SDP:n tunnetut toimijat olivat julkisesti tuominneet vallankumousyrityksen sosiaalidemokraattiselle ideologialle vieraana ja painottaneet järjestö- ja eduskuntatyön merkitystä. SDP syytti sisällissodasta vallankumousjohtajia, heidän vähemmistöpäätöksiään ja bolsevistisia ajatuksia. Bolsevismi määriteltiin venäläiseksi ilmiöksi, mikä sellaisenaan ei sopinut Suomen oloihin. Sosiaalidemokraattien selitys sisällissodan syttymissyystä muodostuikin pitkälti samanlaiseksi kuin valkoisen Suomen. Aatsinki 2008, 263–264

³⁷⁴ Aatsinki 2008, 263–264; Aatsinki, Lampi ja Peltola 2007, 77–78; Lackman 2007, 135; Saarela

³⁷⁵ Hanski 2006, Kansallisbiografia.

³⁷⁶ Uuden yhdistyslain mukaisesti jokainen piiri- ja puolueosasto veloitettiin rekisteröitymään puolueen alaisuuteen. Suomen kaikki työväenpiirijärjestöt ja -yhdistykset joutuivat määrittelemään kantansa työväenliikkeen suuntakysymyksessä. Vaihtoehtoina oli rekisteröityä SDP:hen ja näin vahvistaa reformisocialismia tai jatkaa vallankumouksellisen toiminnan perinnettä SSTP:n riveissä. Suomalainen työväenliike jakautui kaikilla toiminta-aloilla: puolue-, nuoriso-, nais-, ammattiyhdistys- ja urheilutoiminnassa. Aatsinki 2008, 263; Aatsinki, Lampi ja Peltola 2007, 77–78; Lackman 2007, 135.

³⁷⁷ Aatsinki, Lampi ja Peltola 2007, 75–77.

³⁷⁸ ’Suomen sosialistisen työväenpuolueen perustajien juttu’, *Pohjan Kansa*, 17.5.1921.

³⁷⁹ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, AK 3397, Kper.

Aatsinki on eritellyt pohjoissuomalaisen työväestön sisällissodan jälkeisen radikalisoitumisen syitä: pohjoisen työväestö ei yhtynyt SDP:n mielipiteisiin vuosista 1917–1918 bolsevistisena, vaistonvaraisena joukkoliikkeenä. Suuri enemmistö pohjoisen työväestä oli ollut sisällissodassa aseetonta eikä osallistunut taisteluihin, mutta oli joutunut tästä huolimatta valkoisten rangaistustoimien kohteeksi ja menettänyt poliittiset toimintaoikeutensa. Pohjoisen työväestö ymmärsi toimineensa vuosina 1917–1918 kansanvaltaisesti ja rauhanomaisesti, mutta oli joutunut pettymään. Pohjoissuomalaiset eivät myöskään SDP:n virallisen linjan mukaan tuominneet bolsevismia vaan heidän kokemuksensa mukaan bolsevikit tarjosivat suojaa ja turvaa rajan yli paenneille. Tämä asenne näkyi jo legioonan perustamissopimuksessa, jossa kieltäydyttiin taisteluista bolsevikkeja vastaan. Alueen toimijoita myös närkästytti SDP:n valmistautuminen yhteistyöhön porvariston kanssa aikana, jolloin pohjoisen sota ei vielä ollut loppunut, vaan valkoiset retkikunnat ja legioona yhä olivat asemissaan rajan molemmiin puolin. Sosiaalidemokraatit myös suhtautuivat penseästi Neuvosto-Venäjälle paenneisiin punaisiin pakolaisiin. Tämä haluttomuus toimia Neuvosto-Venäjälle paenneiden pakolaisten armahtamiseksi vaikutti useiden pohjoissuomalaisten ja myös legioonalaisperheiden elämään.³⁸⁰

Vallankumouksellisen työväen suhde sosiaalidemokraatteihin käy ilmi Yhdysvalloissa julkaistun teoksen *Suomen luokkasota* esipuheessa. Kirjan toimittaneen A. Halosen kirjoittamassa esipuheessa tulee esille sosiaalidemokraatin paikka valkoisessa Suomessa:

Valkoisten jälessä tulevat vallankumouksen petturit, sosialidemokraattiset johtajat, sovinnon apostoleina esiintyen. He valittavat 'virhettä', jonka työväenluokka muka teki lähtiessään vallankumouksen tielle. [...] Ja vaikka työväenluokka ei ole vielä saanut puolestaan puhuakaan, kehottavat sosialidemokraattiset johtajat unohtamaan vuoden 1918 tapahtumat.³⁸¹

Teoksen mahtipontisen ja luokkataistelua henkivän tyylin alta esiin nousee kokemus siitä, miten kymmenen vuotta sisällissodan jälkeen vaiennetut tarinat yhä etsivät ulospääsyä. Suurelle joukolle suomalaisia vapaussotatarina oli tarina epäoikeudenmukaisuudesta ja sovittamattomista rikoksista. Vallankumouksellisen työväen näkökulmasta sosiaalidemokraattien sovintopolitiikka legitimoivat valkoisen vallan ja tulkinnan vapaussodasta. Useille vallankumouksen puolesta taistelleille tai siitä

³⁸⁰ Aatsinki 2008, 242, 273–274.

³⁸¹ Halonen 1928, 2.

syyttömänä kärsineille sosiaalidemokraattien toiminta näyttäytyi anteeksipyytelynä ja tapahtumien unohdukseen hautaamisena. Useiden sisällissodasta kärsineiden mielissä ennen sovintoa oli saatava oikeutta.

Valkoisessa Suomessa ainoa hyväksyttävä työväenliike oli olemassa olevan valtiojärjestelmän kehittämiseen sitoutunut, Neuvosto-Venäjän työväenliikkeen toimintaan ja tavoitteisiin pesäeron tehnyt työväenliike, jota edusti SDP. Muun vasemmiston toiminta pyrittiin todisteluketjujen kautta kytkemään osaksi Neuvosto-Venäjää. Nämä vasemmistolaisen työväen kytkökset Neuvosto-Venäjään olivat keskeinen osa valkoisen Suomen pelko- ja viholliskuvan luomista. Vapaussodan syy oli tästä näkökulmasta ollut Venäjältä tullut agitaatio eikä tilanteen haluttu toistuvan. Vuonna 1918 Moskovassa perustetun Suomen Kommunistisen Puolueen julistama jatkuva vallankumous antoi idästä tulevalle vaaralle vahvistuksen. SKP:n jäsenyys määriteltiin oikeusistuinten päätöksellä valtionpetokseksi tai sen valmisteluksi. Valtionpetossyytteen saamiseen riitti myös SKP:n kokoukseen osallistuminen, lehtien tai kirjojen hallussapito tai pelkästään huoneen luovuttaminen asunnoksi tai kokouspaikaksi SKP:n toimihenkilölle.³⁸² Työväenliikkeen toiminta muuttui hyvin vaikeaksi, sillä 20-luvun kuluessa lähes kaikki vasemmistolainen toiminta kriminalisoitiin.³⁸³

Pohjoiseen palanneet legioonalaiset vaarallisiksi tekivätkin juuri Muurmannilla solmitut yhteydet, joiden myötä pohjoissuomalaiset esimerkiksi kytkeytyivät lähelle SKP:n johtoa.³⁸⁴ Valkoinen Suomi tiedosti, että yhteydet Muurmannille säilyivät alueelle jääneiden legioonalaisten myötä ja näitä yhteyksiä pystyttäisiin tarvittaessa hyödyntämään. Vuonna 1920 *Kansan Tahdossa* julkaistussa artikkelissa Muurmannilla yhä oleskeleva Werner Wettanen toteaa kaltaistensa legioonalaisten jääneen Muurmannille ”toimimaan rintaman selkäpuolelle. Siinä näimme mahdollisuuden tehdä palveluksen työväenvallankumoukselle.”³⁸⁵ Wettanen kirjoittaa esille valkoista Suomea hyytäneen ajatuksen: legioonan kotiuttaminen ei ollut vallankumouksen loppu vaan alku. Legioonalaisten mukana siirtyi kotimaahan myös taistelun päärintama.

³⁸² Saarela 1996, 23; Saarela 2008, 401–403.

³⁸³ 20-luvun kuluessa kriminalisointi jatkuvasti laajeni: lopulta vuonna 1929 yleistyivät jo tapaukset, joissa rikollisena toimintana nähtiin muun muassa jäsenyys naisten edustajaliikkeessä, työläisnuortenkomiteassa, nuorten opintoyhdistyksissä tai valtiollisten vankien huoltoyhdistyksissä toimiminen. Käytännössä tämä merkitsi vuosina 1923–1934 sitä, että lakkautettujen ja kiellettyjen yhdistysten määrä oli 3129. Saarela, 2008, 401–403.

³⁸⁴ Aatsinki 2008, 242, 273–274.

³⁸⁵ Wettanen, Werner, ’Kuinka Muurmannin legioona välttyi taistelemasta bolshevikkeja vastaan?’ *Pohjan Kansa*, 12.4.1920, Lehtileikkeitä, 327 Muurmannin legioona-kansio, TA.

Pohjois-Suomen olosuhteissa metsätyömieheyden ja uhan limittyminen tulee ilmi Etsivän keskuspoliisin raporteista: heti kommunistien toiminnan jälkeen raporteissa on työoloja kuvaava osio. Työolosuhteiden huonous nähtiin keskeisenä työmiehiä radikalisoivana tekijänä. Raporteissa rikolliset ja metsätyömiehet samaistetaan sumeilematta. Etsivä keskuspoliisi kirjasi rajavartioiden tarkastusten tyhjentäneen Sodankylän ja Savukosken savotat ja kirjavan työläisaineksen siirtyneen Kittilään, jonka metsätyömaat jo ennestään oli täytetty ”enemmän ja vähemmän rikollisilla aineksilla”.³⁸⁶ Metsätyömiehen toiminta- ja liikkumisoikeus oli kapea: Etsivä keskuspoliisi yhteistyössä rajavartioston kanssa poisti alueelta henkilöitä, jotka vaativat parannuksia työoloihin. Kuolajärvellä voimakkaasti työoloja kritisoinut Johannes Kumpulainen kuljetettiin rajavartion toimesta Etsivän keskuspoliisin haltuun Rovaniemelle. Vapauduttuaan Kumpulaiselle annettiin yksi suunta kohti etelää.³⁸⁷ Toisaalta pohjoisen metsäalueiden laajuus mahdollisti suhteellisen vapaan ja huomaamattoman liikkumiseen alueella. Etsivä keskuspoliisi valitteli epäiltyjen kiinnisaamisen olleen usein sattuman kauppaa, sillä pitkien etäisyyksien päästä saapuvien viranomaisten tullessa paikalle useimmat yleensä olivat ehtineet jo paeta.³⁸⁸ Laajat metsät tarjosivat elannon ja tarvittaessa myös suojan työmiehen unelmille.

Liikkumisvapauden rajoittaminen oli olennainen osa valkoisen Suomen pakkotoimia. Etsivä keskuspoliisin päiväämätön muistio kertoo, että Petsamoon kiellettiin päästämästä Antti Tolvasta, Jussi Tolvasta, Akseli Kauppista, Yrjö Kauppista tai Yrjö Kallista. Muistion mukaan he kaikki olivat entisiä punakaartilaisia ja näin ollen kommunisteja. Saman listaan päätyivät erittelemättömänä myös legioonalaiset: ”Kaikki entiset legioonalaiset ovat mitä suuremmissa määrin epämiellyttävää väkeä nykyään Petsamossa.”³⁸⁹ Petsamossa liikkuvien kontrollointi johti myös pakkotoimiin. *Pohjan Kansa* uutisoi viranomaisten vanginneen ja kuljettaneen Kittilän vankilaan toistakymmentä henkilöä poliittisten mielipiteidensä vuoksi. Uutisen mukaan valkoisten toimiin vaikutti katkeruus menneistä taisteluista: ”Pidätetyt aikaisemmin ovat vastustaneet Suomen valkoisia niiden rosvoretkillä

³⁸⁶ Etsivä keskuspoliisin Rovaniemen alaostaston tilannekatsaus 26.3.1924, Rovaniemen osaston toimintakertomuksia ja tilannekatsauksia v.24–29, EK-Valpo 1, KA.

³⁸⁷ Etsivä keskuspoliisin Rovaniemen alaostaston tilannekatsaus 16.2.1924, Rovaniemen osaston toimintakertomuksia ja tilannekatsauksia v.24–29, EK-Valpo 1, KA.

³⁸⁸ Etsivä keskuspoliisin Rovaniemen alaostaston toimintakertomus ajalta 10.2.–16.2.1924. Rovaniemen osaston toimintakertomuksia ja tilannekatsauksia v.24–29, EK-Valpo 1, KA.

³⁸⁹ Petsamoon, päiväämätön muistio, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

Venäjän puolelle.”³⁹⁰ Rosvoretillä uutisessa viitataan ilmeisesti Walleniuksen Petsamon retkiin.³⁹¹ Huonona työllisyysvuonna 1921 Petsamon työmaille pääsyn estäminen merkitsi suoraan asianomaisten taloudellisen kurjuuden syventymistä. Toisinaan pidättäminen ja syytteet saattoivat johtaa vielä dramaattisempiin toimiin. Petsamon töihin suuntasi paljon työmiehiä, muun muassa legioonalainen Alariesto. Jos Alarieston kaltainen ehdonalaisvanki olisi pidätetty, hänen tuomionsa olisi pantu käytäntöön. Kaksikymmenvuotiaalle Alariestolle se olisi merkinnyt miltei seitsemää vuotta kuritushuonetta.³⁹²

Rajavartiolaitoksen valmiuden myötä Muurmannilta oli vaikea palata kotiin salassa. Legioonalainen Karl Oskar livonen jäi kiinni Kuusamossa marraskuussa 1919. livosen hallusta löytyi kaksi merkittävää kirjettä: Akseli Kauppinen hänelle legioonan asekatkoista ja vallankumoussuunnitelmista kirjoittama kirje sekä Tokoin lähettämä kirje, jonka mukaan tämä luovutti rahoja livoselle tulevaa operaatiota varten.³⁹³ Etsivä keskuspoliisi oli Muurmannin yhteyksiensä kautta tietoinen livosen tarkoituksesta organisoida aseiden vientiä Pohjois-Suomeen tavoitteenaan nostaa uusi vallankumous, jonka jäsenistön runkona olisivat luvatta rajan yli tulleet ja virallista tietä kotiutetut legioonalaiset.³⁹⁴ livosta kuulusteltiin ensin Kuusamossa, jonka jälkeen hänet toimitettiin Helsinkiin Etsivän keskuspoliisiin haltuun. livonen kiisti häntä vastaan esitetyt syytteet kuulusteluissa, joita säännöllisesti jatkettiin maaliskuulle 1920 asti. livosen mukaan hyökkäyssuunnitelmat olivat naurettavia: ”Pitäisin suurena typeryytenä jo sellaista ajatustakin jollakin pikkujoukolla hyökätä maahan missä on suuri sotaväki ja hyvät varusteet.”³⁹⁵ livosen vakuuttelut eivät tehonneet. Valtionrikosylioikeus tuomitsi pohjoisen alueella hyvin tunnetun

³⁹⁰ 'Suomalaisten toiminta Petsamossa', *Pohjan Kansa*, 13.5.1921.

³⁹¹ Valkoisen Suomen toiminnasta käytetty rosvoretki nimitys on toki sosialistiselle lehdelle sopiva ja tarkoituksenmukaisen leimaava, mutta varsinaisesti rajakommandantti Walleniuksen johtamat retket Petsamoon vuosina 1919 ja 1920 eivät suurta kunniaa valkoiselle Suomelle tuoneet. Loppuvuoden 1919 kolttaretkellä Wallenius oli muodollisesti sisäasiainministeriön alaisen rajavartioston kommandantti, jonka tehtävä oli selvittää kolttien tekemiä porovarkauksia. Walleniuksen retki kärjistyi rasistiseksi väkivallaksi: retkikunta surmasi ja pahoinpiteli aseistamattomia koltia. Kolttien tekemiä porovarkauksien selvittäminen tarkoitti käytännössä sitä, että Suomen puolelle palatessaan heillä oli mukanaan kaksisataa isokokoista Venäjän poroa. Seuraavalla retkelle Wallenius yhä sai Suomen hallituksen luvan, mutta sotilaspukuja hänen ei annettu käyttää. 28.tammikuuta 1920 Wallenius ilmoitti ulkoministeriölle ylittävänsä rajan luuhkassa ja neljän tuulen hatussa. Kännö 1992, 111–119, Lehtola 1994, 83–84.

³⁹² Andreas Alarieston kuulustelupöytäkirja, Valtionrikosylioikeudensyyttäjäistä v.1919, KA.

³⁹³ Jäljennös kirjeestä toveri livoselle, Axel Kauppinen ja Lauri Kauppinen, 14.9.1919 Knäsjö Kuba, 681 Muurmannin legioona-amp, 3071 Suomalaiset kommunistit Venäjällä ja muualla ulkomailla 1910–1940, EK-Valpo 1, KA.

³⁹⁴ Nevakivi 1970, 288.

³⁹⁵ Kirje valtionrikosoikeudelle livoselta, 19.3.1920, Karl livosen oikeudenkäyntiasiakirjoja sekä kirjeenvaihtoa 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

työväenpuhujan elinkautiseen kuritushuonevankeuteen sekä menettämään kansalaisluottamuksensa ainiaaksi. Näin raskaasti tuomittu ei armahduslakien piiriin kuulunut.³⁹⁶

Suurelle joukolle ihmisiä itsenäistynyt Suomi näyttäytyi sotilas- ja poliisivaltiona, sillä sen väkivaltakoneisto jatkuvasti puuttui arkiseen poliittiseen toimintaan. Järjestöjen lakkautukset, vangitsemiset, painokanteet ja matkustusrajoitukset olivat työväelle merkki siitä, ettei Suomi noudattanut perustuslaissa määriteltyjä oikeuksia ja vapauksia.³⁹⁷ Kansalaisvapauksia ja -oikeuksia rajoitettiin tulkittaessa työväen poliittiset toimintamuodot rikoksiksi. Sisällissodan voittajat samaistivat vallanpitäjien kritiikin ja voittajien näkemyksistä poikkeavat ajatukset ja toimintamuodot kumousyritykseksi. Jäsenyys julkisessa järjestössä tai osallistuminen niiden kokouksiin riitti osoittamaan syyllisyyttä valtionpetoksen valmisteluun. Valtionrikostuomioita vuosina 1919–1923 langetettiin 703. Tuomioiden ja juttujen runsaus osoittaa, että työväenliikkeen poliittiset toimintamuodot tulkittiin usein rikoksiksi.³⁹⁸ Nämä laveat tulkinnat rikollisesta toiminnasta johtivat siihen, että toisissa olosuhteissa viattomina näyttäytyvät teot veivät nuoret ihmiset toistuvasti telkien taa. Ennen kahtakymmentäyhdeksää ikävuottaan legioonalainen Heikkinen oli jo vangittu kolme kertaa: kerran asevelvollisuuskutsuntojen laiminlyönnistä, kerran yhteydestä valtionpetoksesta epäiltyyn ja kerran kielletyn kirjallisuuden levittämisestä.³⁹⁹

Paljastaessaan valkoista Suomea uhkaavia toimia Etsivä keskuspoliisi ei epäillyt käyttäjä keinoja, jotka rikkoivat räikeästi yksilöiden henkilökohtaista koskemattomuutta ja oikeuksia. Legioonalainen Heikkinen kertoi tulleen pidätetyksi vuonna 1922, kun erään valtionpetoksesta epäillyn hallusta oli löydetty lappu, jossa oli Heikkisen nimi. Heikkinen kuljetettiin tutkintaa varten aina Helsingin Etsivään keskuspoliisiin saakka. Pari vuotta aiemmin Heikkisen kuulustelua oli Helsingissä valvonut eversti Burton eikä pelättävää ollut. Etsivän keskuspoliisin huostassa kaikki oli toisin. Heikkistä pidettiin kuusi viikkoa pimeässä sellissä, josta hänet haettiin öisiin kuulusteluihin. Kuulustelijat⁴⁰⁰ yrittivät saada Heikkistä tunnustamaan osallisuutensa maanalaisessa liikkeessä, mihin Heikkinen

³⁹⁶ Pyyntö valtionrikosylioikeudelle tuomion muuttamisesta Karl Iivosealta, 19.4.1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

³⁹⁷ Saarela 2008, 464–466.

³⁹⁸ Saarela 1996, 22–23.

³⁹⁹ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, AK 3397, Kper.

⁴⁰⁰ Heikkisen ensimmäinen kuulustelija oli keskuspoliisin etsivänä tuolloin toiminut Urho Kekkonen. Kekkosta Heikkinen kuvailee pahankuriseksi kuulustelijaksi, joka ”sylki silmille.” Heikkinen kuitenkin korostaa, ettei Kekkonen ollut läsnä myöhemmissä kuulusteluissa, joissa uhkailtiin väkivallalla ja joissa hän myös näki pahoinpideltyjä tutkittavia. Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, AK 3397, Kper.

kertomansa mukaan oli syytön. Muita kuulusteltavia nöyryytettiin ja uhkailtiin Heikkisen edessä tarkoituksena saada nämä tunnustamaan Heikkisen osallisuus. Kuulustelutilanteissa Heikkinen näki tuttavansa pahasti pahoinpideltynä. Kerran hänen omaan rintaansa painettiin ase. Väkivallasta huolimatta muut kuulusteltavat eivät Heikkisen kontolle rikoksia langettaneet, joten Heikkinen määrättiin vapautettavaksi. Vapaaksi hän ei kuitenkaan päässyt vaan hänet vietiin Katajanokalle, josta Ouluun, Kouvolaan, Riihimäelle ja lopulta Kajaaniin. Missään Heikkistä ei enää kuulusteltu. Pahimmat olot olivat Oulussa: Heikkinen oli kaksi viikkoa rautahäkissä maakellarissa.

Linnasta linnaan. Kaikki ne linnat minä kahtelin. Pois lähtevät laitetaan semmoseen koppiin. Ihan pimeään. Minä konttasin siinä. Minä kysyin, että mikä rikollinen se minä olen?⁴⁰¹

Kun Heikkinen viimein Kajaanissa vapautettiin, hän oli laihtunut 18 kiloa. Koko aikana Heikkistä vastaan ei nostettu syytettä.⁴⁰² Legioonalainen Heikkinen sai kokea, miten valkoista Suomea turvatessa toiset olivat oikeudettomia.

4. Legioonalaisten yhteisöllisyys ja identiteetti

4.1 Leivästä ja aatteesta – rahastolla taloudellista ja yhteiskunnallista painostusta vastaan

Legioonalaisten toimijan asema sisällissodan jälkeen muodostui suhteessa vapaussotamyytistä rakentuvaan valkoisen Suomen identiteettiin ja suhteessa valkoisen Suomen yhteiskunnallisiin, poliittisiin, sosiaalisiin ja taloudelliseen olosuhteisiin. Legioonalaiset kuuluivat siihen vasemmistolaiseen työväkeen, jonka poliittisia toimintamahdollisuuksia ja kansalaisoikeuksia sisällissodan jälkeen rajoitettiin. Legioonalaisten toimijan asema oli määritelty oikeudenkäyntien, valvonnan ja kontrollin sekä valkoisen Suomen identiteetin toiseuden kautta. Legioonalaiset eivät voineet muuttaa asemaa, johon valkoisen Suomen sisällissodan diskurssi ja olosuhteet heidät asettivat. Mahdollista oli kuitenkin tehdä tuosta asemasta mielekkäin mahdollinen. Eräs legioonalaisten yhteisistä suojautumisen, solidaarisuuden ja vastarinnan keinoista oli heidän perustamansa oma rahasto.

⁴⁰¹ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, AK 3397, Kper.

⁴⁰² *ibid.*

Puutetta ja nälkää legioonalaisten ei ollut tarvinnut liittolaisensa alaisuudessa kokea. Muistelijan kertomus sisällissodan jälkeisestä Sodankylästä tuo esiin tilanteen, jonka kotiin palaavan legioonalaiset kohtasivat. Hetkeä aiemmin legioonalaisten pöytä oli katettu britti-imperiumin herkuilla, mutta kotona kaikki oli toisin:

Käytiin kaatamassa petäjiä. Sillon syötiin kovasti petäjää ja olokia. Sen syönti oli köyhissä perheissä, kun ei ollut kaurajauhoja ei mitään jauhoja vaan olokia ja petäjää liotettiin, pistettiin pellistä tehtyyn pannuun ja uuniin. Lusikalla syötiin, kun oli kypsennetty. Siinä ukin ja mummon tykönä oli ruista ja ohraa vielä, sekkaan laitettiin kotona kasvatettua viljaa. Perunaa kasvo ja ohraa semmosilla, joilla oli maat. Ne joilla ei ollut maata niin se oli kurjaa[...]Minä olen nähnyt sen kurjuuden ajan. Kaheksantoista ja yhdeksäntoista oli pettuaika. Ne oli kaikista kurjimmat vuodet.⁴⁰³

Muurmannilla kotimaan tilanteesta oltiin oltu hyvin tietoisia. Britit hämmästelivät valkoisilta suomalaisilta evääksi löytämänsä pettuleipää siinä määrin, että lähettivät sen British Museumiin muiden imperiumin aarteiden joukkoon.⁴⁰⁴ Suomalaisten ei pettuleipää ihmetellä tarvinnut.

Yhteiskunnallisen epätasa-arvon eräs ilmentymä oli taloudellinen valta, jonka työmiehet arjessaan kohtasivat. Surkeat työehdot ja -olosuhteet, työnsaannin epävarmuus ja työnantajan jyrkkyys olivat lähtemätön osa metsätyömiehen kokemuksesta. Mustat listat sulki oikeuksiaan vaativat työmaiden ulkopuolelle. Metsätyömiehes tiesi, kuinka nälkäinen ja hädänalainen jäi toisten armoille. Legioonalaissyhteisön tullessa osaksi valkoisen Suomen edustamaa rakennetta, rahasto oli omaehtoinen suojautumiskeino hädänalaisuutta ja osattomuutta vastaan. Palkkatyöläisyys oli tuonut agraariyhteisön maattomille tietynasteista vapautta. Oma rahasto oli mahdollisuus laajentaa liikumavaraa, joka työläisellä omassa toimijan asemassaan oli. Yksittäisen legioonalaisten palkka ei ollut valtaisa, mutta yhdessä niistä muodostui merkittävä rahasto. Rahasto oli osoitus legioonalaisten keskinäisestä solidaarisuudesta: suojaamalla muita taloudelliselta kurimukselta suojasi samalla itseään.

⁴⁰³ Esaias Siivolan haastattelu, Sodankylä 1975, AK 3821, Kper.

⁴⁰⁴ Nevakivi 1970, 165.

Legioonan rahasto oli luotu Muurmannilla alkuvuodesta 1919. Maaliskuussa 1919 legioonan toimikunta⁴⁰⁵ lähetti kaikille legioonan sijoituspaikkakunnille tiedon rahaston perustamisesta sekä rahaston säännöt. Toimikunta ei harjoittanut sanelupolitiikkaa vaan rahastoon liittyminen tapahtui paikkakuntaakohtaisella äänestyksellä. Knäsössä maaliskuussa 1919 päätettiin suorittaa ensimmäinen rahaston maksujen ylöskanto ja periä takautuvasti myös tammi- ja helmikuun maksut. Samaisessa kokouksessa toimikunnan puheenjohtajaksi valittiin Eino Nevalainen ja rahaston hoitajaksi Oskari Tokoi.⁴⁰⁶ Rahaston tilintarkastukset hoidettiin sääntöjen mukaan kuukausittain ja tarkastajina toimivat Juho Malinen ja Hjalmar Niemi.⁴⁰⁷ Pöytäkirjoista ei käy ilmi, missä määrin joukot rahastoon osallistumisesta kieltäytyivät. Rahastoon nopeasti kertynyt määrä kuitenkin kielien suosiosta. Britit tarjosivat täyden ylläpidon, joten osuuden varaaminen yhteiseen rahastoon 200 ruplan kuukausipalkasta ei liene ollut vaikea tehtävä. Elokuuhun 1919 mennessä punakaartilaisien entiseen arkkuun oli talletettu 126 895 ruplaa ja 64 kopeekkaa työmiesten yhteistä rahaa.⁴⁰⁸

Kotiinpaluun hajottaessa joukon myös rahasto oli jaettava. Toimikunnan jäsenet puheenjohtajansa Tokoin johdolla kuuluivat pääsääntöisesti mustalistolaisiin, jotka pääjoukon lähtiessä kotimatalle jäivät Muurmannille. Tälle joukolle jätettiin käytettäväksi 40 000 ruplaa rahaston varoja.⁴⁰⁹ Kotiin palaavat valitsivat keskuudestaan uuden toimikunnan, jonka puheenjohtajaksi tuli Pentti Kontio, rahastonhoitajaksi ja sihteeriksi Jaakko Korhonen.⁴¹⁰ Knäsössä entinen rahastonhoitaja Tokoi luovutti 85 446 ruplaa seuraajalleen Korhoselle. Eversti Burtonin vastuulle annettiin rahojen vaihtaminen markkoiksi.⁴¹¹ Alkuperäiseen toimikuntaan kuuluvat olivat pääasiassa eteläsuomalaisia

⁴⁰⁵ Legioonan toimikunnan jäseniä olivat O. Tokoi, W. Lehtimäki, W. Salovaara, E. Nevalainen, A. Kajander sekä varajäseninä H. Vilberg ja J. Lappalainen. Pöytäkirja Suomalaisen Legioonan rahaston hallinnon kokouksesta 12.3.1919 Knäsö, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁰⁶ Pöytäkirja Suomalaisen Legioonan rahaston hallinnon kokouksesta 12.3.1919 Knäsö, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁰⁷ Esim. Suomalaisen Legioonan tilintarkastajien lausunto tilinhoidosta huhtikuu 1919, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁰⁸ Suomalaisen legioonan rahaston kassa tili elokuulta 1919, Tilikirja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁰⁹ Suomalaisen legioonan yleinen kokous 27.8.1919 Knäsö, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴¹⁰ Pöytäkirja suomalaisen legioonan yleisessä kokouksessa 27.8.1919 Knäsössä, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴¹¹ Oskari Tokoin kirjelmä, 27.8.1919 Knäsö, M. Legioonan avustusrahaston pääkirja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

tunnettuja työväenliikkeen toimijoita, mutta uusi legioonalaistoimikunta muistutti enemmän sitä legioonan miehistöä, jonka keskuudesta toimikunta oli äänestetty.⁴¹²

Tulevaisuuden näkymien epävarmuus toimikuntalaisten odottaessa valtionrikosoikeuden tutkintoja Villingillä näyttää saaneen aikaan sen, että rahasto päätettiin toistaiseksi jättää sosiaalidemokraattisen puolueitoimikunnan haltuun ”siksi kunnes legioonan toimikunta pystyy toimimaan.”⁴¹³ Pöytäkirjaan kirjatussa sanavalinnassa käy ilmi toive legioonalaisrahaston itsenäisestä toiminnasta. Villingissä alkusyksystä koettu ahdistelu ja uhkailu sekä sopimuksesta huolimatta määrätty lisätutkinnat varmasti vaikuttivat siihen, että toimikunta halusi yhteiset varansa niin varmaan talteen kuin suinkin mahdollista. Rahaston siirtäminen sosiaalidemokraattisen puolueitoimikunnan haltuun poiki myöhemmin omat ongelmansa, mutta vaikeassa tilanteessa ratkaisu nähtiin perusteltuna. Ensimmäiset ongelmat näyttävät varsin tahattomilta: puolueitoimikunta ei voinut toimittaa kuittia luovutetuista 104 270 markasta, sillä rahastonhoitaja oli sairaana. Ymmärrettävää oli, että legioonalaistoimikunta vaati kuittinsa.⁴¹⁴ Juoksevien menojen jälkeen rahastoon jäi käytettäväksi 84 558 markkaa ja 10 penniä.⁴¹⁵ Näihin menoihin kuului muun muassa legioonalaisten asianajajan Eino Pekkalan palkka.⁴¹⁶ Legioonalaisrahaston merkittävydestä kertoo, että yhteisen rahaston avulla työmiehillä oli mahdollista puolustautua valkoisen Suomen tutkinnoissa ja oikeudenkäynneissä.

Villingistä kotiutetut legioonalaiset eivät lähteneet matkaan tyhjin käsin. He saivat kotimatkalleen uuden siviilipuvun ja uudet kengät. Reppu pakattiin täyteen brittiarmeijan tarjoamaa varustusta: liinavaatteita, ylimääräinen alusvaatekerta, kahden viikon muona ja huopia.⁴¹⁷ Lopputilinä maksettiin kolmen kuukauden palkka. Kalle Seppänen muistelee sen olleen 800 markkaa.⁴¹⁸ Villingistä kotiutettujen ja matkaa tekevien legioonalaisten hyvä varustus ja taloudellinen tilanne eivät jääneet Suomen viranomaisilta huomaamatta. 13. lokakuuta Oulun läänin maaherra ilmoitti

⁴¹² Muut toimikunnan jäsenet olivat Julius Koskinen, Juho Ojuva, Mikko Nykyri sekä varalla Viktor Ollikainen ja O. Korpivaara. Pöytäkirja suomalaisen legioonan yleisessä kokouksessa 27.8.1919 Knäsössä, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴¹³ Pöytäkirja S.L. rahaston toimikunnan kokouksessa Itä-Villingissä 7.10.1919, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴¹⁴ Kirje suomalaisen legioonan toimikunnalle Itä-Villinkiin Yrjö Räisäseltä, 14.11.1919 Helsinki, Muurmannin legioona 1, TA.

⁴¹⁵ 'Muurmannin legioonan rahasto' *Sosiaalidemokraatti*, 19.6.1920.

⁴¹⁶ Nevakivi 1970, 325.

⁴¹⁷ "1918", Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

⁴¹⁸ Seppänen, Kyösti, 'Muurmannin suomalaisessa legioonassa vuosina 1918–1919', *Kansan Tahto*, 30.1.2002, 4-5.

sähkösanomassaan sisäasiainministeriölle, että Rovaniemellä oli toistasataa legioonalaista ja Oulussa kuusikymmentä odottamassa hevoskyyditystä kotiseudulleen. Maaherran mukaan terveet ja perheettömät legioonalaiset kyllä selviäisivät matkasta omin voimin, sillä rahaa ja evästä heillä oli yllin kyllin. Maaherra kirjasi sähkösanomaansa vielä, että mikäli kyyti kaikille paikkakunnilla oleskeleville legioonalaisille tarjottaisiin, rahoitusta hankkeeseen tulisi varata Rovaniemelle 200 000 mk ja Ouluun 40 000 mk.⁴¹⁹ Ainakin suomussalmelaiset legioonalaiset saivat maaherran nurjuudesta huolimatta kyydin Kajaanin asemalta kotipaikkakunnalleen. Kajaanin kaupungin virkamies antoi matkarahat hevoskyytiin. Kalle Seppäsellä oli kotiin tullessaan vielä matkamuonaa jäljellä. Samaan aikaan Seppäsen ikäluokka palasi sotaväestä. Valkoinen armeija ei mökkeihinsä palaavia sotilaitaan muonittanut. Seppäsen ikätovereilla oli nälkä, ja legioonalainen jakoi omistaan.⁴²⁰ Sisällissodan rintama ei tässä tilanteessa mökin poikia jakanut. Nälkää kärsinyt ymmärsi asevelvollista.

Tammisaaresta kotiutetuilla mustalistolaisilla ei matkamuonaa tai lopputilirahoja ollut. Tähän ryhmään kuulunut Asser Aho saapui kotiinsa Kuolajärvelle Rovaniemeltä kävellen. Jo kotimatallaan Aho näki lohduttoman tilanteen. Ruuan puutteen lisäksi kurjuutta syvensi pohjoisessa riehuva espanjantauti. Jokaisessa Ahon kotimatallaan pysähtymässä talossa oli espanjantautiin sairastuneita. Samoin oli Ahon omassa lapsuuden kodissa. Kaikki olivat sairaina eikä ruokaakaan ollut. Vuosikymmenien päästäkin kertoja muistaa hädän keskelle tulleen avun. Joitain aikoja kotiuttamisen jälkeen Aho sai ilmoituksen postitoimituksesta: ”Ilmoitus tuli, että tulee se lopputili, että ne makso kotiin asti seitsemänsataa markkaa. Paremminkin rupesi saamaan ruokaakin sitten. Ei se ollut enää niin tiukalla.”⁴²¹ Liittolainen ei ollut unohtanut vaan maksoi lopputilin kotiin ja hädän hetkellä, sillä todella oli väliä.

Sisällissodan jälkeisessä Suomessa köyhyys merkitsi myös poliittisten oikeuksien rajoittamista. Sisällissodan hävinneen osapuolen yhteiskunnallinen vaikuttaminen pyrittiin minimoimaan ja köyhäinapua hakenut myös menetti äänioikeutensa.⁴²² Voittajien ja häviäjien erilainen asema tehtiin selväksi järjestettäessä hädänalaisten huoltoa sisällissodan jälkeen. Senaatti päätti jo heinäkuussa 1918, että vapaussoturien ja heidän omaistensa huoltoa ei ollut sopivaa järjestää

⁴¹⁹ Sähkösanoma sisäasiainministerille Oulun maaherralta 13.10.1919, Muurmannin legioona-kansio, amp 681, KA.

⁴²⁰ Seppänen, Kyösti, 'Muurmannin suomalaisessa legioonassa vuosina 1918–1919', *Kansan Tahto*, 30.1.2002, 5.

⁴²¹ Asser Ahon haastattelu, Kuusamossa 1968, äänitys Erkki Uitto, Muistitietotoimikunta, Sidos 177, keräelmä 2930, TA.

⁴²² Peltonen 1990, 320.

köyhäinhuollon kautta. Köyhäinhuollon nöyryyttävät piirteet kunnan holhouksineen ja äänioikeuden menetyksineen eivät olleet sopivaa kohtelua vapaussodan sankareille. Vapaussodan haavoittuneiden tai kaatuneiden omaiset saivat valtion eläkkeet alkuvuodesta 1919.⁴²³ Hävinneiden oli pärjättävä omillaan. Yhteenkuuluvuuden ja ryhmätietoisuuden tunteet nousevat esiin erityisesti silloin, kun toimijoiden asema ei ole kadehdittava. Tuolloin liittämällä voimansa yhteen yksilöt voivat joukon osana puolustaa itseään ja mahdollisesti myös parantaa asemaansa.⁴²⁴ Legioonan rahasto oli ryhmätietoisuuden ja keskinäisen solidaarisuuden ilmentymä. Yksittäinen legioonalainen saattoi antaa rahastoon oman panoksensa ja tuntea joukkovoiman. Metsätyömiesten tienesteillä ei useimmiten suuria säästöjä kertynyt, mutta yhtäkkiä vaatimattomalla työmiehelläkin oli osuutensa 100 000 markan rahastossa! Oma rahasto oli ylpeyden aihe ja todellinen osoitus siitä, miten yhteistyöllä pienestä kasvoi suuri. Eikä omasta rahastosta tarvinnut anella armosta vaan osallistujan oikeudesta.

Legioonalaistoimikunta osoitti jo marraskuussa 1919 20 000 mk legioonalaisten avustamiseen Suomen Työläisten Avustuskomitean kautta.⁴²⁵ Villingissä tutkintaa odottanut toimikunta välitti kirjeitse tiedot avustusten jakoperusteista Työväen Avustuskomitean edustajalle A. Airistolle. Legioonalaistoimikunta totesi marraskuussa 1919 lähetetyssä kirjeessään, että 20 000 mk ensimmäinen avustuserä tuli kohdistaa ensisijaisesti legioonalaisten perheille ja avustusten suuruudessa oli otettava huomioon perheen koko. Avustusta oli mahdollista saada vain hakemusta vastaan ja oheen tuli liittää työväenjärjestössä toimivan luottamushenkilön todistus taloudellisesta asemasta. Avustusta tuli myöntää yksinäisille miehille vain siinä tapauksessa, että nämä olivat todistetusti joutuneet poliittisen vainon kohteeksi.⁴²⁶ Ohjeisiin liitettiin lista 138 perheellisestä legioonalaisesta, joiden joukosta oli lisämerkinnöin nostettu esiin huonon toimeentulon vuoksi erityisen vaikeassa asemassa olevia perheitä.⁴²⁷ Legioonalaistoimikunta myös lähetti Airistolle

⁴²³ Pulma 1987, 128.

⁴²⁴ Alasuutari 2007, 195.

⁴²⁵ Muurmannin suomalaisen legioonan rahaston toimikunnan kokous, 3.11.1919 Itä-Villinki, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴²⁶ Jäljennös suomalaisen legioonan rahaston toimikunnan kokouksesta, 28.11.1919 Itä-Villinki, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴²⁷ Luettelon lopuksi ilmoitetaan mahdollisista puutteista, joita alkuperäisten luetteloiden virheellisyys on mahdollisesti aiheuttanut. Perheellisiä legioonan jäseniä, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

tiedot paikkakunta-kohtaisista yhteyshenkilöistä, jotka pystyivät tarvittaessa antamaan avustuskomitealle lisätietoja legioonalaisten oloista.⁴²⁸

Legioonalaistoimikunnalla oli tiedossaan neljän legioonassa menehtyneen perheellisen tiedot, jotka välitettiin avustuskomitealle jo ensimmäisessä ohjeistuksessa. Airisto sai kehotuksen järjestää saman tien sodankyläläisen Kalle Hukkasen, kuolajärveläisen Janne Nevalan⁴²⁹, kuhmolaisten Jussi Heikkisen ja Matti Kahilan perheiden avustukset.⁴³⁰ Jo joulukuussa 1919 lesket Iita Nevala ja Toini Kahila vastasivat avustuskomitean tiedusteluihin. Iita Nevala oli ohjeistuksen mukaisesti kirjannut tarkasti lapsiensä tiedot kirjeeseensä: Uula oli 13 vuotta ja 8 kuukautta, Maikki 11 vuotta ja 6 kuukautta, Hilja 5 vuotta ja 11 kuukautta ja kuopus Matti 1 vuoden ja 10 kuukautta. Avustuskomitea myönsi Iita Nevalalle 500 mk ja kahden lapsen äidille Toini Kahilalle 300 mk.⁴³¹ Molempien miehet olivat kuolleet kotimatalla Kursk-aluksella ilmeisesti ahtaissa tiloissa nopeasti levinneeseen punatautiin. Janne Nevala ja Matti Kahila haudattiin Atlantin aaltoihin.⁴³² Arkkua ei ollut, mutta työmies oli kääritty Iso-Britannian lippuun.⁴³³

Isän hengissä säilyminen ei kaikille kotiinpaluuta odottaville merkinnyt paluuta yhteiseloön. Kaksi vuotta Muurmannilla olleen Ilmari Tiesmäen vaimon Edith Tiesmäen odotusta legioonan kotiuttaminen ei palkinnut. 17. maaliskuuta Edith Tiesmäki lähestyi avustuskomiteaa kirjeellään. Edith Tiesmäellä oli huollettavanaan kolme lasta, joista vanhin vasta kuusivuotias. Mies oli maapaossa Lontoossa, eikä paluun ajankohdasta ollut tietoa. Avustuskomitea myönsi Edith Tiesmäelle 500 markkaa.⁴³⁴ Saman verran avustusta myönnettiin Olga Törmäselle, joka lähestyi avustustoimikuntaa 20. helmikuuta 1920 päivätyllä kirjeellään: ”Olen joutunut äärimmäiseen hätään ja puutteeseen neljän alaikäisen lapseni kanssa, kun mieheni Kalle Törmänen ei tullutkaan

⁴²⁸ Matti Rautio Kajaanista, Fredrik Toivola Kuusamosta, Juho Meriläinen Sotkamosta, Juho Ojuva Sodankylästä, Viktor Kivelä Kuolajärveltä ja Heikki Tuomisto Kemistä. Lähempiä tietoja legioonalaisista antavat, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴²⁹ Luetteloon virheellisesti merkitty nimeksi Nevalainen, oikea nimi vaimon vastauskirjeessä on Nevala. Iita Nevalan kirje Suomen Työväenavustus komitealle, 21.12.1919 Kuolajärven Saija, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴³⁰ Etupäässä otettava huomioon seuraavien perheet, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴³¹ Suomen työläisten avustuskomitealle, 16.12.1919 Kuolajärvi, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴³² Finnish Legion. Deaths, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴³³ ”1918”, Piippo Otto, Kokoelma 6, 323.2 (471:47), KansA.

⁴³⁴ Kirje suomalaisen legioonan rahaston toimikunnalle, Edith Tiesmäki 17.4.1920, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

sieltä Muurmannin reissulta kun ovat pitättäneet sinne Helsinkiin tutkintovankina, eikä ole tietoa milloin sieltä joutuu.”⁴³⁵ Tammisaareen suljettu Kalle Törmänen pääsi oletetusti vapauteen armahduslakien nojalla jo samana vuonna, mutta lähteet eivät kerro erottiko sisällissota Tiesmäen perheen lopullisesti. Lontoossa ollessaan maanpakoon joutuneet legioonalaiset yhä toivoivat tilanteen olevan väliaikainen ja uusien armahduslakien vapauttavan heidät. Tiesmäki ei enää Suomeen palannut. Lontoosta hän siirtyi muiden legioonalaisten kanssa Kanadaan⁴³⁶ ja sieltä myöhemmin Yhdysvaltain länsirannikolle.⁴³⁷ Ehkä Ilmari Tiesmäki luopui kotiinpaluuhaaveestaan ja pystyi kustantamaan perheen luoksensa ennen kuin erossa vietetyt vuodet ja valtameri lopullisesti perheen hajottivat.

Paikallisyhteisön legioonalaisiin ja heidän perheisiinsä kohdistama syrjintä on nähtävissä avustuskirjeissä. Avustusta rahastolta pyytäneellä Anni Pesosella ei ollut tietoa Tammisaareen suljetun miehensä kohtalosta ja hänen taloudellista ahdinkoaan syvensi se, ettei häntä kelpuutettu mihinkään työhön. Pesonen oli kirjeensä mukaan kotipaikkakunnallaan ”tullut niin suuren poikoteerauksen alaiseksi”.⁴³⁸ Joutumisesta yhteisön silmätikuksi kertoi myös legioonalaisen isän Aapo Mustosen kirje:

Kuulkaa hyvät toverit meidän rukouksemme. Siitä lähtien kun poikamme Janne tuli sieltä legioonasta on nuo tämän kylän porvarit ruvenneet meitä, minua ja vaimoani, vihaamaan ja halveksumaan että eivät anna mitään apua. Ilkkuvat vain että kyllä nyt muka sopii elää kun on suuri tienamies tullut meille jotka olemme kumpikin vanhoja ja työhön kykenemättömiä. Minä täytän 70 ja vaimoni 68. Poikamme on työhön hakenu muihin seurakuntiin eikä ole tieto missä nyt on niin olemme joutuneet nälkäkurjuuteen.⁴³⁹

Mustosen kirjeestä käy ilmi, että valkoinen paikallisyhteisö pyrki rankaisemaan työmiestä, joka ei ollut pysynyt lestissään. Pilkkaamalla legioonalaisia tienamiehiksi paikallisyhteisön toimijat

⁴³⁵ Kirje Suomen työläisten avustuskomitealle, Olga Törmänen 20.2.1920 Kuusamo, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴³⁶ Luutnantti Wetton ja Aini Wetton asettuivat myös Kanadaan, jossa Wetton toimi Winnipegin siirtolaisviranomaisena. Hänen panoksensa legioonalaisten järjestämiseksi Kanadaan oli merkittävä ja hän myös oli arvokas apu legioonalaisille uudessa maassa. Nevakivi 1970, 324.

⁴³⁷ Nevakivi 1970, 324.

⁴³⁸ Kirje suomalaisen legioonan avustuskomitealle, Anni Pesonen 1920 Kuusamo, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴³⁹ Kirje työväen avustuskomitealle, Aapo Mustonen 25.1.1920, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

huomioivat kotiin palanneen työmiehen legioonalaisuuden muuttaman aseman. Tämä statuksen nousu näkyi konkreettisesti kotiin palaavien uudessa vaatetuksessa, runsaassa varustuksessa ja palkoissa. Tämä rikkoi paikallisyhteisöjen asetelmaa, jossa metsätyömiehet olivat yhteisön taloudellisessa hierarkiassa alimmalla tasolla. Sopivalla hetkellä paikallisyhteisö pyrki näyttämään työmiehille vanhan paikkansa tässä rakenteessa. Tässä tapauksessa kärsijänä olivat vanhat vanhemmat, joiden poika oli valkoisessa Suomessa tienamiehenä esiintynyt.

Kipeästi legioonalaisia koskettti se, ettei työpaikkaa kotiinpaluun jälkeen tahtonut löytyä. Jollei suurta pulaa työmiehistä ollut, tieto legioonalaisuudesta riitti työhakijan käännytykseen metsätyömailta.⁴⁴⁰ Legioonalaisrahastoon lähetetyissä kirjeissä pitkällisen työttömyyden aiheuttamaa ahdinko tulee esiin. Kuusamolainen Juha Similä kirjoitti, että vähäisillä, saatavilla olevilla töillä elätti juuri ja juuri itsensä. Similällä oli elätettävänä kuusi alaikäistä lasta, muttei asuntoa perheelleen. Kortteeri löytyi kerrallaan yöksi tai kahdeksi. Hän pyysi avustusta: ”Että saisin ees vähäksi aikaa kortteerin ettei tarteis joka päivä muuttaa.”⁴⁴¹ Välttämättä omaa perhettä ei legioonalaisella vielä ollut, mutta vastuu lapsuuden perheestä oli nuoren ihmisen harteilla. Toinen Kuusamosta kotoisin oleva Similä kertoi hakemuskirjeessään vaikeasta tilanteestaan:

Isä on meiltä kuollu 2 vuotta sitten. Jäi meitä 7 lasta, josta minä olen vanhin 22 vuotta. Yksi on viety viime vuonna sotapalvelukseen. Viis on alaikäistä, kaksi koittaa jo henkijään elättää, yksi on vaivaishoijon elätettävänä. Äiti koittaa kahen alaikäisen kanssa mennä eteenpäin vain niin se on kurjaa, kun ei ole mitään työtä. Ja minun työansijot on huonot, eikä anneta rauhassa käydä työansijoita hakemassa. Minut haastettiin oikeuteen kutsunnan laiminlyönnistä ja meinaavat vielä sotapalvelukseen minunkin. Minä olen ainoa joka on koittanu äitiä avustaa ja heitän kurjuutta lieventää.⁴⁴²

Jos legioonalainen ei työtä kotipaikkakunnalla saanut, oli lähdettävä kauemmas työnhakuun. Ida Tolsa kirjoitti avustuskomitealle, että kolmen vuoden aikana hänen miehensä oli ollut kotona yhden viikon, marraskuussa 1919 heti legioonan kotiutumisen jälkeen. ”Eikä silloinkaan ollu rahaa mistä

⁴⁴⁰ Nevakivi 1970, 327.

⁴⁴¹ Kirje Muurmannin suomalaisen legioonan avustuskunnalle, Juha Similä 26.1.1920, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁴² Kirje Muurmannin suomalaisen legioonan avustuskomitealle, Wäinö Similä 22.2.1920, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

jättää kun oli työnpuutteen vuoksi taas pakoitettu työn etsintään. Enkä tietä missä hän nyt on.”⁴⁴³ Legioonalaisten perheiden oli jälleen pärjättävä itseksensä. Syrjinnän lisäksi joidenkin legioonalaisten tilannetta vaikeutti työkyvyttömyys. Vammautuneen ja loukkaantuneen työmiehen asema oli erityisen hankala ja legioonalaisrahasto pyrkiikin myöntämään avustuksia työkyvyttömille hakijoille. Toisinaan työkyvyttömyyteen johtaneet tapahtumasarjat vaikuttivat uskomattomilta kohtalon oikulta: Taneli Niemelä selvisi ehjin nahoin verisestä sisällissodasta ja Muurmannin taisteluista, mutta vammautui työkyvyttömäksi kotimatallaan hevosen pillastuessa.⁴⁴⁴

Eräs legioonalaistoimikunnan avustuskomitealla määräämistä tehtävistä oli kuolleiden legioonalaisten palkkasaatavien ja henkilökohtaisten tavaroiden toimittaminen omaisille. Välttämätöntä tämä vaivannäköä vaatinut toimi ei olisi ollut, mutta sitä voi pitää ryhmätietoisuuden ja -identiteetin ilmentymänä. Menehtyneet olivat olleet osa joukkoa ja sen yhteisiä kohtaloita. Menehtyneiden omaisuuden toimittamisen voi nähdä joukon viimeisenä solidaarisuuden osoituksena tovereilleen. Se oli omiaan myös vahvistamaan ryhmätietoisuutta, sillä jokainen legioonalainen saattoi toivoa ja luottaa, että samoin olisi toimittu hänenkin kohdallaan. Ketään ei olisi nimettömänä Muurmannin metsiin tai Atlantin aaltoihin unohdettu, vaan joukko olisi menehtyneen viimeisen viestin huolehtinut kotiväelle asti. Muuan muassa kotimatalla kuolleen ja Leithiin haudatun Jussi Tolosen omaisuus löysi useiden vaiheiden jälkeen vastaanottajansa loppuvuodesta 1920. Työväen Avustuskomitea oli saanut kontiolahtelaisen Riikosen kirjeessä tiedon, että Tolosen omaiset asuivat paikkakunnalla. Tolosen maallinen omaisuus toimitettiin isälle ja äidinisälle Kontiolahden kunnalliskotiin. Viimeinen viesti isälle ja äidinisälle sisälsi 36 ruplaa, henkilökohtaisia papereita sekä kaksi valokuvaa.⁴⁴⁵

Puolet legioonalaisrahastosta oli varattu aatteelliseen toimintaan. Aatteellinen valistustoiminta oli toimikunnan päätöksen mukaisesti kohdennettava pääjoukon kotiseudulle Oulun läänin pohjoisen vaalipiirin osiin.⁴⁴⁶ Legioonan rahaston toimikunta päätti yhdessä sosialidemokraattisen puolueen puoluetoimikunnan kanssa 10 000 markan osoittamisesta lukutupien ja luentokurssien

⁴⁴³ Kirje Suomen työläisten avustuskomitealle, Ida Tolsa 26.1.1920 Kuusamo, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁴⁴ Suomen työläisten avustuskomitea, Taneli Niemelä 1.3.1920, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁴⁵ Kirje Suomen työläisten avustuskomitealle, Riikonen 22.9.1920 Kontiolahti, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁴⁶ Pöytäkirja suomalaisen legioonan yleisessä kokouksessa 27.8.1919 Knäsössä, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

järjestämiseksi alueelle.⁴⁴⁷ Tähän työhön ryhdyttiin heti legioonan kotiuttamisen jälkeen. *Pohjan Kansan* uutisessa nimeämätön legioonalainen kulki alueella lukutupia järjestämässä ja työväkeä sen toimintaan innostamassa.⁴⁴⁸ Kesällä 1921 Oulun läänin pohjoisen vaalipiirin sosialistisen piiritoimikunta järjesti juhannusjuhlat Kemijärvellä. Juhliin saapui runsaasti osallistujia aina satojen kilometrien päästä Sodankylästä, Pelkosenniemeltä, Kuolajärveltä ja Kuusamosta. Juhlat olivat suureelliset: Kemin Karihaaran työväennäyttämö esiintyi ja musiikista huolehti Kemin työväenyhdistyksen soittokunta. Juhlan yhteydessä pidettiin piiritoimikunnan kokous, jossa päätettiin syksyn luentokurssien käytännön järjestelyistä. Luentokurssit päätettiin aloittaa Sodankylästä. Kokoukseen oli saapunut runsaasti metsätyömiehiä, jotka painottivat haluaan itseopiskeluun. Metsätyömailla tämä ei välttämättä ollut mahdollista, sillä työmaiden johtajat päättivät olivatko työväenlehdet tai -kirjallisuus lainkaan sallittua. Kokouksessa kirjattiin ylös metsätyömiesten vaatimaton, mutta niin vaarallinen toive: ”Josko saataisiin edes pieni kirjasto tukkityömaille.”⁴⁴⁹

Syksyllä 1921 sosialistinen piiritoimikunta palkkasi aatteelliseen valistustyöhön legioonalaistoimikunnan päätöksen mukaisesti kaksi luennoitsijaa legioonalaisrahaston kustannuksella.⁴⁵⁰ Aatteelliseen toimintaan varattu rahoitus osoittaa, että legioonalaiset pyrkivät suojautumaan rahastonsa avulla sekä valkoisen Suomen taloudelliselta että yhteiskunnalliselta painostukselta. Yhteistyönsä voimalla legioonalaiset kamppailivat valkoisen Suomen aatteellista hegemoniaa vastaan. Metsätyömiesten yhteisillä varoilla perustettu pieni kirjasto ja kiertämään palkattu puhuja olivat vastarintaa ja lohtua. Tämä oli osoitus toimijan asemasta, jossa ei oltu niin köyhiä ja puutteenalaisia, että voimat oli keskitettävä vain selviytymiskamppailuun. Työmieskään ei elänyt pelkästä leivästä vaan rahastolla ruokittiin myös aatteen paloa!

Valitettavasti legioonalaisten toiveet aatteellisen toiminnan järjestämisestä oman rahaston turvin jäivät suurimmalta osin haaveeksi. Työväenliikkeen jakautuminen vaikeutti myös legioonalaisrahaston toimintaa. Pohjoissuomalaisen työväen ryhmittäessä käytännössä kokonaisuudessaan sosialistisen työväen puolueen taakse muodostui ongelmaksi se, että rahasto

⁴⁴⁷ 'Muurmannin legioonan rahasto' *Sosiaalidemokraatti*, 19.6.1920.

⁴⁴⁸ 'Muurmannin suomalainen rahaston kohtalo', *Pohjan Kansa*, 20.12.1921.

⁴⁴⁹ Kirje Muurmannin suomalaisen legioonan avustuskomitealle, Wäinö Similä 22.2.1920, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁵⁰ 'Muurmannin suomalaisen rahaston kohtalo', *Pohjan Kansa*, 20.12.1921.

oli sosialidemokraattisen puolueen hallussa. Sosiaalidemokraateille pohjoisen vasemmistolaisten rahasto, jota huhuttiin käytetyn itärajan yli suuntautuneen yhdysliikenteen rahoittamiseen, muuttui kiusalliseksi. Syyskuussa 1920 SDP:n puoluetoimikunta lakkautti legioonalaistrahaston. Paikalla päätöstä tekemässä oli vain kymmenen legioonalaista. Yksikään Knäsössä valituista legioonalaistoimikunnan jäsenistä ei ollut paikalla. Rahastoon jääneet varat siirrettiin sosiaalidemokraattien puoluetoimikunnan haltuun. Ilmeisesti rahasto oli tuolloin jo huvennut olemattomiin.⁴⁵¹ Puoluetoimikunta kyllä pyrki käyttämään jääneet varat legioonalaistoimikunnan haluamalla tavalla Oulun läänin pohjoisen vaalipiirin valistustyöhön. Ongelmana kuitenkin oli, ettei yhtenäistä valistustyötä enää ollut. Sosialistien palkkaama puhuja ei sosiaalidemokraateille kelvannut. Palkkaamalla oman puhujan sosiaalidemokraattien puoluetoimikunta *Pohjan Kansan* mukaan anasti 4000 markkaa legioonalaisten varoista.⁴⁵² Oli anastusta tapahtunut tai ei, sosiaalidemokraattien puoluetoimikunta käveli legioonalaistoimikunnan yli päätöksissään. Radikaalin tien valinnut pohjoinen oli sosiaalidemokratiansa hylännyt. Todennäköisesti pohjoisen miehet olisivat palkanneet puhujan, jonka aatteen väri oli tulenpunainen.

Legioonalaistrahasto jakoi vuoden ajan merkittäviä summia hädänalaisille pohjoissuomalaisille perheille. Vuonna 1921 avustuksia ei enää jaettu. Rahasto oli lakkautettu ja varat joka tapauksessa huvenneet. Rahastoa olisi kuitenkin kipeästi edelleen tarvittu: vuosina 1921–22 Pohjois-Suomen työllisyystilanne entisestään huononi ja työvoiman ylitarjonta polki palkat alas.⁴⁵³ Hetken ajan legioonalaistella ja heidän läheisillään oli ollut taho, jonne vakavat kirjeensä osoittaa. Yhteistä rahaa, josta tarpeeseen jaettiin. Sen jälkeen oli nuoren Similän ja kaikkien muidenkin vain jatkettava eteenpäin ja ”koitettava henkijään elättää.”⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Nevakivi 1970, 326.

⁴⁵² Sosialistinen *Pohjan Kansa* mielellään retosteli sosiaalidemokraattien hävyttömällä toiminnalla, mutta kieltämättä yksipuolinen päätös rahaston lakkauttamisesta ja varojen siirtämisestä sosiaalidemokraattien puoluetoimikunnan haltuun antoi hedelmällisen syyn retostella. Legioonalaistrahaston päätökset oli määrätty legioonalaistoimikunnan tehtäväksi eikä määräysvaltaa oltu luovutettu sosiaalidemokraattiselle puoluetoimikunnalle. ’Muurmannin suomalainen rahaston kohtalo’, *Pohjan Kansa*, 20.12.1921.

⁴⁵³ Esim. ’Peräpohjolan tukkityöläisten oloista’, *Pohjan Kansa*, 27.6.1921.

⁴⁵⁴ Kirje Muurmannin suomalaisen legioonan avustuskomitealle, Wäinö Similä 22.2.1920, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

4.2. Merkki yhteiselle muistolle

Kotiuttamisen hetkellä legioonalaisten oli riisuttava univormunsa, mutta legioonalaisten yhtenäisyyden symboliksi luotiin legioonalaismerkki. Yhtenäisen legioonalaisidentiteetin korostaminen liittyy Turnerin rituaaliteoriassa hetkeen, jolloin yksilön vanha paikka yhteiskunnan sosiaalisessa rakenteessa ja kulttuurissa olosuhteista astuu jälleen voimaan. Takaisin liittämisen hetkellä pienyhteisö muuntuu rakenteeksi, tasa-arvo jäsenten välillä muuttuu epätasa-arvoksi, anonymiteetti nimeämisjärjestelmäksi. Henkilökohtainen varallisuus, status ja sukulaisjärjestelmät realisoituvat, sillä tutussa tilassa ne jälleen ovat olemassa yksilön määrittäjinä. Rakenteen ja pienyhteisön kohtaaminen voi synnyttää myös turvattomuutta.⁴⁵⁵ Kohdatessaan valkoisen Suomen muodostaman rakenteen legioonalaistyhteisön pyrki korostamaan yhtenäisyyttään ja tekemään omaa ainutlaatuista identiteettiään näkyväksi. Omaehtoisen identiteetin esiin tuova merkki oli vastarintaa niitä määritelmiä kohtaan, joihin valkoinen Suomi legioonalaiset asetti. Legioonalaismerkin avulla omat merkitykset ja menneisyys oli mahdollista pitää aina läsnä.

Sotien voittajat koristavat rintapielensä menestyksekkäiden taisteluidensa merkeillä. Häviäjien muistoja ei hakata hopeaisiksi mitaleiksi, sillä häviäjien muistot asettavat usein kantajansa vaaraan. Vaarallisen muiston merkit suljetaan tiukasti pois silmistä ja muistoa kantavat esineet saatetaan tuhota. Usean suomalaisen oli vuonna 1918 syytä tuhota jäsenkirjansa tai muut punakaartilaisuudestaan kertovat esineet. Legioonalaiset eivät näin tehneet. Heidän omilla kokemuksillaan ja muistollaan oli merkkinsä. Siinä Suomen kartan yllä puristuu kättelyyn kaksi kättä, joista toinen on kahleissa. Kirjaimet S.L. sekä niiden välissä tähti. Kolmion muotoisessa merkissä on valkohopeiset reunat, mutta pohjaväriä luonnollisesti kirkkaanpunainen.⁴⁵⁶

Halu yhtenäisen legioonalaismerkin luomiseen oli suuri, eikä työhön ryhtymisessä aikailtu. Legioonan toimikunnan jäsenet odottivat vielä valtionrikosoikeuden tutkintaa Villingissä, kun legioonalaismerkkien puuhaaminen oli jo pantu hyvälle alulle. Legioonalaistoimikunnan kokous päätti 30. syyskuuta, että Yrjö Räsäselä annetaan täydet valtuudet merkin teettämiseksi niin pian

⁴⁵⁵ Turner 2007, 106, 120–121.

⁴⁵⁶ Muurmannin legioonan merkki, suunnittelija A.Kajander, Kansan Arkiston merkkikokoelma, katsottavissa Arjen historia-portaalilta:

[http://arjenhistoria.fi/actions/objectinfo.php?id=1200645&from=&image_id=1200646&viewimg=1&prms=s_start%3D120%26s_class%3D2%26s_adv%5B0%5D%3Drintaneulat%26s_advfrom%5B0%5D%3D1.] Luettu 29.1.2014.

kuin mahdollista.⁴⁵⁷ Legioonalaisilla oli selkeästi kiire saada merkitä joukkonsa ennen sen hajaantumista. Aivan kuin olisi kilpailtu aikaa ja sen mukanaan tuomaa katoamista vastaan. Yhteinen merkki oli hankittava ennen kuin joukko hajaantuisi ympäri Suomen ja katoaisi osaksi sitä työväkeä, joka ei taisteluidensa muistomitaleja voinut kantaa. Yhteisen merkin kautta legioonalaisilla oli mahdollisuus erottautua valkoisesta Suomesta ja toisaalta myös korostaa ainutlaatuista identiteettiään suhteessa muuhun punaiseen työväkeen. Merkillä legioonalaiset merkitsivät itsensä ja toisensa yhteisten kokemusten, identiteetin ja muistojen kantajiksi.

Marraskuussa 1919 helsinkiläiseltä kultasepän liike Oy Kultaseppä Ab:lta tilattiin ensimmäiset 150 hopeista legioonalaismerkkiä.⁴⁵⁸ Alusta asti legioonalaismerkkien toimituksessa oli ongelmia. Kysyntä oli jo ensimmäisestä tilauksesta lähtien kultasepän työtahtia nopeampaa. Legioonalaistoimikunta oli nimittänyt tilausten hoitajaksi Yrjö Räisäsen, joka koki tehtävän muiden töidensä ohella liian työlääksi. Tämän jälkeen ongelmia aiheutti se, ettei vastuuta maksuista, tilauksista ja toimituksista selkeästi osoitettu kenenkään tehtäväksi, vaan ne yhdistettiin osaksi työväen avustuskomitean tehtäviä.⁴⁵⁹ Legioonalaismerkkien tilauksia alkoi tulla tasaisena virtana työväen avustuskomitealle vuoden 1920 aikana. Merkki maksoi 36 markkaa ja työmiehet liittivät saatujen ohjeiden mukaisesti maksun tilauksensa yhteyteen. Jotkut tilasivat merkin vain itselleen, mutta useimmiten tilaukset tehtiin suurella joukolla. Kirjeissä oli juhlava sävy: merkkejä pyydettiin lähettämään ”hyväntahtoisesti”, ”kohteliaasti” ja ”nöyrin pyynnöin”. Merkkejä pyydettiin lähettämään paikkoihin, joissa työmiehet legioonan jälkeistä elämäänsä jatkoivat: pieniin pohjoisen postitoimistoihin, työväentaloille ja metsätyömaille.⁴⁶⁰

Merkin saaminen edellytti usein melkoista vaivannäköä legioonalaisilta. Kirjeen lähettäminen saati vastaanottaminen ei ollut vaivoista pienin tiettömien taipaleiden takana työmaalta toiselle

⁴⁵⁷ Pöytäkirja S.L. rahaston kokouksessa Itä-Villingissä 30.9.1919, 327 Sekalaisia pöytäkirjoja, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁵⁸ Kirje suomalaisen legioonan toimikunnalle, Kaarlo Iivosen oikeudenkäyntiasiakirjoja sekä kirjeenvaihtoa 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁵⁹ Legioonalaistoimikunta oli ehdottanut merkkien maksuun käytettäväksi väliaikaisesti Sosialidemokraattisen puolueen haltuun uskottuja legioonalaisrahaston varoja, mutta puolueitoimikunnan edustaja Yrjö Räisäsen mielestä tämä oli liian työlästä. Hänen mukaansa oli järkevintä, että jokainen legioonalainen maksaisi oman merkkinsä ja toimittaisi rahat merkkien tilauksesta vastaavalle taholle. Puolueitoimikunnan edustaja Räisäsen mukaan merkkien toimittaminen ympäri Suomea ja ulkomaitakin oli hänelle liian työläs tehtävä ja hänen ehdotuksestaan merkkeihin liittyvät asiat siirrettiin Suomen työläisten avustuskomitealle, joka vastasi myös legioonalaisten rahastoon liittyvistä avustushakemuksista. Kirje Muurmannin legioonan toimikunnalle Yrjö Räisäselä, Nimiluettelointi muistomitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁶⁰ Nimiluettelointi muistomitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

kierteleville metsätyömiehille. Ongelmia saattoi aiheuttaa myös metsätyömiehen olematon kirjoitustaito: eräs legioonalaisista sai vastauskirjeen, jossa pahoiteltiin, että kirjettä oli mahdoton lukea ja kehoitettiin antamaan tehtävä paremmin kirjoittavalle.⁴⁶¹ Taloudellisessa niukkuudessa ja puutteessa elävälle merkin hankkiminen oli myös taloudellinen uhraus, varsinkin kun merkin hinta nousi lopulta aina sataan markkaan saakka! Kuusamon työväentalon vahtimestari, puuseppä D. Niemelä ehdotti puoluetoimikunnalle, että merkkejä voisi valmistaa hopean sijasta halvemmasta materiaalista kuten alumiinista.⁴⁶² Niemelän palkka työväentalon vahtimestarina oli asunto ja lämmitys. Muuta työtä ei tahtonut löytyä, mutta sairas vaimo ja lapsi oli silti elätettävä.⁴⁶³ Niemelän ehdotukseen ei tartuttu ja köyhän puusepän kuten muidenkin legioonalaisten oli punnittava, mikä oli hopeisen legioonalaismarkin arvo.

Vaativien ponnistelujen jälkeen ei ole ihme, että merkkien toimitusten viivästyessä huolestuneiden ja närkästyneidenkin legioonalaisten kirjeet täyttivät työväen avustustoimikunnan postin. Usein tilausten yhteydessä oli lähetetty suuria rahoja ja huolestuneet legioonalaiset pyysivät jälleen hyväntahoisesti ja kohteliaasti ilmoittamaan, mistä viivästyemisessä oli kyse. Sanamuodot olivat kuitenkin tiukentuneet: kirjeisiin pyydettiin vastaamaan välittömästi.⁴⁶⁴ Ivaloon kaksi merkkiä tilannut Edvard Toivonen toi esille vaikeudet, joita merkkien viivästyminen metsätyömiehille aiheutti. Työmaiden perässä kulkeva työmies vaihtaisi kevään tullen asuinpaikkaansa, eikä merkin tilausosoite enää pitänyt paikkaansa.⁴⁶⁵ Toveriensa tilaukset ja myös rahat vastuulleen ottaneet olivat hankalassa välikädessä. Rovaniemelle viisi merkkiä tilannut ja näistä 215 markkaa etukäteen maksanut Mikko Nykyri kirjoitti avustuskomitealle kiusallisesta tilanteestaan: merkkejä odottavat käyvät niitä häneltä jatkuvasti kysymässä, eikä hänellä ole antaa kunnon selitystä merkkien viipymiselle.⁴⁶⁶ Tieto ongelmista merkkien saamisessa levisi nopeasti legioonalaisten keskuudessa. Juho Ojuva kirjoitti kirjeessään Sodankylässä olevan paljon legioonalaisia, mutta tilauksissa

⁴⁶¹ Kirje Paavo Pölöselle Työväen avustuskomitealta, Nimiluetteloita muistomitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁶² D. Niemelän kirje S. Sosdem puoluetoimikunnalle, 14.8.1921 Kuusamo, Nimiluetteloita muistomitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁶³ D. Niemelän kirje Suomen Työväen avustuskomitealle, 25.1.1920 Kuusamo, Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁶⁴ Nimiluetteloita muistomitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁶⁵ Edvard Hirvosen kirje Suomen Työväen avustuskomitealle, 8.4.1920 Ivalo, Nimiluetteloita muistomitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁶⁶ Mikko Nykyrin kirje Työväen avustuskomitealle, 21.4.1920, Nimiluetteloita muistomitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

ilmenneiden ongelmien vuoksi hän uskaltautuu tilaamaan vain viisitoista merkkiä. ”Että katotaan ensin lähtekö nuo tuleen”, totesi Ojuva kirjeessään.⁴⁶⁷ Myös hän pyytää kirjeen lopussa vielä erikseen vastaamaan kirjeeseen heti, oli merkkejä tulossa tai ei.⁴⁶⁸

Legioonalaismerkki toimi menneisyyden konkreettisena välittäjänä. Muistoarvoltaan merkitykselliset esineet ovat näytteitä elämäkokemuksista ja eletystä elämästä. Esine ei kuitenkaan vain heijasta menneisyyttä, vaan se muodostaa sillan nykyhetkeen. Olemassaolo jatkuu ja esineet ovat yhä tuottamassa uusia kokemuksia. Esineisiin liitetyt tunteet pitävät näin ollen menneisyyden läsnä nykyhetkessä.⁴⁶⁹ Legioonalaismerkin suosio, merkin hankkimiseen liittyvä vaivannäkö ja taloudellinen panostus osoittavat, että merkillä oli väliä. Merkki oli muistutus kuulumisesta joukkoon tiettynä hetkenä ja merkin avulla joukko yhä uudelleen jatkoi olemassaoloaan. Merkki oli mahdollista ottaa käteen ja muistaa. Se oli konkreettinen muiston kiteytymä, menneisyys, joka tuli aina uusiin hetkiin. Vaikka merkkiä ei pitänytkään rintansa pielessä, sen saattoi tietää olevan jossakin henkilökohtaisten tavaroiden joukossa, jolloin siihen liitetyt merkityksetkin olivat aina jossakin läsnä. Tieto siitä, että muillakin oli takkinsa pielessä, repun kätköissä, kotona kunniapaikalla tai lipaston laatikossa samanlainen merkki, liitti yksilön aina uudelleen osaksi joukkoa.

Oman menneisyyden jäsentäminen on olennaista minuuden ylläpitämiselle. Koskijoki on kuvannut esineitä muiston astiana. Muistoissa on kyse aina myös toiveista ja ideaaleista. Muisti on valikoiva ja konstruoituu jatkuvasti.⁴⁷⁰ Muistitietotutkija Portellia mukaillen voisi todeta, että legioonalaismerkki toi esille sen mitä legioonalaiset halusivat tehdä, mitä he uskoivat tekevänsä ja mitä he jälkikäteen katsoivat tehneensä.⁴⁷¹ Keitä he halusivat olla ollessaan legioonalaisia. Legioonalaismerkki oli niiden toiveiden astia, jotka mielletään jäljelle jääneiksi ja muistamisen arvoisiksi. Oman merkin avulla legioonalaisten oli mahdollista sanoutua irti valkoisen Suomen määritteistä: mahdollisista maanpetostuomioista, epäluulosta ja osattomuudesta. Legioonalaismerkki toi esille legioonalaisten toiveet, halut ja näkemykset itsestään yksilöinä ja osana

⁴⁶⁷ Juho Ojuvan kirje sosiaalidemokraattien puoluetolimikunnalle, 5.1.1920 Sodankylä, Nimiluettelaita muistimitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁶⁸ Juho Ojuvan kirje sosiaalidemokraattien puoluetolimikunnalle, 5.1.1920 Sodankylä, Nimiluettelaita muistimitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

⁴⁶⁹ Koskijoki 1997, 269, 277.

⁴⁷⁰ Koskijoki 1997, 283–284.

⁴⁷¹ Portelli 2006, 49–50.

joukkoa. Valkoiselle Suomelle legioonalaiset olivat samaa sisällissodan punaisten työläisten joukkoa, jolle oli helppo lyödä huligaanin ja valtion vihollisen leima. Oman merkin avulla legioonalaisilla oli mahdollisuus olla omilla ehdoillaan sittenkin jotakin aivan muuta.

Legioonalaisten merkit ilmensivät osaltaan joukon identiteettiä hetkellä, jolloin joukko oli hajoamassa tai jo hajonnut. Tullessaan osaksi rakennetta pienyhteisö halusi julkistaa näitä uuden identiteettinsä merkkejä. Kyse oli samalla oman erityisen ja haavoittuvassa asemassa olevan identiteetin suojaamisesta. Myöskään legioonalaisidentiteettiä ei voi pitää jähmeänä ja särkymättömänä vaan eräänä yksilön identiteetin fragmenteista. Tuolla hetkellä nimenomaisesti legioonalaisidentiteetti kuitenkin oli niin merkityksellinen, että yksilöt rakensivat ja turvautuivat siihen.

Rituaaliteorian mukaisesti pienyhteisön tullessa osaksi rakennetta yksilön vanha paikka yhteiskunnan sosiaalisessa rakenteessa ja kulttuurisissa olosuhteissa astuu jälleen voimaan.⁴⁷² Elokuussa 1920 legioonalainen Romppainen tiedusteli jo maksamansa merkin kohtaloa avustuskomitealta. Romppainen pyysi osoittamaan merkkinsä vaivaistalon postiin.⁴⁷³ Suurin osa legioonalaisista palasi saman taloudellisen puutteen keskelle, samoihin mökkeihin ja samaan kovaan työhön, josta oli lähtenytkin. Köyhä puuseppä oli köyhä puuseppä palatessaankin. Toisaalta hän ei enää ollut vain köyhä puuseppä tai vaivaistalon asukas vaan entinen Iso-Britannian armeijan sotilas ja siksi palatessaan aivan eri. Hän tulisi olemaan yhä puuseppä, mutta yhä myös legioonalainen. Köyhyydeltä ja osattomuudelta merkki ei tilaajaansa pelastanut, mutta se toi esiin toisenlaisen identiteetin. Siinä mielessä kaikki oli palatessa toisin ja merkkiä katsoessa tuo muu oli läsnä aina.

4.3. ”Mutta suojeluskuntaan, ette minua saa.” – Legioonalaisten selviytyminen ja mielekkään kertomuksen rakentaminen

Yksilön elämässä selviytymisstrategiat ovat tapa omaksua sellainen asenne ja näkökulma, joka auttaa sietämään oman toimijan aseman kautta muodostuneet olosuhteet. Selviytymisstrategiat

⁴⁷² Turner 2007, 106, 120–121.

⁴⁷³ Heikki Romppasen kirje, 8.1920 Kontiolahti, Nimiluetteloita muistimitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

eivät ole vain selviytymistä päivästä toiseen vaan selviytymisstrategiat ovat se, mikä tekee elämästä elämisen arvoista. Selviytymisstrategioiden kautta yksilö kokee roolinsa jollakin tavalla mielekkäänä, pystyy säilyttämään itsekunnioituksensa ja saamaan iloa ja nautintoa elämästään. Yksilöllä voi olla oma selviytymisstrategiansa, mutta tietyllä tapaa strategiat ovat aina jaettuja, sillä ne eivät koskaan ole irrallaan sosiaalisesta kontekstista.⁴⁷⁴ Legioonalaisten selviytymisstrategiat syntyivät sisällissodan jälkeisissä yhteiskunnallisissa olosuhteissa ja siinä toimijan asemassa, johon valkoinen Suomi työväkensä asetti. Yhtälailta selviytymisstrategiat syntyivät vuorovaikutuksessa valkoisen Suomen toimijoiden kuin legioonalaisten oman yhteisön kesken. Yksilöiden tulkinnat legioonan tapahtumista ja mielekkäästä kertomuksesta vaikuttivat myös niihin selviytymisstrategioihin, jotka olivat kullekin luontevimpia.

Kesken jääneen vallankumouksen jatkaminen oli eräs selviytymisstrategioista, jonka osa legioonalaisista omaksui. Neuvostoviranomaisten luvalla oli Pietarissa aloitettu vuonna 1919 ensimmäiset suomalaisille tarkoitetut puna-upseerikurssit. Puna-upseerit järjestivät vuosien 1919–1921 välillä sotilaskoulutusta Pohjois-Suomen paikkakunnilla.⁴⁷⁵ Ensimmäiseltä puna-upseerikurssilta valmistui muun muassa legioonalainen Aleks Tuorila.⁴⁷⁶ Aseellisen vallankumouksen suunnittelijat asettivat paljon toiveita sotilaskoulutuksen saaneisiin legioonalaisiin. SKP:n vallankumoustoiminnan alku ja painopiste olivat Suomen alueella juuri pohjoisessa. Eräessä Etsivälle keskuspoliisille paljastuneessa Suomen punaisen kaartin Ruotsin pataljoonan sotasuunnitelmassa vuodelta 1919 keskeisessä roolissa olivat Muurmannin jääkärit. Suunnitelman valmisteluissa päätettiin toteuttaa tiedustelua ja hankkia värvääjiä legioonalaisten keskuudessa. Pohjois-Ruotsista Suomen yli Muurmannille ylettyvä operaatio oli massiivinen ja uhkarohkea, eikä sitä sellaisenaan koskaan toteutettu.⁴⁷⁷ Reitillä kuitenkin oli maanalaisen työn etappiyhteyksiä, joista erästä hoisi kuolajärveläinen legioonalainen Antti Tuutijärvi.⁴⁷⁸ Sisällissodan

⁴⁷⁴ Alasuutari 2007, 189–190.

⁴⁷⁵ Koulutusta järjestettiin ainakin Kuolajärvellä, lissä, Kajaanissa, Kemissä, Kemijärvellä, Kuhmossa, Muhoksella, Oulussa, Raahessa ja Sodankylässä. Lackmanin mukaan mahdollisesti myös muualla, sillä tähän pohjoisen työväen radikaalisuus antoi hyvät mahdollisuudet. Lackman 1991, 17.

⁴⁷⁶ Miltei ainoana Rovaniemen työväenyhdistyksen johtohahmoista sisällissodassa hengissä säilynyt ja Ahavan rinnalla Muurmannin punakaartia johtanut Tuorila jatkoi toimintaansa Muurmannin alueella ja siirtyi myöhemmin Pohjois-Ruotsiin maanalaisen toiminnan etapinhoitajaksi. Aatsinki 2008, 246.

⁴⁷⁷ Lackman 1991, 46–48, Liite 3; Lackman 1993, 44.

⁴⁷⁸ Aatsinki 2008, 245.

jälkeen valkoista Suomea uhkaava vallankumouksen henki ja toiminta elivät yhä Pohjois-Suomessa ja legioonalaiset olivat vahvasti osa sitä.

Pohjan Kansan vuoden 1921 joulunumerossa pohjoisen vasemmistolaiset toivottivat hyvää joulua toinen toistaan vallankumouksellisimmin toivotuksin. Suurin osa liitti toivottajien joukkoon vain nimensä. Toiset maksoivat suurista, usean palstan ilmoituksista. Suurin ja hehkuvin toivotuksista oli Yhdysvaltojen Oregonin Kaukosen poikatalosta lähetetty usean palstan kokoinen tervehdys kotimaahan: ”Taisteluun ihmiskunnan puolesta! Alas kapitalistinen rosvoyhteiskunta! Kommunismi voittoon! Uskokaa, kerran on ihmisyyden joulu.”⁴⁷⁹ Miltei tuhanteen yltävän joukon keskeltä löytyy useita legioonalaisnimiä. Kuolajärveläisten toivottajien joukossa on myös perhe Pikkuvirta.⁴⁸⁰ Kotiuttamissopimusneuvotteluihin osallistunut Pikkuvirta oli itse jäänyt vapaaehtoisesti sivuun legioonan kotiuttamisesta. Pikkuvirta saapui kotiin omia aikojaan alkuvuodesta 1920 ja joutui Etsivän keskuspoliisin pidättämäksi.⁴⁸¹ Pikkuvirta vapautui Tammisaaresta juuri ennen joulua 1921.⁴⁸² Ilmeisesti heti vapautumisensa jälkeen Pikkuvirta ryhtyi salakuljettamaan aseita rajan yli. Niitä kätkettiin vanhalle tukkikämpälle ja Pikkuvirran perheen hoitamaan Kuolajärven Kurtin kylän osuuskauppaan.⁴⁸³

Kuolajärvi oli eräs pohjoisen paikkakunnista, jossa valkoisen Suomen toimijat olivat pahasti alakynnessä ja vallankumouksellinen toiminta eli voimakkaana. Etsivä keskuspoliisi kuvasi koko kuntaa, lukuun ottamatta kirkonkylän virkamiehiä, kokonaan kommunistiseksi.⁴⁸⁴ Kuolajärven poliisi Eero Virkkula tiesi vallankumouksellisesta toiminnasta ja Pikkuvirran asekuljetuksista, mutta salasi ne. Virkkusen omasta aatteellisesta vakaumuksesta ei ole tietoa, mutta poliisin henkilökohtaiset yhteydet paikkakunnan maanalaiseen ja julkiseen työväenliikkeeseen olivat vahvat: Virkkusen tytär Hanna Pikkuvirta oli Mikko Pikkuvirran puoliso.⁴⁸⁵ Poliisi Virkkusen tytär Hanna Pikkuvirta oli eräs

⁴⁷⁹ Joulutervehdykset 1921, *Pohjan Kansa*, 23.12.1921.

⁴⁸⁰ *ibid.*

⁴⁸¹ Pöytäkirja Mikko Pikkuvirran tutkinnasta 27.1.1920 Kuusamo, 681 Muurmannin legioona amp, EK-Valpo 1, KA.

⁴⁸² Kauppinen 1928b, 286.

⁴⁸³ Lackman 1993, 64.

⁴⁸⁴ Aatsinki 2008, 256.

⁴⁸⁵ Hanna ja Mikko Pikkuvirran perheeseen kuului kolme lasta. Hanna Pikkuvirta oli Kuolajärven työväenyhdistyksen sihteeri. Hän muun muassa kirjoitti todistuksia legioonalaisten työväenavustuskomitealle lähettämiin avustusanomuksiin. Hanna ja Mikko Pikkuvirtaa ei ollut vihitty ja kuulustelupöytäkirjoissa puhutaankin halveksuen jalkavaimosta. Pohjoisen vallankumouksellisen työväen keskuudessa yleistivät 20-luvulla toveriliitot, joissa liittoa ei julkistettu seurakunnan edessä vaan tovereille työväenlehteen lähetetyllä ilmoituksella. Avustushakemuksia 1920, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA; Pöytäkirja Mikko Pikkuvirran tutkinnasta 27.1.1920 Kuusamo, 681 Muurmannin legioona amp, EK-Valpo 1, KA.

vuoden 1919 Kuolajärven maanalaisen toiminnan organisoijista ja myös paikkakunnan julkisen työväenliikkeen aktiivi.⁴⁸⁶ Kaikki Virkkusen kolme poikaa myös osallistuivat maanalaisen punakaartin toimintaan vuonna 1919. Mikko Pikkuvirran alueelle toimittamat aseet liittyivät Pohjolan Punaisen Sissipataljoonan operaatioon. Legioonalaisten entisessä tukikohdassa Knäsössä oli joulukuussa 1921 perustettu Pohjolan Punainen Sissipataljoona, jonka suuntana oli Suomi.⁴⁸⁷

Valkoisen Suomen tiukat kontrollitoimet sekä työväestön ahdas yhteiskunnallinen ja taloudellinen asema työnsivät legioonalaisia vallankumouksellisen toiminnan pariin. Aliupseerina legioonassa palvellutta Matti Rautiota syytettiin vielä Muurmannilla brittien yhteistyömieheksi. Kotona Rautio ryhtyi järjestämään Kajaanin maanalaista punakaartia. Sovinnollisen miehen katkeruuden ja kapinahalun motiivin sanottiin syntyneen tavasta, jolla valkoinen Suomi legioonalaisia kohteli.⁴⁸⁸ Vuoden 1921 työväenlehtien uutiset muistuttivat hälyttävästi vuoden 1917 uutisia: jälleen Kemijärven kunta kääntyi Suomen hallituksen puoleen, jotta valtio jatkaisi tukkisavotoitaan kevääseen asti, sillä muuten työtä ja elantoa ei kaikille riittäisi. Maantietöitä pyydettiin järjestämään hätäaputöinä.⁴⁸⁹ Suomen ammattijärjestö lähestyi myös hallitusta Pohjois-Suomen metsätyömaiden tilanteen selvittämiseksi.⁴⁹⁰ Töihin päässeenkkin kohtalo saattoi olla karu: loppuvuodesta 1921 Kuusamosta kerrottiin, että miltei kaikki savottojen hevosmiehet olivat jääneet yhtiölle velkaa.⁴⁹¹ Lackman on todennut, että 20-luvun alun pohjoisen ruutitynnryi vain odotti kipinää.⁴⁹² Tammikuussa 1922 *Pohjan Kansa* uutisoi eräästä suurimmasta Pohjois-Suomessa koskaan järjestetystä savotasta Värriöjoella. Kuolajärven ja Savukosken alueella järjestetyille savotalle oli saapunut ”nälän ja vilun ajamina suuri joukko työläisiä.”⁴⁹³ Värriöllä kipinä syttyi.

Helmikuun 2. päivänä 1922 Värriön savotan eräälle kämpälle saapui hiihtäen Juuso Materon⁴⁹⁴ johtamana kolmetoistamiehinen suksijoukko, joka kuului Knäsössä perustettuun Pohjolan

⁴⁸⁶ Aatsinki 2008, 261.

⁴⁸⁷ Lackman 1993, 46–52, 64.

⁴⁸⁸ Nevakivi 1970, 327.

⁴⁸⁹ ’Työttömyyden torjumista Peräpohjolassa’, *Kansan Tahto*, 10.1.1922.

⁴⁹⁰ ’Työttömyyskurjuus pohjolan metsätyömailla’, *Pohjan Kansa*, 16.1.1922.

⁴⁹¹ ’Tukkityöolot pohjoisessa perin kurjat’, *Pohjan Kansa* 26.11.1921.

⁴⁹² Lackman 1993, 45.

⁴⁹³ ’Kemi ja Utterfors yhtiöiden työmaat’, *Pohjan Kansa*, 5.1.1922.

⁴⁹⁴ Juuso Matero oli oikealta nimeltään Frans Johan (Janne) Myyryläinen. Kotoisin Suomussalmelta. Myyryläinen oli Kajaanin työväenliikkeen johtohahmoja. Sisällissodan aikana hän joutui vangituksi, mutta karkasi sekä Hennalan että Kuopion vankileireiltä. Ilmeisesti Myyryläinen siirtyi vuonna 1920 Neuvosto-Venäjälle ja suoritti puna-upseerikurssin. Suomen retkellään hän käytti nimeä Juuso Matero ja myöhemmin Neuvosto-Venäjällä nimeä Jahvetti Moilanen. Kyseisestä henkilöstä elämäkerran kirjoittanut Lackman toteaa, että Myyryläisen liikkeiden kartoittaminen on

Punaiseen Sissipataljoonaan. Materon johtama joukko oli osa 70-miehistä rajan yli saapunutta sissijoukkoa.⁴⁹⁵ Legioonalaisuus oli olennainen osa tätä uutta sissitoimintaa. Sissipataljoonan kaksi komppanian päällikköä Pekka Kakkinen ja Vilho Kärkkäinen olivat entisiä legioonalaisia.⁴⁹⁶ Legioona ei koskaan marssinut sotalle retkelleen rajan yli, mutta Materon joukon mukana legioonalaisia saapui rajan yli aseineen.⁴⁹⁷ Pohjolan Punainen Sissipataljoona valtasi savotan Kemiyhtiön työnjohtajien asumukset ja takavarikoi johtajien hallussa olleet aseet. Pikkuvirran johdolla salakuljetetut aseet jaettiin työmiehille. Päivässä koko Värriön savotta oli vallattu ja laajalla alueella työskennelleet miehet kutsuttiin savotan keskukseen. 600 työmiestä kuunteli paukkuvassa pakkasessa, kuinka Matero julisti läskilaatikon⁴⁹⁸ päällä seisten taistelun kansainvälistä kapitalismia vastaan alkaneeksi. Matero syytti Suomen hallitusta Itä-Karjalan retkistä ja kehotti työläisiä liittymään sissipataljoonaan, jonka oli tarkoituksena taata Neuvosto-Karjalan turvallisuus ja työväestön edut. Työmiehiä ei tarvinnut houkutella.⁴⁹⁹ Pohjolan Punaisen Sissipataljoonan valta alueella kesti kuusi päivää. Materon joukkojen toiminta oli hyvin organisoitua. Sissipataljoona pystyi liikkumaan Kuolajärven ja Savukosken kylissä ongelmitta. Laajamittaista vallankumousta retkestä ei tullut, mutta sissipataljoona näytti iskuvoimansa rajavartiolaitokselle, suojeluskunnille ja virkamiehille. Valkoinen Suomi sai muistutuksen pohjoisen vallankumouksellisesta potentiaalista. Matero kehotti kaikkia halukkaita siirtymään Karjalaan ja siellä toimivaan punaiseen armeijaan. Kotimaan jätti 258 henkeä.⁵⁰⁰

Osalle legioonalaisista Värriön tapahtumat olivat suunnitelmallisen ja pitkäjänteisen vallankumoustyön tulosta. Esimerkiksi Mikko Pikkuvirralle, Antti Tuutijärvelle ja Pekka Kakkiselle Pohjolan Punaiseen Sissipataljoonaan kuulumisen oli osa samaa taistelua, jota jo legioonankin riveissä oli käyty.⁵⁰¹ Etsivä keskuspoliisi on raportissaan Värriön savotalta limittänyt legioonalaiset ja puna-upseerit. Tämän muistion mukaan Värriön tapahtumiin osallistui ainakin

vaikeaa, sillä nimeä Juuso Matero ja Jahvetti Moilanen käyttivät maanlaisessa toiminnassaan useat eri henkilöt. Nevakiven mukaan Matero olisi ollut mahdollisesti legioonalainen, mutta ilmeisesti kyse on juuri useiden nimien aiheuttamasta sekaannuksesta. Lackman 1993; Nevakivi 1970, 329.

⁴⁹⁵ Lackman 1993, 51.

⁴⁹⁶ Lackman 1993, 38; Nevakivi 1970, 329.

⁴⁹⁷ Nevakivi 1970, 329.

⁴⁹⁸ Suomen poliittiseen historiaan tapaus jäi tästä johtuen nimellä läskikapina. Lackman 1993.

⁴⁹⁹ Aatsinki 2008, 254; Lackman 1993, 57–59.

⁵⁰⁰ Lackman 1993, 58–67.

⁵⁰¹ Nevakivi 1970, 329.

kaksikymmentäyksi legioonalaista.⁵⁰² Ehkä osa legioonalaisista tempautui mukaan siitä sattumasta, että he olivat tuolloin kyseisellä savotalla. Värriön tapahtumat osoittavat, että osa legioonalaisista hyödynsi brittien alaisuudessa omaksumia taitojaan vallankumouksen hyväksi. Legioona oli tarjonnut heille sotilaskoulutuksen sekä mahdolliset kokemukset taistelutoiminnasta ja aseiden käytöstä. Yhtälailla legioonalaisuus oli antanut kokemusta päätöksenteosta, yhteistoiminnasta ja voimasta oman joukon kesken sekä suhteessa kansainvälisiin toimijoihin. Raja-alueella partioiville Muurmannin alue oli tullut tutuksi toimintaympäristöksi ja alueen toimijoihin oli muodostettu yhteyksiä.

Sissipataljoonaan liittyneet ja aseisiin tarttuneet hylkäsivät kotimaansa voimalla ja näyttävästi. Useille muillekin legioonalaisille siirtyminen Neuvosto-Venäjälle oli varteenotettava keino selviytyä. Kauppisen mukaan 400 legioonalaista siirtyi rajan yli. Luku on varmasti liioiteltu, mutta tuo esiin, että muuttoliikettä rajan yli todella oli. Useat vaivalla kotiutetut ja valtionrikosoikeudentutkinnasta syyttöminä selvinneet eivät lopulta kuitenkaan kokeneet mahdolliseksi elää valkoisessa Suomessa. Isänmaa oli muiden ja siksikin helposti jätettävissä. 20-luvun olosuhteissa Neuvosto-Venäjä oli työväelle houkutteleva vaihtoehto kuten Heikkinen tuo esiin kertoessaan siskonsa ratkaisusta lähteä: ”Se oli tympeytynyt tähän Suomen elämän meininkiin, vaikkei ois hyvä sielläkään, mutta on se kumminki se poliittinen suuntaus vähän vapaampi.”⁵⁰³ Legioonalaisia rajan takana odottivat tutut paikat, mikä varmasti helpotti lähtöaikeita.

Suurin osa legioonalaisista kuitenkin jäi. He jatkoivat ja rakensivat elämänsä olosuhteissa, joissa liikkumavara ei aina ollut suuri. Aseisiin tarttuminen oli tekona äärimmäinen, mutta valkoisen Suomen kodille, uskonalle ja isänmaalle saattoi kääntää selkänsä myös hienovaraisemmin keinoin. Legioonalaisen oma tila oli mahdollisuus olla kiinnittymättä osaksi niitä instituutioita, joiden varaan valkoinen Suomi ideologiansa rakensi. Näistä näkyvin oli luonnollisesti suojeluskuntaliike.

⁵⁰² Tauriainen Emil, Kuusamo; Lukkarinen Kalle Emil Kemijärvi; Kalle Armas Kuhmonniemi; Neitola Juho, Sodankylä; Pyyniemi Heino, Kuolajärvi; Revonniemi Emil, Alatornio; Granlund Matti Aleksander, Rovaniemi; Pekkala Oskari, Kuusamo; Mustonen Hannes, Kuusamo; Kakkinen Pekka, Iisalmi; Kärkkäinen Vilho, Iisalmi; Karjalainen Aleks, Kähkönen Eetu, Keränen Kalle Kuhmonniemi, Pikkarainen Jonas, Kemijärvi, Tuutijärvi Anton, Kuolajärvi; Tolonen Vihtori; Tolsa Hjalmar, Kuusamo; Leinonen Johan Paavali, Kuusamo, Leinonen Johan Taavetti Paltamo; Savolainen Antti Emil, Nurmes. Luettelo henkilöistä, jotka ovat EK:n pääosaston mukaan ent. Muurmannin legioonalaisia, Pietarin puna-upseerikoulun käyneitä tahi puna-armeijalaisia ja jotka ovat työskennelleet Värriön Kemi-yhtiön metsätöissä v. 1922 ennen ryöstön alkamista ja ottaneet osaa kysymyksessä olevaan ryöstöön, 6.11.1923 Helsingin EK:N pääosasto, 681 Muurmannin legioona amp, EK-Valpo 1, KA.

⁵⁰³ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3396, Kper.

Legioonalainen Asser Aho sai sisällissodan jälkeen työn postinkantajana kotipaikkakuntansa Kuolajärven ja Sodankylän välillä. Pian Aho kuitenkin törmäsi vaatimukseen liittyä suojeluskuntaan postinkantajan luotettavuuden varmentamiseksi. Paikkakunnan opettaja totesi Aholle, että vaihtoehtoina oli suojeluskuntaan liittyminen tai työn menetys. Aho myöntyi opettajan vaatimukseen: ”Joo, kyllä se sopii, mutta suojeluskuntaan, ette minua saa. [...] Ne hurautti minut pois ja uus mies tilalle.”⁵⁰⁴ Työläisidentiteetin omaksuneelle legioonalaiselle kieltäytyminen mahdollisti itsekkyyden säilyttämisen, omien arvojen ja ehjän identiteetin rakentamisen. Ahon toiminnassa oli kyse omaehtoisesta vastarinnasta ja tietoisista valinnoista, jotka tekivät omasta identiteetistä, kertomuksesta ja asemasta mielekkään. Vuosikymmenten läpi legioonalainen säilytti aatteellisen vakaumuksensa. Ahon kertomuksessa mielekkyys syntyykin juuri jatkuvuudesta. Vuoden 1968 haastattelussa legioonalainen kertoi, että punainen kirja oli taskussa yhä. ”Työväenasia, se ei muutu ollenkaan, eikä se ole muuttunut, eikä muutu enää.”⁵⁰⁵

Maanalaiseen toimintaan osallistuminen ei suurimmalle osalle merkinnyt aseiden salakuljetusta tai kumouksen valmistelua. Eräs tärkeimmistä maanalaisen toiminnan tehtävistä oli kielletyn kirjallisuuden levittäminen. Etsivän keskuspoliisin vuonna 1922 kaltoin kohteleva Seth Heikkinen liittyi kahden vuoden päästä siihen maanalaiseen toimintaan, josta häntä jo aiemmin oli syytetty. Legioonalaisten tehtävänä oli välittää kirjallisuutta: ”Eihän sillä isoa merkitystä ollu. Se vain oli että tuli kirjelmiä ja kirjoja joita piti levittää ja levitettiin aina vähän salla sinne tänne tuttaville.”⁵⁰⁶ Kriminalisoinnin keskellä oman kirjallisuuden välittäminen oli yhteisön ideologioiden, arvojen ja toiveiden oikeutta olemassaoloonsa. Emil Pyttysen vapautuessa Tammisaaresta joulukuussa 1921 hänellä oli valmiina käsikirjoitus legioonaa koskevaan romaaniinsa.⁵⁰⁷ Seuraavana vuonna romaani *Mister Aikio* julkaistiin kirjailijanimellä Azlag Jarga.⁵⁰⁸ Pyttyselle kirjoittaminen oli oman tilan hallintaa vankilan ja valkoisen Suomen pakkovallan keskellä. Pyttynen toimitti myös Pohjois-Ruotsissa ilmestynyttä *Revontulet*-lehteä, jota salakuljetettiin pohjoisen metsätyömaille.⁵⁰⁹ Oikeudesta omaan kertomukseen kamppailtiin myös vuonna 1930, kun amerikansuomalainen

⁵⁰⁴ Asser Ahon haastattelu, Kuusamossa 1968, äänitys Erkki Uitto, Muistitietotoimikunta, Sidos 177, keräelmä 2930, TA.

⁵⁰⁵ *ibid.*

⁵⁰⁶ Seth Heikkisen haastattelu, Suomussalmi 11.8.1972, A-K 3397, Kper.

⁵⁰⁷ ’Tammisaaren kurjalasta vapautettu’, *Pohjan Kansa*, 9.12.1921.

⁵⁰⁸ Jarga 1922.

⁵⁰⁹ Etsivä keskuspoliisin Rovaniemen alaosaston tilannekatsaus 27.1–2.2.1924, Rovaniemen osaston toimintakertomuksia v.24–29, EK-Valpo 1, KA.

kustannusliike lähetti Suomeen tuhat kappaletta kahta vuotta aiemmin Yhdysvalloissa julkaistua teosta *Suomen luokkasota*. Etsivä keskuspoliisi oli saanut tietää kirjalähetyksestä ja määräsi kaikki kirjat takavarikoitaviksi ja tuhottaviksi.⁵¹⁰ Teokseen kuului myös legioonalaisen Akseli Kauppinen kertomus pohjoisesta kansalaissodasta ja legioonasta. Meren takana legioonalaisen tarina oli saanut oikeuden olemassaoloonsa kymmenen vuotta sisällissodan jälkeen. Kotimaassa kirjan hallussapito oli rikos. Kaikkia kirjoja Etsivä keskuspoliisi ei haaviinsa saanut. Ehkä joku legioonalaisista savotan tai kotimökin suojassa saattoi salaa lukea kertomuksen yhteisestä muistosta.

Legioonalaisen toimijan asemassa eräs rationaalisista selviytymisstrategioista oli myös legioonalaisuudesta vaikeneminen. Haavoittuvassa asemassa toimiminen, työn, hyväksynnän ja mahdollisuuden saaminen yhteisössään ehkä edellytti omista legioonalaismuistuksista vaikenemista. Lähteenmäki on todennut, että Keski-Lapin Sodankylässä sisällissodan tapahtumista, niin legioonalaisuudesta kuin heimoretkestäkin vaiettiin kuin kollektiivisesta sanattomasta sopimuksesta.⁵¹¹ Arkistolähteiden välittämästä hiljaisuudesta huolimatta legioonalaismuistokset saattoivat elää yksityisissä kertomisilla otollisissa hetkissä. Legioonalainen Otto Karjalainen kertoi metsän suojassa paimenessa olleelle nuorelle ystävälleen hetkistään Muurmannilla. Legioonalainen näytti, millaiset olivat Muurmannin tulet, kertoi Muurmannin nälästä ja keripukista. Siinä kertomuksessa legioonalaisen yleisönä olivat pieni poika ja metsä. Muurmannin tulien rätistessä soi taas legioonalaisen marssi, ei sota- vaan ilkeäkurisain sanoin.⁵¹²

Aina legioonalaisuus ei merkinnyt toiseutta ja syrjintää. Kuusamolainen Karvonen suoritti kotiinpaluunsa jälkeen asepalveluksen Kajaanissa. Kotona koettu syrjintä sai legioonalaisen pelkäämän pahinta armeijan osalta. Alku ei vaikuttanut lupaavalta: kuusamolaisia pidettiin metsäläisinä, joiden suuri osuus luku- ja kirjoitustaidon alkeisryhmässä oli jatkuvan pilkan aihe. Konekiväärin liittyvässä opetustilaisuudessa kouluttaja jälleen kehotti erityisesti kuusamolaisia kiinnittämään tarkkaa huomiota opetukseen. Jatkuvasta piikittelystä sisuuntunut Karvonen kertoi kouluttajalle ja ryhmällensä kokoavansa konekiväärin, vaikka silmät sidottuna. Kouluttaja ja muu ryhmä nauroivat Karvoselle vaatien tätä toteuttamaan huimat puheensa. Oli legioonalaisen hetki loistaa. Ihmettelevien katseiden alla Muurmannilla koulutettu, Ahavan erikoisjoukon

⁵¹⁰ Tikka 2008, 217–218.

⁵¹¹ Lähteenmäki 1999, 65.

⁵¹² Väinö Korkeila, sidos 10, 296–297, ”1918”, SKS KRA.

konekiväärin mies kokosi ja purki aseensa silmät sidottuna. Tapaus herätti suurta hämmennystä pataljoonassa. Karvonen ei suostunut kertomaan kouluttajalle, mistä hänen taitonsa olivat peräisin, joten hänet määrättiin luutnantin toimistoon keskustelemaan asiasta. Luutnantille Karvonen kertoi olevansa Muurmannin legioonalainen. Karvosen kertomuksessa tieto herätti vastaanottajassaan yhtenäisyyden kokemuksen. Luutnantti totesi, että he molemmat olivat jääkäreitä. Hän itse oli Saksassa koulutettu ja Karvonen Muurmannilla. Karvosen mukaan hän sai legioonalaisuutensa vuoksi useita luottamusta vaativia tehtäviä palveluksensa aikana.⁵¹³ Tässä kertomuksessa legioonalaisuus toi valkoisen Suomen toimijan arvonannon. Muurmannin jääkärillä oli paikkansa Saksan jääkärien rinnalla.

Legioonalaisten pienyhteisön jäsenten toimijan asemat, identiteetti ja strategiat olla osa yhteiskunnallista rakennetta muovautuivat ajan myötä. Identiteetin monitulkintainen olemus ei jähmettänyt legioonalaistertomuksia vaan salli henkilökohtaisen kasvun, kehityksen ja uudelleen arvioinnin. Sodan basillit haihtuivat ja ajan myötä syntyi tilanteita, jossa yhteisön jäsenet tarvitsivat toisiaan. Metsäherra Forsström palkkasi kattonsa korjaajaksi naapurinsa ja legioonalaisen Ojuvan, jonka kotiin tunkeutumiseen oli aiemmin osallistunut. Ojuvan tarvitessa puutavaraa ilmeisesti uuden kodin rakentamista varten Forsström myi tätä legioonalaiselle vastoin työntantajaltaan saamia määräyksiä. Metsäherra auttoi legioonalaista ja joutui itse puhutteluun toimiensa vuoksi.⁵¹⁴ Legioonalaisuuden merkitykset yksilön elämässä muuttuivat. Uudelleen tulkinnat veivät toisinaan legioonalaisuuden kertomuksista näkymättömiin. 18-vuotiaana legioonalaisena raskaan tuomion saanut Antti Alariesto tilasi vapautumisensa jälkeen legioonalaistmerkin ja toivotti vuonna 1921 *Pohjan Kansassa* vallankumouksellista joulua tovereilleen.⁵¹⁵ 70-luvulla Alariesto nousi kuuluisuuteen naivistisena kuvataiteilijana Andreas Alariestona. Alariesto muisteli taiteessaan ja kertomuksissaan laajasti mennyttä aikaa. Legioonalaisuuttaan hän ei kuitenkaan koskaan julkisesti muistellut. Alariesto oli poika, joka sai Kantalahdessa kiväärin, mutta ei enää tässä kertomuksessa. Menneisyys hahmottui Alariestolle mielekkäämmiin ja ehyemmin toisenlaisten kertomusten kautta. Alarieston kaltaisille legioonalaisille tärkein anti oli kuitenkin aina läsnä: legioonan avulla säilytti henkensä ja pääsi palaamaan kotiinsa.

⁵¹³ Kalle Karvosen muistitieto, Kuusamo 1968, sidos 168 keräelmä 2671, Muistitietotoimikunta, TA.

⁵¹⁴ Forsström 1985, 150, 160.

⁵¹⁵ Joulutervehdykset 1921, *Pohjan Kansa*, 23.12.1921; Nimiluetteloita muistimitalin tilaamista ja toimittamista varten, 327 (42–47) Muurmannin legioona 1, TA.

Kotiuttaminen oli merkinnyt legioonalaisten pienyhteisön liittämistä takaisin vallitsevaan yhteiskunnalliseen todellisuuteen ja olosuhteisiin. Legioonalaisten kokemusten muuttama pienyhteisö tuli osaksi rakennetta, jonka valkoinen Suomi muodosti. Aseellisen toiminnan jatkaminen, maanalaisen kirjallisuuden levittäminen yhtä lailla kuin legioonalaisuudesta vaikeneminen ja parlamentaariseen toimintaan sitoutuminen olivat erilaisia tapoja jatkaa elämää legioonalaisuuden jälkeen.

Kuusamon legioonalaiskokouksessa kesällä 1968 legioonalaisten muistot tulivat kertomuksiksi. Muistelemisen olemus vertautuu kokouksessa tehtyjen ääninauhojen litterointeihin. Vapaassa keskustelussa innokkaiden kertojien muistelut sekoittuvat, kertojat puhuvat toistensa päälle, sanoja puuttuu ja lauseet jäävät kesken toisen täydennettäväksi. Joku nauraa ja toinen taputtaa. Legioonalaiset tapailevat menneen yhteisen marssin riimejä. Joku muistaa riimin sieltä, toinen täältä. Yksittäisistä riimeistä muodostuu kokonainen marssi. Ääniä on monia, mutta viidenkymmenen vuoden jälkeen, jossain siinä hetkessä on jälleen legioonalaisen marssin yhteinen rytmi.

5. Legioonalaisyhteisön valta ja ainutlaatuinen identiteetti osaksi rakennetta

Metsäteollisuuden tarjoama kausittainen palkkatyö ja työväestön järjestäytyminen muodostivat legioonalaisyhteisön yhteiskunnallisen, taloudellisen ja sosiaalisen perustan. Metsäteollisuuden myötä Pohjois-Suomi oli kiinnittynyt osaksi modernia yhteiskuntaa ja markkinataloutta. Legioonalaiset kuuluivat siihen palkkatyöläisten joukkoon, joka mursi Pohjois-Suomen agraariyhteisöjen sosiaalisen yhtenäisyyden ja perinteisen elämänmuodon. Turnerin rituaaliteorian lähtökohtana oleva yhteiskunnan rakenteiden vakaa tila perustui legioonalaisilla tähän metsän tarjoamaan työhön, joka myös määritteli tekijöidensä toimijan aseman. Varhainen sosiaalistuminen työhön, työolosuhteiden heikkous ja työntekijän turvaton asema olivat osa legioonalaisten yhteistä kokemusta. Palkkatyöhön kuului myös vapaus, joka irrotti pientilalliset ja tilattomat yhteisöjensä kontrollista. Pohjoisen työmiehen ammattitaito ja liikkuvuus laajensivat vuorovaikutuskenttää aina Muurmannin rannikolle asti. Yhteiset kokemukset ja samankaltainen toimijan asema muodostivat solidaarisuuden ja yhteenkuuluvuuden tunteen työmiesten kesken. Työväen järjestäytyminen oli legioonalaisille mahdollisuus parantaa asemaansa ja haastaa olemassa olevaa yhteiskuntajärjestystä.

Legioonalaisten kokemukset sisällissodasta muodostuivat paon, Muurmannin punakaartilaisuuden ja Iso-Britannian armeijaan liittymisen jatkumosta. Muurmannille paon myötä legioonalaiset irrottautuivat tilasta, jolle arkitodellisuus oli rakentunut. Pakeneminen oli konkreettista irrottautumista, mutta myös mentaalista eron tekemistä suhteessa sisällissodan valkoiseen osapuoleen. Muurmannilla pohjoinen työväki järjestäytyi omaehtoisesti pohjoisen rintaman punakaartiksi. Sisällissodan päättyminen tappiollisesti asetti pohjoisen työmiehet vaikeaan asemaan. Turvattomassa tilanteessa siirtyminen Iso-Britannian armeijan alaisuuteen oli käytännöllinen valinta. Samalla se tarjosi mahdollisuuden jatkaa jo päättyneeksi luultua taistelua. Työläisidentiteetin omaksuneille legioonalaisille liittyminen imperialistien armeijaan ei ollut ristiriidaton päätös. Legioonalaisuuden keskeiseksi määrittäjäksi nousikin pidättäytyminen taisteluista puna-armeijaa vastaan. Tämän seikan korostaminen mahdollisti eheän vallankumouksellisen identiteetin ja kertomuksen rakentamiseen.

Legioonalaisuus merkitsi legioonalaiseksi tekemistä: yhtenäinen univormu ja sotilaan taitojen omaksuminen olivat osoitus työmiehen ja kaartilaisen muuttuneesta asemasta. Rituaaliteorian mukainen liminaalisen vaiheen yhteisön piirre, heikkojen rituaalinen valta, tulee esiin legioonan tapahtumissa. Koillisrajalla valkoinen Suomi sai legioonan riveissä vastaansa koulutetut, puetut ja yltäkylläisesti varustetut pohjoisen työmiehet. Liittolaisuutensa ansiosta legioonalaisilla oli asemassaan valtaa, joka käänsi sisällissodan asetelmat pääläelleen. Legioonalaiset saivat taistelutehtävien lisäksi kokemusta yhteistoiminnasta ja päätöksenteosta oman ryhmänsä kesken, mutta myös suhteessa kansainvälisiin toimijoihin. Legioona kykeni suoriutumaan sopimuksensa mukaisesti Muurmannin alueen puolustamisesta, mutta myös säilyttämään omat perustamissopimuksessa määritellyt periaatteensa olla asettumatta työväen vallankumousta vastaan. Yhteistoiminnallaan legioonalaiset kykenivät vastustamaan liittolaisensa sopimuksen vastaisia toimia ja näin aktiivisesti vaikuttamaan omaa ryhmäänsä koskeviin päätöksiin.

Kotiuttamisen myötä legioonalaisten pienyhteisö kohtasi valkoisen Suomen muodostaman yhteiskunnallisen rakenteen. Valkoisen Suomen legioonalaisiin kohdistama vallankäyttö ilmeni valtionrikosoikeuden tutkinnoissa, joiden kautta sodan voittanut osapuoli määritteli oman tilansa rajat ja legioonalaisten oikeudet. Legioonalaisten asema valtionrikosoikeuden tutkinnoissa poikkesi suuresti vuonna 1918 valtionrikosoikeudessa tuomiolla olleista. Legioonalaisten oikeudet määriteltiin Suomen ja Iso-Britannian hallitusten välisessä kotiuttamissopimuksessa ja

tutkintatilanteessa legioonalaiset olivat yhä Iso-Britannian armeijan sotilaita. Legioonalaiset myös olivat varautuneet valkoisen Suomen toimiin yhteisesti perustamallaan rahastolla, jonka kustannuksella he palkkasivat tutkintatilanteeseen oikeusavustajan.

Valkoinen Suomi määritteli kotiin palaavat legioonalaiset sisällissodan asetelman ja valkoisen Suomen identiteetin toiseuden kautta. Paikallisyhteisöissä sisällissodan konflikti usein jatkui, sodan ja rauhan välisen rajan ollessa liukuva. Legioonalaisten kansalaisoikeuksia ja poliittisia toimintaoikeuksia rajoitettiin valkoisen Suomen turvaamisen nimissä. Legioonalaisten kotiinpaluun myötä yhteisön ja yksilöiden vanha paikka yhteiskunnan rakenteessa astui jälleen voimaan. Suurin osa legioonalaisista palasi taloudellisen puutteen keskelle, samaan raskaaseen työhön. Legioonalaisten toimijan asema ei kuitenkaan ollut sama, sillä osaksi rakennetta ei palannut vain metsätyömies vaan entinen brittiarmeijan sotilas, joka teki näkyväksi omaa ainutlaatuista identiteettiään ja yhteisöllisyyttään.

Legioonalaiset näyttivät yhteistä voimaansa ja valtaansa valtionrikosoikeuden tutkinnoissa, marssiessaan tahdissa valvojiensa ympäröiminä, luodessaan yhtenäisestä kokemuksesta muistuttavan legioonalaismerkin ja perustaessaan oman rahaston. Legioonalaisten toiminnassa on nähtävissä pyrkimys säilyttää joukon yhtenäisyyden mukanaan tuoma voima ja suoja. Merkkien ja marssien avulla legioonalaiset korostivat yhtenäisyyttään, tekivät identiteettiään näkyväksi ja osoittivat omaa valtaansa. Marssit olivat aikaan ja paikkaan kiinnittyvä voimannäyttö, kun taas legioonalaismerkin avulla menneisyys oli mahdollista pitää aina läsnä. Legioonalaisten oma rahasto tarjosi vaikeassa asemassa olevalle taloudellista suojaa ja mahdollisuuden omaehtoisen poliittisen toiminnan rahoittamiseen.

Kotiutetut legioonalaiset omaksuivat erilaisia selviytymisstrategioita ja tapoja olla osa yhteiskuntaa. Aseellisen toiminnan jatkaminen, maasta poistuminen, maanalaisen kirjallisuuden levittäminen yhtä lailla kuin legioonalaisuudesta vaikeneminen tai parlamentaariseen toimintaan sitoutuminen olivat erilaisia tapoja jatkaa elämää legioonan jälkeen. Nämä selviytymisstrategiat syntyivät samojen olosuhteiden vallitessa heijastaen kuitenkin yksilöiden erilaisia identiteettejä, toiveita ja pyrkimyksiä. Samalla tapaa kertomus legioonasta muovautui ja liikkui ajassa. Muurmannille palanneiden kertomukset jähmettyivät kuviksi nuorista vallankumouksellisista. Toisten kokemukset tulivat ajan saatossa yhdeksi osaksi Suomen sisällissodan moniäänisestä kertomuksesta. Tässä

kertomuksessa poikkeuksellinen ja yllättävä liittolaisuus teki työmiehen hetkeksi Hänen Majesteettinsa vallan ja vastuun alaiseksi. Liittolaisuus kesti hetken, mutta legioonalaisuus oli aina, kerrottuna tai vaiettuna, osa yksilön mennyttä elämää.

Lähteet ja kirjallisuus

I ARKISTOLÄHTEET

KANSALLISARKISTO (KA)

EK-Valpo I arkisto

Asiamapisto

681 Muurmannin legioona

Tiedotus- ja toiminnan ohjaus

EK-Rovaniemen osaston tilannekatsaukset ja toimintakertomukset

Valtiollisen poliisin Kuopion alaosaston arkisto

70 Saapuneet kiertokirjeet

70.37 Muurmannin legioona

Sisäasiainministeriön arkisto

Hf 2:3 Muurmannin suomalaisen legioonaan kuuluneiden henkilöiden kuulustelu
v.1919

Vapaussota-arkisto

495 Sähkösanomakokoelma

484 Rovaniemi

495 Sodankylä

Valtionrikosoikeuksien syyttäjistön arkisto

Muurmannin legioonaa koskevia kuulustelupöytäkirjoja v.1919, Ab 76–79.

KANSANARKISTO (KansA)

Kokoelma 6

323.2 Otto Piipon päiväkirja ”1918”

KANSANPERINTEENARKISTO (Kper)

Äänitearkisto AK

AK 2568–2572 Frans Tauriaisen haastattelu, 1972.

AK 3396–3397 Seth Heikkisen haastattelu, 1972.

AK 3821–3822 Sylvi Kujalan ja Esaias Siivolan haastattelu, 1975.

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURAN KANSANRUNOUSARKISTO (SKS KRA)

Kokoelma ”1918”

Sidos 10, 296–297, Väinö Korkeila

Sidos 15, 97–118, Kalle Räihä, 1965.

Sidos 15, 132–165, Antti Mikkonen, 1966.

Sidos 60, 164, J. Saarenoja

TYÖVÄENARKISTO (TA)

Muistitietotoimikunta

Sidos 168 keräelmä 2668, Liisa Heikkinen ja Kalle Seppänen, 1968.

Sidos 168, keräelmä 2671, Kalle Karvonen, 1968.

Sidos 177, keräelmä 2930, Asser Aho, 1968.

Sidos 177, keräelmä 2932, Niku Palviainen, 1968.

Sidos 177, keräelmä 2933, Muurmannin legioonan kokous, 1968.

II PAINETUT LÄHTEET

LEHDISTÖ

Kansan Tahto, 1917, 1922, 30.1.2002

Köyhällistön Työ, kesäkuu-elokuu 1921

Pohjan Kansa, 1921–1922

LÄHDEKIRJALLISUUS

Forsström, G. W., *Metsäherrana Lapissa 1891–1926 – metsänhoitajan muistelmia*, Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen, Oulu 1985.

Halonen, A. (toim.), *Suomen luokkasota*, Amerikan Suom. Sos. Kustannusliikkeiden Liiton kustantama, Työmies Society Print, Superior, Wis., USA 1928.

Itkonen, O.V., *Muurmannin suomalainen legioona*, Työväen kirjapaino, Helsinki 1927.

Jarga, Azlag, *Mister Aikio*, Savon Kansan kirjapaino osakeyhtiö, Kuopio 1922.

Kauppinen, Akseli, 'Sotatoimet peräpohjolassa'. Teoksessa *Suomen luokkasota*, toim. Halonen, Amerikan Suom. Sos. Kustannusliikkeiden Liiton kustantama, Työmies Society Print, Superior, Wis., USA 1928a, 234–239.

Kauppinen, Akseli, 'Muurmannin legioonan parissa'. Teoksessa *Suomen luokkasota*, toim. Halonen, Amerikan Suom. Sos. Kustannusliikkeiden Liiton kustantama, Työmies Society Print, Superior, Wis., USA 1928b, 270–288.

Kuittinen, Kalle, *Kemi kuohui, työväki taisteli*, Demokraattinen sivistysliitto ry. 2012.

Muut sortaa, saha yksin puoltaa, toimituskunta Erkki Snellman, Allan Vainio & Erkki Rännäli, Rovalan kannatusyhdistys, 1991.

Tokoi, Oskari, *Maanpakolaisen muistelmia*, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1959.

Väyrynen, Vilho, *Suutarin poika porrastiellä*, Pohjoinen, Kaleva, Oulu 1979.

III ELEKTRONISET AINEISTOT

Arkistojen portti, 'EK-Valpon paikallisosastot', [http://wiki.narc.fi/portti/index.php/EK-Valpon_paikallisosastot]. Luettu 1.11.2013.

Hyvärinen, Matti, 'Kerronnallinen tutkimus', [http://www.hyvarinen.info/material/Hyvarinen-Kerronnallinen_tutkimus.pdf]. Luettu 17.4.2014.

Peltonen, Ulla-Maija 'Muistitieto', Perinteentutkimuksen terminologia, Folkloristiikka, Helsingin yliopisto. [<http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia.htm>] Luettu 19.11.2013.

Suomen sotasurmat [<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main>] maaliskuu 2014.

IV TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Aatsinki, Ulla, Lampi, Mika ja Peltola, Jarmo, *Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela – Luokka, liike ja yhteiskunta 1918–1944 – Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*, Tampere University Press, Juvenes Print Oy, Tampere 2007.

Aatsinki, Ulla, *Tukkiliikkeestä kommunismiin: Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja jälkeen 1918*, Tampereen yliopistopaino Oy, Tampere 2008.

Alapuro, Risto & Stenius, Henrik, 'Kansanliikkeet loivat kansakunnan'. Teoksessa Alapuro, Risto et al. (toim.), *Kansa liikkeessä*, Kirjayhtymä, Helsinki 1989, 8–52.

Alapuro, Risto, 'Revisiting microhistory from the perspective of comparisons'. Teoksessa Fellman, Susanna ja Rahikainen, Marjatta, (toim.), *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method and Evidence*, Cambridge Scholars publishing, 2012, 133–154.

Alasuutari, Pertti, *Yhteiskuntateoria ja inhimillinen todellisuus*, Gaudeamus, Tammerpaino, Tampere 2007.

Autti, Mervi, 'Selma Ollankedon murhe – Tapahtui sisällissodan aikaan Kemijärvellä'. Teoksessa Autti, Mervi ja Tuominen, Marja (toim.), *Suuret herrat susia, pienet piruja – Kahdeksan näkökulmaa elettyyn elämään*, Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja. Sarja C. Katsauksia ja puheenvuoroja 29., Lapin yliopistopaino, Rovaniemi 2005.

Cannetti, Elias, *Joukko ja valta*, Loki-kirjat, Helsinki 1998.

Cohn, Dorrit, *Fiktion mieli*, Gaudeamus, Tammer-Paino Oy, Tampere 2006.

Corbin, Alain, *The Life of an unknown – The discovered world of a clog-maker in nineteenth-century France*, Columbia University Press, New York 2001.

Ginzburg, Carlo, *Johtolankoja: Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*, Gaudeamus, Helsinki 1996.

Fingerroos, Outi, *Haudatut muistot – Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Hakapaino Oy, Helsinki 2004.

Fingerroos, Outi et al. (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 2006.

Foucault, Michel, *Tarkkailla ja rangaista*, Otava, Helsinki 2005.

Haapala, Pertti, *Sosiaalishistoria – Johdatus tutkimukseen*, Suomen Historiallinen Seura, Jyväskylä 1989.

Haapala, Pertti, *Kun yhteiskunta hajosi 1914–1920*, Kleio ja nykypäivä-sarja, Painatuskeskus Oy, Helsinki 1995.

Hall, Stuart, *Identiteetti*, Vastapaino, Tammer-Paino Oy, Tampere 2002.

Hanski, Jari, 'Pekkala, Eino (1887–1956), ministeri, kansanedustaja, Työväen Urheiluliiton puheenjohtaja'. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Studia Biographica 3:7, Karisto Oy, Hämeenlinna 2006, 592–593.

Helen, Tapio, 'Friedel Jacobson (1983–1918), jääkäri, majuri'. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Studia Biographica 3:4, Karisto Oy, Hämeenlinna 2004, 374.

Helsti, Hilkka, 'Hedelmällisen tiedon jäljillä – Teemakirjoitukset tutkimuksen lähteinä'. Teoksessa Korkiakangas, Pirjo, Olhson, Pia ja Ruotsaala, Helena (toim.), *Polkuja etnologian menetelmiin*, Ethnos ry, Gummerus kirjapaino Oy, Saarijärvi 2005, 148–159.

Kaarninen, Mervi, *Punaorvot 1918*, Minerva, Jyväskylä 2008.

Kaihovaara, Pirjo, 'Missä paikkasi, tiedätkö sen – Elämäkertojen tarjoamia kuvia liittymisestä kommunistiseen puolueeseen'. Teoksessa Saarela, Tauno et al., (toim.), *Aave vai haave*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Väkivoimakas 11, Gummerus kirjapaino Oy, Saarijärvi 1998, 151–202.

Karonen, Petri, 'Kun rauha tuo omat ongelmansa'. Teoksessa Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (toim.), *Kun sota on ohi – Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Historiallinen Arkisto 124, Tammerpaino Oy, Tampere 2006, 9-22.

Kerkelä, Heikki, *Kauppias, talonpoika ja maailmanmarkkinat – Pohjois-Suomen yhteiskunnan muutos esiteollisena aikana*, Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, Rovaniemi 1992.

Kerkelä, Heikki, *Vanhan maailman peilissä – modernin yhteiskunnan synty ja pohjoinen aineisto*, Gaudeamus, Tampere 1996.

Kettunen, Pauli, 'Missä mielessä vanha työväenliike oli poliittinen liike'. Teoksessa Alapuro, Risto et al. (toim.), *Kansa liikkeessä*, Kirjayhtymä, Helsinki 1989, 236–250.

Kivimäki, Ville, *Murtuneet mielet – Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*, WSOY, Helsinki 2013.

Korkiakangas, Pirjo, *Muistoista rakentuva lapsuus – Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*, Kansatieteellinen arkisto 42, Suomen muinaismuistoyhdistys, Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 1996.

Korkiakangas, Pirjo, 'Muistoista tulkintaan – muisti ja muisteluaineistot etnologian tutkimuksessa'. Teoksessa Korkiakangas, Pirjo, Olhson, Pia ja Ruotsaala, Helena (toim.), *Polkuja etnologian menetelmiin*, Ethnos ry, Gummerus kirjapaino Oy, Saarijärvi 2005.

Koskela, Kari, 'Nuorisohuliganismi ja väkivalta Helsingissä 1900-luvun alussa'. Teoksessa Aatsinki, Ulla & Johanna Valenius (toim.), *Ruumiita ja mustelmia – näkökulmia väkivallan historiaan*, Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Väki Voimakas 17, Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi 2005, 91–114.

Koskijoki, Maria, 'Esine muiston astiana'. Teoksessa Eskola, Katarina ja Peltonen, Eeva (toim.), *Aina uusi muisto – Kirjoituksia menneen elämisessä meissä*, Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54, Jyväskylän yliopisto, Gummerus kirjapaino Oy, Saarijärvi 1997, 269–285.

Kostiainen, Auvo 'Tokoi Oskari (1873–1963), senaatin talousosaston varapuheenjohtaja, kansanvaltuuskunnan jäsen, kansanedustaja, toimittaja'. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Studia Biographica 3:9, Karisto Oy, Hämeenlinna 2007.

Kännö, Sakari, *Mosku: kertomus poromies Aleksanteri Hihnavaarasta ja Lapin kenraali Kurt Martti Walleniuksesta vuosina 1900–1938*, WSOY:n graafiset laitokset, Juva 1992.

Lackman, Matti, *Kommunistien maanalainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939*, Scripta historica XVI, Oulun historiaseuran julkaisuja, Oulu 1991.

Lackman, Matti, *Jahvetti Moilanen – läskikapinan johtaja – poliittinen elämäkerta (1881–1938)*, Scripta Historica XX, Oulun historiaseuran julkaisuja, Oulu 1993.

Lackman, Matti, 'Etsivä keskuspoliisi 1919–1937'. Teoksessa Simola, Matti & Salovaara, Jukka (toim.), *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta*, Sisäasiainministeriö, Poliisin oppikirjasarja, Painatuskeskus Oy, Helsinki 1994, 11–100.

Lackman, Matti & Sirvio, Tuulia, Etsivä keskuspoliisi – "Valkoisen Suomen turvallisuuspoliisi (1919–1937)". Teoksessa Simola, Matti & Sirvio, Tuulia, *Isänmaan puolesta – Suojelupoliisi 50 vuotta*, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1999, 17–43.

Lackman, Matti, *Esko Riekki (1891–1973): jääkärivärväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2007.

Lahti-Argutina, *Olimme joukko vieras vaan – venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*, Siirtolaisinstituutti, Vammalan kirjapaino Oy, Vammala 2001.

Lehtimäki, Kimmo, *Punapäällikkö: Verner Lehtimäki*, Revontuli-kirjat, Jyväskylä 2005.

Lehtola, Veli-Pekka, *Wallenius: kirjailijakenraali Kurt Martti Walleniuksen elämä ja tuotanto*, Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva, Oulu 1994.

Lehtola, Veli-Pekka, 'Wallenius, Kurt Martti (1893–1984), kenraalimajuri, kirjailija, jääkäri'. Teoksessa *Suomen kansallisbiografia*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Studia Biographica 3:10, Karisto Oy, Hämeenlinna 2007, 283–284.

Levi, Giovanni, 'Microhistory and Recovery of Complexity'. Teoksessa Fellman, Susanna ja Rahikainen, Marjatta, (toim.), *Historical Knowledge: In Quest of Theory, Method and Evidence*, Cambridge Scholars publishing, 2012, 122-132.

Lähteenmäki, Maria, *Jänkääkäreitä ja parakkipiikoja – Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*, Historiallisia tutkimuksia 203, Suomen Historiallinen Seura, Vammala 1999.

Lähteenmäki, Maria, *Kalotin kansaa: Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1809–1889*, Oy Nord Print Ab, Helsinki 2004.

Lönnqvist, Bo, *Vaatteiden valtapeli – Näkymättömän kulttuurianatomia*, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008.

Maatsola, Juha, *Metsän mahti: Metsätöiden ja niiden oppimisen historiaa*, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1996.

Moilanen, Laura-Kristiina & Sulkunen, Susanna, 'Johdanto: Aika ja identiteetti'. Teoksessa Moilanen, Laura-Kristiina & Sulkunen, Susanna (toim.), *Aika ja identiteetti – Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Historiallinen Arkisto 123, Hakapaino Oy, Helsinki 2006.

Nevakivi, Jukka, *Muurmannin legioona: Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919*, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1970.

Onnela, Samuli, *Suur-Sodankylän historia 2: Suurpitäjä saamelaisten ja suomalaisten maana vuosina 1747–1916*, Sodankylän kunta, Porvoo 2006.

Paasilinna, Erno, *Kaukana maailmasta: historiaa ja muistoja Petsamosta*, Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu 1980.

Paavolainen, Jaakko, *Vankileirit Suomessa 1918*, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 1971.

Palmgren, Raoul, *Kapinalliset kynät – Itsenäisyysajan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I*, WSOY, Juva 1983.

Pekkalainen, Tuulikki ja Rustanius, Seppo, *Punavankileirit Suomessa 1918 – Suomalainen murhenäytelmä*, Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 2007.

Peltola, Jarmo, 'Metsätyömiehet ja hanslankarit'. Teoksessa Parikka, Raimo (toim.), *Työ ja työttömyys*, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seura, Väki voimakas 7., Kirjapaino Like, Helsinki 1994.

Peltonen, Matti, *Mikrohistoriasta*, Gaudeamus, Helsinki 1999.

Peltonen, Ulla-Maija, 'Virkavalta ja muistitieto – punaisten elämäkerralliset muistelmat vuodesta 1918'. Teoksessa Hannikainen, Juha et al., (toim.), *Väki voimakas 4 – Suomi 1917–1918*, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seura, Karisto Oy, Hämeenlinna 1990, 317–330.

Peltonen, Ulla-Maija, 'Alessandro Portelli ja muistitiedon erityisyys'. Teoksessa Portelli, Alessandro, *Käsky on täytetty – Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*, Faros-kustannus Oy, Kuopio 2012, 9-15.

Pihlainen, Kalle, 'Kaunokirjallisen tiedon käyttö historiantutkimuksessa: Esimerkkinä Josef Skvoreckýn Ihmismielten insinööri'. Teoksessa Terho Henri (toim.), *Hetkiä historiassa*, Cultural history – Kulttuurihistoria 2, Karisto Oy, Hämeenlinna 2002.

Portelli, Alessandro, 'Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen?'. Teoksessa Fingerroos, Outi (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, Suomalaisen Kirjallisuuden seura, Helsinki 2006, 49–64.

Portelli, Alessandro, *Käsky on täytetty – Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*, Faros-kustannus Oy, Kuopio 2012.

Puuronen, Jorma, 'Paikallisuus ja Pohjois-Suomen tukkilakot 1900-luvun alkupuolella'. Teoksessa Saarela, Tauno (toim.), *Aave vai haave*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Väki voimakas 11, Gummerus, Saarijärvi 1998, 37–62.

Pöysä, Jyrki, *Jätjän synty: Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*, Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 669, Vammalan kirjapaino Oy, Vammala 1997.

Rajala, Juha, *Kurittajia ja puukkosankareita – Väkivalta ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885–1917*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

Ronkainen, Suvi, *Ajan ja paikan merkitsemät – subjektiviteetti, tieto ja toimijuus*, Gaudeamus, Tampere 1999.

Roselius, Aapo, *Kiista, eheys ja unohdus – Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*, Suomen Tiedeseura, Vammalan kirjapaino Oy, Sastamala 2010.

Saarela, Tauno, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*, Kansan sivistystyön liitto KSL r.y., Tammerpaino, Tampere 1996.

Saarela, Tauno, *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.

Selén, Kari, *Sarkatakkien maa – Suojeluskuntajärjestö ja yhteiskunta 1918–1944*, WS Bookwell Oy, Juva 2001.

Sen, Amartyan, *Identiteetti ja väkivalta*, Basam Books Oy, Helsinki 2009.

Satokangas, Reija, *Talonpoika ja teollisuus vastakkain ja rinnakkain – Kemijokisuun agraariyhteisön murros 1860–1938*, Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Studia Historica Septentrionalia 44, Jyväskylä 2004.

Siironen, Miika, *Valkoinen Suomi – Valkoisten kollektiivisuus ja valta-asema iisalmelaisessa paikallisyhteisössä vuosina 1918–1929*, Licensiaatin tutkielma, Suomen historia, Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto 2004.

Siironen, Miika, 'Kurivallankoneistona – Suojeluskunta osana vuoden 1918 voittajien hegemonista projektia'. Teoksessa Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (toim.), *Kun sota on ohi – Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Historiallinen Arkisto 124, Tammerpaino Oy, Tampere 2006, 166–212.

Snellman, Hanna, *Tukkilaisten tulo ja lähtö – Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä*, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1996.

Soikkanen, Hannu, 'Vasemmisto ja suojeluskunnat'. Teoksessa Alapuro Risto (toim.), *Raja railona – näkökulmia suojeluskuntiin*, WSOY Kirjapainoyksikkö, Porvoo 1998, 59–82.

Syrjä, Leena, 'Elämäkerrat ja tarinat tutkimuksessa'. Teoksessa *Ikkunoita tutkimusmetodeihin – Metodien valinta ja aineiston keruu: virikkeitä aloittelevalla tutkijalle*. Teoksessa Aaltola, Juhani ja Valli, Raine (toim.), PS-kustannus, Jyväskylä 2001, 203–214.

Tikka, Marko, *Kenttäoikeudet – välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2004.

Tikka, Marko, *Terrorin aika – Suomen levottomat vuodet 1917–1921*, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2008.

Torninoja-Latola, Jaana, 'Omapäisästi valtaa vastaan – Elvi Sinervon arkipäivän politiikka vankilassa 1941–1944.' Teoksessa Aalto, Ilana (toim.), *Vallanteoriat historiantutkimuksessa*, Turun historiallinen yhdistys ry, Turku 2011.

Turner, Victor, *Rituaali – rakenne ja communitas*, Suomen antropologinen seura, Helsinki 2007.

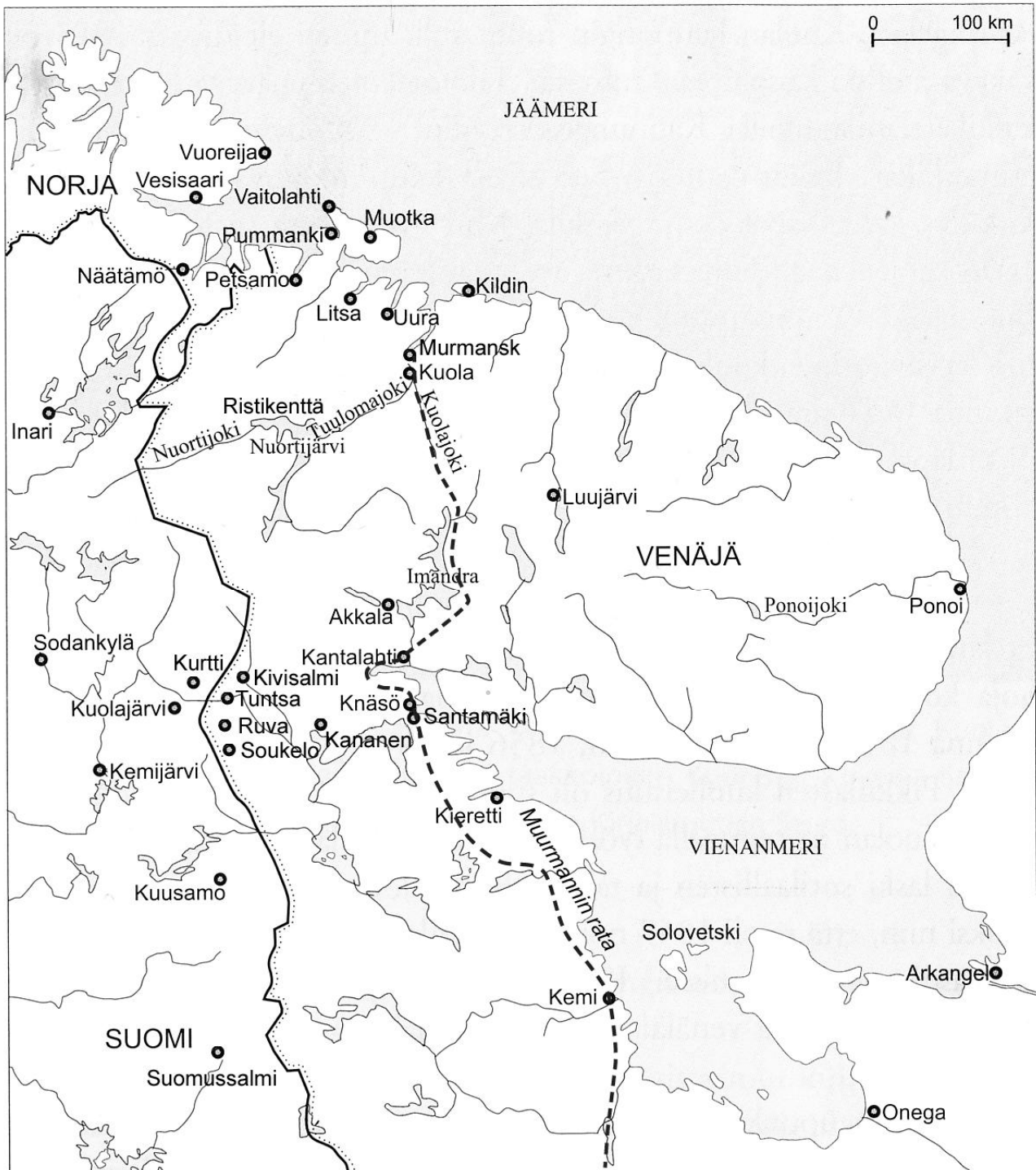
Törrönen, Jukka, 'Subjektiaseman käsite empiirisessä sosiaalitutkimuksessa'. *Sosiologia* 3/2000, 243–255.

Virtanen, Sakari, *Lapin leivän isä: 100 vuotta Kemi-yhtiön historiaa*, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1993.

Vahtola, Jouko, *Saksan idänpolitiikan tavoitteet ja Suomen asema kesällä 1918*, Oulun yliopiston historian laitos, Erikoispainosarja N:o 215, Oulu 1989.

Väyrynen, Tarja, 'Valtioiden sisäiset konfliktit ja rauhaanpalaamisen ongelmat – Rauhantutkimuksen teoreettiset ja eettiset lähtökohdat'. Teoksessa Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (toim.), *Kun sota on ohi – Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*, Historiallinen Arkisto 124, Tammerpaino Oy, Tampere 2006, 25–48.

Kartta 1. Kuolan niemimaa

Kartta 2. Pohjois-Suomi

